

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕЧНИЙ МЕРКУРІЙ

LIBRARY MERCURY

Науковий журнал

Scientific journal

Виходить 2 рази на рік

Published twice a year

Серія заснована у жовтні 2007 р.

Series founded in October, 2007

Випуск 1(23) 2020

Одеса
ОНУ
2020

Засновник та видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

О. В. Сминтина, д-р іст. наук (головний редактор); М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки ОНУ (заступник головного редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); П. Бьяджи, д-р філософії; Н. М. Діанова, д-р іст. наук; С. В. Іванова, д-р іст. наук; Д. В. Кіосак, канд. іст. наук; Т. О. Колесникова, канд. наук із соц. комунікацій; В. В. Левченко, канд. іст. наук; М. Д. Руссєв, д-р хабіл. історії; П. С. Шидловський, канд. іст. наук.

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Boarg of the journal:

O. V. Smyntyna, DrSc (History) (Editor-in-Chief); M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library ONU (Deputy Editor-in-Chief); O. V. Polevshchikova, CandSc (History) (Executive Secretary); P. Biadzhi, DrSc (Philosophy); N. M. Dianova, DrSc (History); S. V. Ivanova, DrSc (History); D. V. Kiosak, CandSc (History); T. O. Kolesnykova, CandSc (Social Communications); V. V. Levchenko, CandSc (History); M. D. Russiev, Dr habil. (History); P. S. Shydlovskiy, CandSc (History).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія KB № 24165–14005ПП від 07.10.2019 р.

До 2019 р. (вип. 1(21)) журнал мав назву
«Вісник Одеського національного університету. Бібліотекознавство,
бібліографознавство, книгознавство».

Відповідно до наказу МОН України № 996 від 11.07.2017 р.
науковий журнал «Вісник Одеського національного університету.
Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство»
входить до Переліку наукових фахових видань України (історичні науки)

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 7 від 26.05.2020 р.

© Одеський національний університет
імені І. І. Мечникова, 2020

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Музичко О. Є. ОДЕСЬКА ДРУКАРНЯ Ю. І. ФЕСЕНКА ЯК ОСЕРЕДОК ВИДАННЯ КНИГ НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	7
Соколов В. Ю. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДІЯЛЬНОСТІ ХАТ-ЧИТАЛЕНЬ І СЕЛЬБУДІВ НАЦМЕНШИН В УКРАЇНІ У 1920–1930-Х РР.	21

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кропочева Н. М. ТЕМАТИЧНИЙ СПЕКТР ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОКАЖЧИКА «НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ» (2014–2018 РР.).....	61
Левченко В. В. ІСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК С. И.-Я. БОРОВОГО К СТОЛЕТНЕЙ ИСТОРИИ ОДЕССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА.....	73

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

Великодна Г. ПРИЖИТТЄВІ ВИДАННЯ ІВАНА КАРПЕНКА-КАРОГО У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА.....	99
Полевщикова Е. В. «ПИСЬМА ОБ ОДЕССЕ» ШАРЛЯ СИКАРА: К ИСТОРИИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И БЫТОВАНИЯ КНИГИ	118

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

Murashko E., Samodurova V., THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AT THE ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY THROUGH THE LENS OF BIOGRAPHY.....	135
Польовик С. М. ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА БІБЛІОТЕЧНОЇ ПРОФЕСІЇ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ФАХОВИХ ВИДАНЬ	147
Скаченко О. О. ПРОЕКТ «12+ КНИГ РОКУ» ЯК ІНТЕРАКТИВНА ФОРМА ВІЗУАЛЬНОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УНІВЕРСИТЕТУ	155

РЕЦЕНЗІЇ

Бондар Н. П. РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ : ПУТІВНИК»	171
---	-----

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ	175
------------------------------	-----

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

- Muzychko O.
ODESSA PRINTING HOUSE YU.I. FESENKO AS A FOCAL POINT
FOR PUBLISHING BOOKS ON HISTORICAL TOPICS
(END OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY)..... 7
- Sokolov V. Yu.,
ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ACTIVITIES OF READING
HOUSES AND «PEASANT HOUSES» IN UKRAINE IN THE 1920S–1930S..... 21

INFORMATIONAL AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

- Kropocheva N. M.
THEMATIC SPECTRUM OF PUBLICATIONS ON PATRIOTIC
EDUCATION IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION
(ON THE MATERIALS OF THE BIBLIOGRAPHIC INDEX
«NATIONAL PATRIOTIC EDUCATION IN UKRAINE» (2014–2018)..... 61
- Levchenko V. V.
HISTORIOGRAPHIC SOURCE S. I.-Y. BOROVYOY TO THE HUNDRED HISTORY
OF THE ODESSA STATE UNIVERSITY NAMED AFTER I. I. MECHNIKOV 73

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

- Velykodna H. V.
LIFETIME EDITIONS OF IVAN KARPENKO-KARY'S OEUVRES
IN THE COLLECTIONS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY
OF THE ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY 99
- Polevshchikova E. V.
«LETTRES SUR ODESSA» BY CHARLES SICARD: TO THE HISTORY
OF DISTRIBUTION AND PROVENANCE OF THE BOOK.....118

INNOVATIVE PROCESSES AND LIBRARY STUDIES

- Murashko O., Samodurova V.
THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AT THE ODESSA I. I. MECHNIKOV
NATIONAL UNIVERSITY THROUGH THE LENS OF BIOGRAPHY..... 135
- Polovyk S. M.
GENDER COMPONENT OF THE LIBRARY PROFESSION:
CONTENT ANALYSIS OF PROFESSIONAL PUBLICATIONS..... 147
- Skachenko O. O.
PROJECT «12+ BOOKS OF THE YEAR» AS AN INTERACTIVE FORM
OF VISUAL PRESENTATION OF THE RESULTS OF THE UNIVERSITY
RESEARCH..... 155

REVIEWS

- Bondar N. P.
REVIEW ON PUBLICATION «MONUMENTS OF PRINTING IN THE SCIENTIFIC
LIBRARY OF THE ODESSA NATIONAL UNIVERSITY: A GUIDE-BOOK» 171

- INFORMATION FOR AUTHORS..... 175

**З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ,
БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 94(477.74-21):655.4/.5"1880/1920"

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202085](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202085)

Музичко Олександр Євгенович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

ОДЕСЬКА ДРУКАРНЯ Ю. І. ФЕСЕНКА ЯК ОСЕРЕДОК ВИДАННЯ КНИГ НА ІСТОРИЧНУ ТЕМАТИКУ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Метою цієї статті є висвітлення процесу видання одеською друкарнею Ю. І. Фесенка книг, що були присвячені історичній тематиці. Це питання не було артикульоване у такому вигляді. У літературі наявні лише окремі згадки. Нашим завданням є визначити кількість цих праць, типологізувати згідно змістовних особливостей, встановити авторство та особливості друку.

Ключові слова: книгознавство, друкарня Ю. Фесенка в Одесі, історична думка, одеські історичні книжкові видання.

На зламі ХХ–ХХІ ст. провідним напрямком історіографії було заповнення «білих плям», повернення з історичного небуття, видатних постатей минулого, що опинилися на маргінесі штучно, з політичних мотивів. Одеса була флагманом цього процесу. Зокрема, процес повернення історичної пам'яті та формування нової моделі історичної пам'яті втілюється у називанні одеських вулиць на честь на честь осіб, що зробили великий внесок у розвиток міста у різних галузях. Так, у 2016 р. у Малиновському районі Одеси з'явилася вулиця названа на честь одеського друкаря Юхима Івановича Фесенка (хоча формально його не можна назвати першодрукарем, але з огляду на масштабність його діяльності це почесне звання, що асоціюється з постатями Гутенберга, Федорова, Скорини, для Одеси його постать викликає саме такі алузії). Це стало наслідком процесу «відкриття» цієї постаті зусиллями декількох вчених [16; 23; 32; 61; 75]. Показовою є наявність нарису про Ю. І. Фесенка у виданні «Сто великих одеситів» [68, с. 454–456]. Наразі бачимо деяке зниження інтересу до діяльності друкаря, що створює враження про вичерпаність теми, що не відповідає дійсності. Одним з можливих напрямів поживлення досліджень цієї багатогранної теми є встановлення тематичних зрізів друкарні, зокрема, її впливу на історіографічний процес.

Метою цієї статті є висвітлення процесу видання одеською друкарнею Ю. І. Фесенка книг, що були присвячені історичній тематиці. Ця проблема ще

не була артикульована в історіографії. У літературі наявні лише окремі згадки в контексті загального висвітлення діяльності друкарні. Нашим завданням є визначити кількість цих праць, типологізувати згідно змістовних особливостей, встановити авторство та особливості друку. Джерелами написання цієї статті є видання друкарні Ю. І. Фесенка та низка дотичних матеріалів нарративних та актових джерел [54; 60].

У фондах наукових бібліотек України та Російської Федерації нами виявлено 58 назв книг на історичну тематику, що були видані Ю. І. Фесенком. Важко встановити їх наклад. Лише одного разу в мемуарах Ю. І. Фесенко згадав про те, що підручник з російської історії В. І. Фармаковського він видав 5-тисячним накладом [60, с. 82]. Було видано дві тисячі примірників праці І. М. Бондаренка про Д. Гарібальді. А. В. Ніковський у листі до М. М. Аркаса зазначав, що на продаж до Миколаєва одесити передали 100 примірників брошури М. Ф. Комарова про запорозькі вольності [9, с. 252].

Враховуючи широку наявність більшості з цих видань у бібліотеках, згадки у пресі і т.п., можна твердити про багатотисячні наклади, що, таким чином, мали велике поширення. Тим більше, що чотири з цих видань мали по два перевидання, одне – три, інше – чотири, а ще одне – аж сім [50].

37 з 58 книжок були присвячені церковно-релігійній тематиці. При тому, з друкарнею як автори праць на історичну тематику співробітничали лише 10 священнослужителів. Якщо ж деталізувати, то найпомітнішими є дві групи. 19 книг були присвячені історії церковних споруд та закладів при них [10; 12; 14; 19; 21; 21; 22; 31; 42; 46; 47; 48; 50–51; 57; 60; 66; 71; 73; 74]. Дотичні до цієї групи брошури про історію ікон та путівники по святих містах, головним змістом яких було теж висвітлення історії та сучасності святинь [3; 49; 55; 56]. У 4-ьох брошурах про історію міст (Києва, Константинополя, Меджибожа, Гурзуфа) чільне місце було відведено опису храмів [49; 45; 77; 78]. У виданні «Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии» (1902) було надруковано 108-сторінкову статтю отця Василя Никифорова про історію єпархії, звичайно, зі згадками про історію храмів та церковних інституцій [40–41]. Теж до цієї групи значною мірою дотичне єдине видання переважно історичного (конкретніше, історико-мистецтвознавчого) змісту, що видав Ю. І. Фесенко – два випуски альманаху «Из мира искусства и науки» [17]. У збірнику було надруковано статті з історії музики та античного і християнського середньовічного образотворчого мистецтва. У статтях були численні згадки про церковно-мистецтвознавчі моменти.

Дві праці священника І. Х. Стрельбицького були присвячені суто релігійній історії – греко-католицтву та старообрядництву [69; 70]. Ці праці мають велике поширення в історіографії, зокрема, сучасній. Діапазон оцінок досить широкий. А. В. Костров відзначає відсталість автора від кращих тогочасних релігієзнавчих напрацювань науковців, хоча і визнає за ним заслугу звернення до вивчення важливих старообрядницьких текстів [27, с. 45]. Провідний сучасний

історик греко-католицької церкви у XVI–XVII ст. Л. В. Тимошенко зазначає, що «І. Стрельбицький першим в історіографії зробив досить повний і виважений порівняльний аналіз діяльності Берестейських соборів» [72, с. 80]. Маємо приклад статті у білоруському науковому виданні, що просто переказує тези І. Х. Стрельбицького, повністю солідаризуючись з його поглядами [26]. Проте, ніхто з авторів не легковажить працями одеського історика і визнає їх вагоме місце в історіографічному процесі.

16 праць були біографічними, тобто присвячені висвітленню життєвого шляху та доробку більш чи менш видатних письменників, священиків, композиторів та політичних діячів [4–9; 13; 30; 33; 39; 58; 63; 64; 65]. Щодо останніх, то у статтях про князя Володимира та імператрицю Катерину II переважно йшлося про них не як про політиків, а про їх внесок у культуру. У цій групі праця одеського історика, члена місцевої «Просвіти» І. М. Бондаренка про італійського політика Д. Гарібальді прикметна у декількох аспектах.

По-перше, це була єдина з 58 праць, що тематично охоплювала західноєвропейську історію. По-друге, це була одна лише з двох праць з цих 58-ми, що була видана українською мовою. І головне, це була єдина, напевно взагалі, в історії цієї друкарні праця, що призвела до значних, навіть потенційно фатальних, проблем для видавця. Вочевидь, негативну реакцію цензорів викликав передусім загальний тон та стиль книги на кшталт популярних соціалістично-народницьких видань для простолюду. Автор різко розділяв італійське суспільство на байдужі до інтересів народу панівну верству та народ, схвалював народну боротьбу за національне визволення, використовував епітети на кшталт «Меттерних – держиморда всеєвропейський».

У тезі автора про те, що «італійці не могли рівно з іншими простувати шляхом вселюдського прогресу туди, де ясніє свята зірка ідеалу людського» не важко було помітити соціалістичні алюзії, а у книзі загалом – заклик до пожвавлення українського національного руху. І. М. Бондаренко не намагався визначити передумови виникнення італійського національного руху, обмежившись тезою про те, що «нові сили стихійні, нові люди принесли нові пісні». Якщо в інших працях І. М. Бондаренко демонстрував відданість ідеалам раціоналізму та соціологічного позитивізму, то у цій брошурі він став на шлях неоромантизму. Зазначимо, що захоплене сприйняття Д. Гарібальді було дуже поширене в тогочасній Одесі, передусім, ясна річ, серед місцевих італійців. Д. Гарібальді захоплювався один з фундаторів єврейського національного руху В. Жаботинський.

17 лютого 1908 р. тимчасовий генерал-губернатор м. Одеси генерал-майор І. М. Толмачов, сумновідомий своїми гоніннями на українців, наказав старшому інспектору друкарень конфіскувати книжку. Але Ю. І. Фесенко видав книгу дещо раніше, за визначений законом термін, завдяки чому її встигли перевезти у приміщення одеської «Просвіти» і навіть поширити 250 примірників. Таким чином, книгу було врятовано для нащадків і тепер ми можемо ознайомитися з

унікальними примірниками у фондах кількох бібліотек. Тому 18 лютого з приміщення «Просвіти» було вилучено тільки 1750 примірників книжки. Ю. І. Фесенка було притягнуто до відповідальності у вигляді штрафу [2, арк. 2].

Попри те, що праця І. М. Бондаренка не мала відношення до українознавства, з очевидних ментальних та мовних причин вона дотична до двох українознавчих праць інших одеських просвітян, що були видані у друкарні Ю. І. Фесенка: А. В. Ніковського про холмських українців та М. Ф. Комарова про колонізаційну діяльність українського козацтва [24; 79].

Три книжки присвячені військово-історичній тематиці [15; 43; 53]. Автором двох з цих видань був священник С. В. Петровський, який вочевидь мав скептично ставитися до війн, але діалою взяв одне з місць його роботи – Одеський кадетський корпус.

4 праці належали до підручково-просвітницької (і вочевидь зі струменем ідеології) літератури [20; 24; 28; 37; 58]. У друкарні Ю. І. Фесенка побачило світ кілька видань популярного підручника з історії Росії В. І. Фармаковського. Згодом, одна з доньок Ю. І. Фесенка Марія вийшла заміж за сина В. І. Фармаковського, випускника Новоросійського університету, М. В. Фармаковського, художника та видатного історика мистецтва, брата видатного археолога Б. В. Фармаковського. Це стало ще однією ниткою, що пов'язала Ю. І. Фесенка з історіографією.

Праця священника С. Ф. Новіка була виконана у жанрі історіософсько-релігійного осмислення історії, найбільш рельєфно в одеській історіографії відображає цей світогляд серед «моря» пануючого тоді позитивізму [37]. До цієї групи дотична одна історична хрестоматія [20]. Осібно стоїть праця сина одного зі стовпів, фактично засновника, українського національного руху в Одесі Л. А. Смоленського, І. Л. Смоленського [62]. Автор замислювався над загальним значенням історії як галузі знань. Начебто протистоячи усій іншій історичній продукції друкарні Ю. І. Фесенка, він висловлював скептичне ставлення щодо можливостей істориків пізнати істину. Втім, тим самим він визнавав релігійне бачення історії як недосяжному для людського розуміння промислу Божому.

Серед 58 назв книжок 41 мали конкретних авторів. Три з них на той момент вже померли. Серед інших були представники Балти, Херсону, Олександрії, Петербургу, Абхазії, Стамбулу (Константинополя у православній церковно-політичній традиції), по два з Криму та Кавказу. 16 авторів на момент видання їх книжок були одеситами. Лише завдяки мемуарній згадці Ю. І. Фесенка дізнаємося, що упорядником фундаментального путівника по Іерусаліму був викладач Одеської рисувальної школи, член Одеського товариства історії і старожитностей А. О. Матвеев, який також був редактором та головним автором збірника «Из мира науки искусства» – іншого «виробу» друкарні. «Улюбленцями» Ю. І. Фесенка були такі відомі постаті як священники С. В. Петровський (у друкарні видано 5 назв його видань) та І. Х. Стрельбицький (видано 3 назви

його книг) та педагог П. К. Борзаковський (4 назви). Одна з праць П. К. Борзаковського про першодрукаря Івана Федорова 1884 року, була однією з перших видань друкарні Ю. І. Фесенка, і, водночас, одним з перших видань на історичну тематику. Привертає увагу шляхетний мотив автора – таким чином він намагався підтримати новозасновану друкарню фінансово [61, с. 79].

Згадані праці не були рівноцінними як за форматом, так і за змістом, а відтак і посіли не однакові позиції в інтелектуальному русі. Так, М. Ф. Комаров вважав свою працю про запорозькі вольності «просто систематизованою збіркою тих звісток про землеволодіння у запорожців, які ми маємо у Скальковського, Яворницького, Багалія та інших істориків», хоча і суспільно актуального з огляду на те, що в запорозькому порядкуванні землею бачимо щось подібного до націоналізації землі [67, с. 298–299].

Серед 58 видань до тезаурусу історичної думки варто зарахувати передусім друге видання фундаментального дослідження отцем Сергієм Васильовичем Петровським столітньої історії головного одеського храму – Спасо-Преображенського собору [51]. Слід відзначити творчий ентузіазм священика, який спромігся утричі збільшити обсяг своєї роботи порівняно з першим виданням, що побачило світ за двадцять років до того теж у видавництві Ю. І. Фесенка [50]. Досягти цього С. В. Петровському вдалося завдяки документам про історію собору, що надав йому батько видатного фізика Г. А. Гамова, одеський педагог А. М. Гамов. Сутність цієї історії полягала в тому, що дружиною А. М. Гамова і матір'ю Георгія, була донька на той момент вже давно покійного протоієрея Спасо-Преображенського собору Арсенія Лебединцева. А. Г. Лебединцев був автором першого літопису собору [2]. Окрім солідної документальної бази, книга С. В. Петровського мала чітку наукову структуру та розгалужену систему приміток, чим часто нехтували автори інших подібних видань. Насиченість праці С. В. Петровського фактичним матеріалом дозволила широко використовувати її авторам відновлення у первинному вигляді Спасо-Преображенського собору в центрі Одеси, майже у тому самому місці [37].

Ще однією високонауковою працею була магістерська дисертація учня І. Х. Стрельбицького С. В. Лобачевського про ранньохристиянського святого Антонія Великого, що є позитивно оцінена сучасними науковцями [33].

Є риса, що споріднює усі видання: опатність та високий рівень поліграфічного мистецтва, увага до ілюстративного ряду, за що, власне, сучасники й передусім цінували друкарню Ю. І. Фесенка. Найвиразнішим приклад дає порівняння першого та другого видання Овчина про Касперовську ікону в Одесі. На відміну від першого видання друкарні Л. Нитче 1890 р., фесенківське видання 1898 р. містило зображення ікони та більш читабельний шрифт [40; 41].

Ю. І. Фесенко підтримував гарні відносини не лише з істориками, котрі були його безпосередніми клієнтами. Під час святкування десятиліття друкарні у 1893 р. видавця тепло привітав один із найталановитіших одеських істориків Г. О. Афанасьєв: «я впевнений, що такі енергійні люди як Ви і Ваша

дружина, мають повне право гордовито поглянути на пройдений шлях і твердо сподіватися на ще краще майбутнє» [54, с. 27]. Втім, Ю. І. Фесенкові не завжди вдавалося «втримати» своїх авторів в орбіті свого видавництва. Так, з неясних причин брошури П. К. Борзаковського про М. Лермонтова, О. Кольцова та М. Ломоносова були видані в інших одеських друкарнях. Поряд з 4-ма перевиданнями у друкарні Ю. І. Фесенка свою «Русскую историю» для гімназій В. І. Фармаковський перевидавав також в іншому одеському видавництві.

Отже, видання книг на історичну тематику було одним з вагомих компонентів широкої видавничо-друкарської діяльності Є. І. Фесенка. Друкарня Ю. І. Фесенка була сполучною ланкою для представників духовенства, вчителів, громадських діячів, військових, одеситів та не-одеситів. Друкарня Ю. І. Фесенка була важливим центром, що сприяв формуванню української моделі історичної пам'яті у важких умовах російського колоніалізму. Ю. І. Фесенко продемонстрував якісний та дбайливий підхід до історичних видань, що заклали основи високих поліграфічних стандартів, що сприяло кращому сприйняттю праць його авторів, клієнтів друкарні. Історичний досвід існування друкарні Ю. І. Фесенка має стати однією з ідеологічних основ відродження значення Одеси як центру друкування та поширення української книги, що значною мірою перебуває на даний момент, на жаль, у занепаді. Головна діяльність Ю. І. Фесенка розгорталася на вулиці Рішельєвській, де перебувала його друкарня. Сьогодні необхідно зберегти пам'ять про цей осередок культури. З цією метою слід вимагати від міської влади Одеси збереження залишків старовинного красивого будинку друкарні Ю. І. Фесенка з відповідною реставрацією та створення там Музею друкарства Одеси. Перспективним напрямком подальших досліджень є виявлення додаткових фактів друкування у друкарні Ю. І. Фесенка видань на історичну тематику, вивчення інскриптів на цих виданнях, що зберігаються у фондах бібліотек, простеження впливу цих видань на тогочасну та сучасну культуру, зокрема історичні уявлення. Цінний матеріал може бути виявлений в епістолярії, якої поки що бракує щодо цієї теми.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 37. – Оп. 4. – Спр. 217.
2. ДАОО. – Ф. 13. – Оп. 1. – Спр. 161.
3. *Антоний (архимандрит)*. Путеводитель по Константинополю: описание замечательных и святых мест / Антоний. – Одесса : типо-лит. Е. И. Фесенко, 1884. – IX, 252, IV с.
4. *Бондаренко І.* Про Гарібальді, борця за волю італійського народу / І. Бондаренко. – Одеса, 1908. – 63 с.
5. *Борзаковский П. К.* Великий писатель-поэт Николай Васильевич Гоголь : с портр., рис. и отрывок из соч. Гоголя / П. К. Борзаковский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1902. – 48 с.
6. *Борзаковский П. К.* Великий поэт Александр Сергеевич Пушкин / П. К. Борзаковский. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1899. – 38 с.
7. *Борзаковский П. К.* Императрица Екатерина Вторая Великая. (1729–1762–1796) : с прил. портр. нмп. и отрывком из ее соч. / П. К. Борзаковский. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1896. – 62, II с.
8. *Борзаковский П. К.* Московский книгопечатник XVI века Иван Федоров / П. К. Борзаковский. – Одесса : тип. Е. Фесенко, 1884. – 24 с.

9. *Боровский И. С.* Педагогические воззрения императрицы Екатерины Второй и отношение их к вопросам современного профессионального образования : речь, произнес. в торжеств. собр. Одес. коммерч. училища 6 нояб. 1896 г. дир. училища И. С. Боровским / И. С. Боровский. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1896. – 20 с.
10. *Боярский А.* Драндский Успенский монастырь на Кавказе / А. Боярский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1894. – 15 с.
11. *Горбатюк М.* Листи Андрія Ніковського до Миколи Аркаса як джерело до вивчення історії Одеської і Миколаївської «Просвіти» / М. Горбатюк // Пам'ятки. – 2011. – Т. 12. – С. 246–256.
12. Древнехристианские храмы и Св. Александро-Афонский Зеленчукский монастырь в Зеленчукском ущелии Кавказского хребта, Кубанской области, Баталпашинского уезда : [ист. очерк] : (с рис. древних храмов) / изд. Св. Александро-Афонской Зеленчукской пустыни. – [3-е изд.]. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1896. – 44 с.
13. *Егоров А. Е.* Иосиф Семашко, митрополит Литовский и Виленский; Платон Городецкий, митрополит Киевский и Галицкий : изд. по случаю юбил. праздника воссоединения униатов к православию 1839–1899 гг. / А. Е. Егоров. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1899. – 44 с.
14. *Жилинская Е.* Святогорская общежительная Успенская пустынь / Е. Жилинская. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1902. – 184 с.
15. *Загоровский В. Д.* К полувековому юбилею 13-го Стрелкового полка 1843–1893: заметки из материалов по истории полка / В. Д. Загоровский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1893. – 109 с.
16. *Закіпна Г. В.* Перший український друкар Одеси / Г. В. Закіпна // Дом князя Гагарина. – 2004. – Вып. 3, ч. 1. – С. 131–147.
17. Из мира искусства и науки : сборник для учащихся и учащихся художников и артистов / под ред. А. А. Матвеева. – 1887. – Вып. 1–2. – 444 с.
18. Икона Божией Матери «Троеруицы» в г. Полтаве : [история иконы Хиландарского монастыря на Афоне и копии с неё в церкви Сампсона Странноприимца у «Шведской могилы» в Полтаве]. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1901. – 24 с.
19. Исаакиевский кафедральный собор в С.-Петербурге / Православ. Исаакиев. братство в пользу бедных прихода. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1911. – 48 с.
20. Историко-литературная хрестоматия : с прил. образцов древнерус. письма / сост. применит. к учеб. плану гимназий М-ва нар. прос. В. Соколов и П. Борзаковский. – Одесса : типо-лит. Е. И. Фесенко, 1886. – XX, 368 с.
21. Историко-статистический очерк Лубенского Мгарского Преображенского монастыря. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1894. – 32 с.
22. Исторический очерк возникновения и обзор деятельности Братства русских обителей (келлий) на св. горе Афонской и отчет его за шестнадцать лет с 1896 по 1912 год. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1913. – 151 с.
23. *Колесник О. В.* Друкарські установи в культурному житті Херсонської губернії у другій половині XIX ст. / О. В. Колесник // Молодий вчений. – 2015. – № 8. – С. 37–40.
24. *Комар М.* Про запорожські вольності / М. Комар. – Одеса : друк. С. І. Фесенка, 1907. – 40 с.
25. *Кондратов В. М.* Историческая записка о частном благотворительном учреждении, приюте для бедных и странноприимном доме священника Феодосия Несторовича Левицкого в г. Балте, Подольской губернии. С 1831 по 1898 г. / В. М. Кондратов, А. М. Кондратов. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1898. – 75 с.
26. *Кораблёв Ю. Ю.* Львовский собор 1629 года в работе И. Х. Стрельбицкого «Церковные униатские соборы с конца XVI в. до воссоединения униатов с православною церковию» / Ю. Ю. Кораблёв // Праваслаўная царква ў грамадскім жыцці: гісторыя і сучаснасць : зборнік навуковых артыкулаў / рэд.кал.: С. А. Чаропка [і ін.] ; Гомельскі дзярж. ун-т імя Ф. Скарыны. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2018. – С. 21–24.
27. *Костров А. В.* Дореволюционные учебники по «расколоведению» как историографический источник / А. В. Костров // Альм. соврем. науки и образования. – 2007. – № 2 (2). – С. 45–46
28. Краткая история Государства Российского : юбилейн. изд. для народа по случаю исполняющегося 300-летия воцарения дома Романовых (1613–1913 гг.). – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1912. – 168 с.
29. Краткий исторический обзор царствования Дома Романовых : 1613–1913 гг. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1912. – 72 с.
30. Краткое жизнеописание византийских императоров от основания и до падения Константинополя: при сем прилагается: на большом александрийском листе 105 портретов византийских императоров / иеромонах Антоний. – Одесса : тип. Е. Фесенко, 1885. – 20 с.

31. *Кулжинский Г.* Святогорская Успенская общежительная пустынь в Харьковской епархии / Г. Кулжинский. – Изд. 3-е. – Одесса : типо-хромолитограф. Е. И. Фесенко, 1888. – V, 152 с. ; 5-е изд. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1896. – VII, 176 с.
32. *Лабынцев Ю. А. Е. И. Фесенко* – один из крупнейших издателей народной православной печатной продукции XIX–XX вв. / Ю. А. Лабынцев, Л. Л. Щавинская // *Славянский мир в третьем тысячелетии. Этнические, конфессиональные, социокультурные компоненты идентичности народов Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы* / отв. ред. Е. С. Узенёва. – М. : ИСЛ РАН, 2017. – С. 11–19.
33. *Лобачевский С. В.* Св. Антоний Великий (его жизнь, писания и нравственно-подвижническое учение) / С. В. Лобачевский. – Одесса : тип. Фесенко, 1906. – XXVI, 285 с.
34. *Луговий О. М.* Одесский церковный историк С. В. Лобачевский / О. М. Луговий, О. В. Файда // *Laurea I. Античный мир и Средние века : чтения памяти проф. В. И. Кадеева*. – Харьков, 2015. – С. 185–188.
35. *Малиновська Н. Л.* Українська книга другої половини XIX – першої чверті XX століття на півдні України: історико-книгознавчий і бібліографічний аспекти : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.08 / Н. Л. Малиновська. – Київ, 2005. – 20 с.
36. *Мещеряков В. Н.* Воссоздание Одесского кафедрального Спасо-Преображенского собора / В. Н. Мещеряков. – Одесса : Феникс, 2017. – 464 с.
37. *Новик Е. Ф.* Дивные пути промысла божия в истории русской церкви и русского государства : излож. в строгом применении к прогр. по закону божию в 6 кл. муж. и жен. гимназий и реал. училищ / Е. Ф. Новик. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1900. – 180, II с.
38. *Новик Е. Ф.* Святой равноапостольный великий князь Владимир / Е. Ф. Новик. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1915. – 20 с.
39. *Ногачевский Н. Ф.* Жизнь отца Феодосия, первого архимандрита и основателя Григориевского Бизюкова монастыря / Н. Ф. Ногачевский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1895. – 15 с.
40. *Овцын.* Касперовская чудотворная икона божией матери / Овцын. – Одесса : тип. Л. Нитче, 1890. – 32 с.
41. *Овцын.* Касперовская чудотворная икона божией матери : [сост. по сведениям шнуровой кн. в Касперовской церкви и из брошюры прот. Иоанна Знаменского] / Овцын. – Изд. 2-е. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1898. – 64 с.
42. *Огронович И. Н.* Инкерман и Инкерманская киновия в Крыму / И. Н. Огронович. – Одесса : тип. К. И. Фесенко, 1894. – 19 с.
43. Одесский кадетский корпус за первые семь лет его существования / под общ. ред. С. В. Петровского ; материалы собраны и систематизированы В. В. Цытовичем. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1906. – III, 231, X с.
44. *Орановский А. К.* Исторический очерк местечка Меджибожа (из посмертн. записок ген. Орановского) / А. К. Орановский. – Одесса : типо-хромолитограф. Е. И. Фесенко, 1886. – 12 с.
45. Памятная книжка для духовенства Херсонской епархии / сост. Ф. Миляновский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1902. – CVIII, 278, XXXIV с.
46. Панагия или Успенский Бахчисарайский в Крыму скит (крат. ист. описание). – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1901. – 32 с.
47. Параскево-Вознесенская женская община, Пензенской губернии, в Инсарском уезде : ист.-стат. описание. – Изд. 3-е, испр. и доп. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1905. – 60 с.
48. *Петровский С. В.* Златоверхий Михайловский монастырь в Киеве : ист. очерк и современное состояние обители / С. В. Петровский. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1902. – 96 с.
49. *Петровский С. В.* Киев, его святыни и достопримечательности / С. В. Петровский. – Изд. 7-е. – Одесса : Е. И. Фесенко, 1918. – 104 с.
50. *Петровский С. В.* Одесский кафедральный Преображенский собор : историческое описание / С. В. Петровский. – Одесса, 1894. – IV, 123 с.
51. *Петровский С. В.* Одесский Преображенский ныне кафедральный собор / С. В. Петровский. – Одесса, 1908. – 480 с.
52. *Петровский С. В.* Полтавская победа : 27 июня 1709 г. – 27 июня 1909 г. / С. В. Петровский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1909. – 52 с.
53. *Петровский С. В.* Семь херсонских архиепископов : биографии с прил. портр., выполн. фототип / С. В. Петровский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1894. – [4], 184 с.
54. Празднование десятилетия типографии и хромолитографии Евфима Ивановича Фесенко, в Одессе. 15 декабря 1883 – 15 декабря 1893. – Одесса, 1894. – 30 с.
55. Путеводитель по Святой земле: с 19-ю литогр. рис., новейшим планом Иерусалима и карт. Палестины / изд. Рус. св. Ильинского скита на Афоне. – Одесса : тип. Е. Фесенка, 1886. – [2], X, 301 с.

56. Путеводитель по Святой земле: с 19-ю литогр. рис., новейшим планом Иерусалима и карт. Палестины / Изд. Рус. св. Ильинского скита на Афоне. – Изд. 2-е. – Одесса, 1890. – 312 с.
57. Рассказы для народа из жизни и истории Киево-Печерской лавры и ее святых подвижников: по Киево-Печерскому патерику. – Одесса : изд. тип. Е. И. Фесенко, 1904. – 166, II с.
58. Русская история, с присовокуплением необходимых сведений из истории всеобщей: по способу Грубе / изложил В. Фармаковский. – Изд. 5-е. – Одесса : типо-хромолит. Е. И. Фесенко, 1891. – 266, II с. ; 6-е изд. – Одесса : типо-хромолит. Е. И. Фесенко, 1894. 266, II с. ; 11-е изд., без перемен против предыдущего. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1905. – 268 с.
59. Русский Свято-Андреевский скит на Афоне: к его пятидесятилетию 1849 октября / 22 1899 г. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1900. – 16 с.
60. Семейный альбом одесского издателя Е. И. Фесенко. – Одесса : КП ОГТ, 2007. – 314 с.
61. Славенный друкар Одеси : кат. укр. вид. одес. вид. Є. І. Фесенка / уклад.: Г. Закіпна, Т. Максим'юк. – Одеса : Одес. міська друк., 2005. – 48 с.
62. *Смоленский И. Л.* История как наука и как предмет преподавания (переоценка ист. знаний) / И. Л. Смоленский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1905. – Вып. 1. – [4], II, 176 с.
63. *Соколов В. Ф.* Деятельность императрицы Екатерины II на пользу женского образования в России: Воспитанницам старших классов Одесской гор. 2 женской гимназии. 6 окт. 1896 г. / В. Ф. Соколов. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1896. – 31 с.
64. *Соловьев Н. Ф.* Князь Владимир Феодорович Одоевский и его заслуги в области церковного пения (к 100-летию со дня его рождения) / Н. Ф. Соловьев. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1903. – 12 с.
65. *Соловьев Н. Ф.* П. И. Чайковский как духовный композитор (к 10-летию со дня его кончины) / Н. Ф. Соловьев. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1903. – 13 с.
66. *Спасский К. К.* Дмитриевский Херсоно-Одесский епархиальный дом (ист. записка) / К. К. Спасский. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1910. – 142, II с.
67. *Старовойтенко І.* Листи Михайла Комарова до Євгена Чикаленка / І. Старовойтенко // Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія. – Київ, 2007. – Т. 3. – С. 282–322. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/3cSJ7B4> (дата звернення: 22.04.2020). – Загол. з екрана.
68. 100 великих одеситов : [биогр. очерки] / сост.: А. Либин, Н. Маковец. – Одесса : Ortimum, 2009. – 511 с.
69. *Стрельбицкий И. Х.* История русского раскола, известного под именем старообрядчества / И. Х. Стрельбицкий. – Изд. 3-е. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1898. – 216, II с.
70. *Стрельбицкий И. Х.* Униатские церковные соборы с конца XVI века до воссоединения униатов с православною церковью / И. Х. Стрельбицкий. – Изд. 2-е. – Одесса : типо-хромолитограф. Е. И. Фесенко, 1891. – 164, [1] с.
71. *Стрельбицкий И. Х.* Церковь Одесского института императора Николая I / И. Х. Стрельбицкий. – Одесса : тип. и хромолит. Е. И. Фесенко, 1907. – 78 с.
72. *Тимошенко Л.* Берестейські собори у жовтні 1596 р.: історіографічний досвід / Л. Тимошенко // Дрогобиц. краєзнав. зб. – Дрогобиц, 2004. – Вип. 8. – С. 77–93.
73. *Токаев Г. К.* Моквинский Успенский женский монастырь на Кавказе, близ м. Очемчири, Кутаисской губ. / Г. К. Токаев. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1904. – 20 с.
74. *Филарет (Гумилевский Дмитрий Григорьевич ; архиеп. Черниговский и Нежинский).* Краткое историческое описание Рыхловской пустыни / Филарет. – Изд. 3-е. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1891. – 83 с.
75. *Хмарський В. М.* Євфим Фесенко: як друкарський верстат в Одесі прислужився українській справі / В. М. Хмарський // Чорноморська хвиля Української революції: провідники національного руху в Одесі у 1917–1920 рр. – Одеса : ТЕС, 2011. – С. 421–436.
76. *Худкий Ф.* Записки и воспоминания о Бессарабии священника Иоанна Яковлевича Галушко : биогр. очерк с портр. : извлечение из дневника / Ф. Худкий. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1913. – 15 с.
77. Царьград и его святыни: с портретами византийских императоров. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1915. – 32 с.
78. *Щепетов В. А.* Гурзуф на Южном берегу Крыма и его лечебные средства : сб. ист., экон., лечеб. и др. сведений, относящихся до дан. пункта / В. А. Щепетов. – Одесса : тип. Е. И. Фесенко, 1890. – VI, 184 с.
79. *Яринович А.* Украинцы в Холмщине / А. Яринович, А. В. Никовский. – Одесса : тип. Фесенко, 1911. – 20 с.

References

- [1]. *Derzhavniy arhiv Odes'koï oblasti* [State archive of Odesa region]. F. 37. Op. 4. D. 217.
- [2]. *Derzhavniy arhiv Odes'koï oblasti* [State archive of Odesa region]. F. 13. Op. 1. Spr. 161.
- [3]. Antonyi, arkhimandrit. *Putevoditel po Konstantinopolyu: opisanie zamechatelnykh i svyatykh mest* [Guide to Constantinople: a description of the wonderful and holy places]. Odessa, 1884, IX, 252, IV p.
- [4]. Bondarenko I. *Pro Garibaldi, bortsya za volyu italiyskogo narodu* [About Garibaldi, fighting for the will of the Italian people]. Odesa, 1908, 63 p.
- [5]. Borzakovskiy P. K. *Velikiy pisatel-poet Nikolay Vasilevich Gogol* [The great writer and poet Nikolai Vasilyevich Gogol]. Odessa, 1902, 48 p.
- [6]. Borzakovskiy P. K. *Velikiy poet Aleksandr Sergeevich Pushkin* [The great poet Alexander Sergeevich Pushkin]. Odessa, 1899, 38 p.
- [7]. Borzakovskiy P. K. *Imperatritsa Yekaterina Vtoraya Velikaya* [Empress Catherine the Great]. Odessa, 1896, 62, II p.
- [8]. Borzakovskiy P. K. *Moskovskiy knigopечатnik XVI veka Ivan Fedorov* [Moscow book printer of the XVI century, Ivan Fedorov]. Odessa, 1884, 24 p.
- [9]. Borovskiy I. S. *Pedagogicheskie vozzreniya imperatritsy Yekateriny Vtoroy i otnoshenie ikh k voprosam sovremennogo professionalnogo obrazovaniya* [Pedagogical views of Empress Catherine II and their attitude to the issues of modern vocational education]. Odessa, 1896, 20 p.
- [10]. Bojarskiy A. *Drandskiy Uspenskiy monastyr na Kavkaze* [Drandsky Assumption Monastery in the Caucasus]. Odessa, 1894, 15 p.
- [11]. Gorbatjuk M. Lysty Andriia Nikovskoho do Mykoly Arkasa yak dzherelo do vyvchennia istorii Odeskoï i Mykolaivskoi «Prosvit» [Lists of Andriy Nikovsky to Mikoli Arkas as a source on the history of the «Enlightenment» of Odessa and Nikolaev]. *Pam'jatki* [Memories]. 2011, t. 12, pp. 246–256.
- [12]. *Drevnekhristsianskie hramy i Sv. Aleksandro-Afonskiy Zelenchukskiy monastyr v Zelenchukskom ushhelii Kavkazskogo hrebta, Kubanskoy oblasti, Batalpashinskogo uezda* [Ancient Christian churches and the St. Alexander-Athos Zelenchuksky monastery in Zelenchuk gorge of the Caucasus mountain range, Kuban region, Batalpashinsky district. Historical sketch]. Odessa, 1896, 44 p.
- [13]. Yegorov A. Ye. *Iosif Semashko, mitropolit Litovskiy i Vilenskiy; Platon Gorodecki, mitropolit Kievskiy i Galitskiy: Izd. po sluchayu yubil. prazdnstva vossoedineniya uniatov k pravoslaviyu 1839–1899 gg.* [Joseph Semashko, Metropolitan of Lithuania and Vilensky; Plato Gorodetsky, Metropolitan of Kiev and Galitsky: Izd. on the occasion of the anniversary. festivities of the reunion of the Uniates to Orthodoxy 1839-1899]. Odessa, 1899, 44 p.
- [14]. Zhilinskaya Ye. *Svyatogorskaya obshchezhitelnaya Uspenskaya pustyn* [Svyatogorsk communal Assumption Deserts]. Odessa, 1902, 184 p.
- [15]. Zagorovskiy V. D. *K poluvekovomu yubileyu 13-go Strelkovogo polka 1843–1893: zametki iz materialov po istorii polka* [On the half-century anniversary of the 13th Rifle Regiment 1843–1893: Notes from materials on the history of the regiment]. Odessa, 1893, 109 p.
- [16]. Zakipna H. V. *Pershyi ukrainskyi drukar Odesy*. [The first Ukrainian printer in Odessa]. *Dom knyazyu Gagarina* [House of Prince Gagarin]. 2004, vol. 3, part. 1, pp. 131–147.
- [17]. *Iz mira iskusstva i nauki* [From the world of art and science]. Odessa, 1887, Vol. 1.
- [18]. *Ikona Bozhiey Materi «Troeruchitsy» v g. Poltava* [Icon of the Mother of God of the «Three Hands» in Poltava]. Odessa, 1901, 24 p.
- [19]. *Isaakiyevskiy kafedralnyy sobor v S.-Peterburge* [St. Isaac's Cathedral in St. Petersburg]. Odessa, 1911, 48 p.
- [20]. *Istoriko-literaturnaya khrestomatiya: s pril. obrazcov drevnerus. pis'ma* [Historical and literary reader: with Old Russian samples letters]. Odessa, 1886, XX, 368 p.
- [21]. *Istoriko-statisticheskiy ocherk Lubenskogo Mgarskogo Preobrazhenskogo monastyrya* [Historical and statistical essay Lubensky Mgar Preobrazhensky monastery]. Odessa, 1894, 32 p.
- [22]. *Istoricheskiy ocherk vozniknoveniya i obzor deyatelnosti Bratstva russkikh obiteley (keliy) na sv. gore Afonskoy i otchet ego za shestnadsat let s 1896 po 1912 god* [A historical outline of the emergence and review of the activities of the Brotherhood of Russian cloisters (cells) on St. Mount Athos and its account for sixteen years from 1896 to 1912]. Odessa, 1913, 151 p.
- [23]. Kolesnyk O.V. *Drukarski ustanovy v kulturnomu zhytti Khersonskoi gubernii u druhii polovyni XIX st.* [Printing establishments in the cultural life of Kherson province in the second half of the XIX century]. *Molodyi vchenyi* [Young scientist]. 2015, no 8, pp. 37–40.
- [24]. Komar M. *Pro zaporozhski volnosti* [About Zaporizhzhya Liberties]. Odesa, 1907, 40 p.
- [25]. Kondratov V. M. *Istoricheskaya zapiska o chastnom blagotvoritelnom uchrezhdenii, priyute dlya bednykh i strannopriimnom dome svyashchennika Feodosiya Nestorovicha Levitskogo v g. Balte, Podolskoy gubernii. S*

- 1831 po 1898 g. [Historical note on a private charitable institution, a shelter for the poor and a strange house of the priest Theodosius Nestorovich Levitsky in the city of Balta, Podolsk province. From 1831 to 1898]. Odessa, 1898, 75 p.
- [26]. Korabl'jov Yu. Yu. Lvovskiy sobor 1629 goda v rabote I. Kh. Strelbitskogo «Tserkovnye uniatskie sobory s kotsa XVI v. do vozsoedineniya uniatov s pravoslavnoyu tserkoviyu» [Lvov Cathedral in 1629 in the work of I. Kh. Strelbitsky «Uniate Church Cathedral at the end of the XVI century to vozsoedineniya Uniates with the Orthodox Church»]. *Pravoslavnyaya tserkov v obshchestvennoy zhizni: istoriya i sovremennost* [Orthodox Church social life: history and modernity]. Gomel, 2018. pp. 21–24.
- [27]. Kostrov A. V. Dorevolutsionnye uchebniki po «raskolovedeniyu» kak istoriograficheskiy istochnik [Pre-revolutionary textbooks on «schism» as a historiographic source]. *Almanakh sovremennoy nauki i obrazovaniya* [Almanac of modern science and education]. Tambov, 2007. no 2 (2), pp. 45–46
- [28]. *Kratkaya istoriya Gosudarstva Rossiyskogo: Yubileynoe izd. dlya naroda po sluchayu ispolnyayushchegosya 300-letiya votsareniya doma Romanovykh : (1613–1913 gg.)*. [A brief history of the Russian State: Anniversary. ed. for the people on the occasion of the 300th anniversary of the accession of the Romanov dynasty]. Odessa, 1912, 168 p.
- [29]. *Kratkiy istoricheskiy obzor tsarstvovaniya Doma Romanovykh: 1613–1913 gg.* [A brief historical overview of the reign of the Romanov dynasty]. Odessa, 1912, 72 p.
- [30]. *Kratkoe zhizneopisanie vizantiyskikh imperatorov ot osnovaniya i do padeniya Konstantinopolya: pri sem prilagaetsya: na bolshom aleksandriyskom liste 105 portretov vizantiyskikh imperatorov* [A brief biography of the Byzantine emperors from the foundation to the fall of Constantinople: herewith attached: on a large Alexandrian sheet 105 portraits of Byzantine emperors]. Odessa, 1885, 20 p.
- [31]. Kulzhinskiy G. *Svyatogorskaya Uspenskaya obshchezhitelnaya pustyn v Kharkovskoy eparkhii* [Svyatogorsk Assumption communal deserts in the Kharkov diocese]. Odessa, 1888, V, 152 p.; Odessa, 1896, VII, 176 p.
- [32]. Labyntsev Yu. A., Shchavinskaya L. L., Ye. I. Fesenko – odin iz krupneyshikh izdateley narodnoy pravoslavnoy pechatnoy produktsii XIX–XX vv. [E. I. Fesenko – one of the largest publishers of folk Orthodox printed materials of the XIX–XX centuries]. *Slavyanskiy mir v tret'em tysyacheletii. Etnicheskie, konfessionalnye, sotsiokulturnye komponenty identichnosti narodov Tsentralnoy, Vostochnoy i Yugo-Vostochnoy Yevropy* [Slavic world in the third millennium. Ethnic, confessional, sociocultural components of the identity of the peoples of Central, Eastern and Southeast Europe]. M., 2017, pp. 11–19.
- [33]. Lobachevskiy S. V. *Sv. Antoniyy Velikiy (ego zhizn, pisaniya i npravstvenno-podvizhnikeskoe uchenie)* [St. Anthony the Great. his life, writings and moral-ascetic teaching]. Odessa, 1906, XXVI, 285 p.
- [34]. Lugovyy O. M., Faida O. V. Odeskiy tserkovnyy istorik S. V. Lobachevskiy [Odessa church historian S. V. Lobachevsky]. *Laurea I. Antichnyy mir i Srednie veka* [Laurea I. Antique World and Middle Ages]. Harkov, 2015, pp. 185–188.
- [35]. Malynovska N. L. *Ukrainska knyha druhoi polovyny XIX – pershoi chverti XX stolittia na pivdni Ukrainy: istoriko-knyhoznavechiy i bibliografichnyi aspekty* [The Ukrainian book of the other half of the XIXth – first quarter of the XXth century in Ukraine: historical and book cognitive and bibliographic aspects]. Kyiv, 2005, 20 p.
- [36]. Meshcheryakov V. N. *Vossozhdanie Odesskogo kafedralnogo Spaso-Preobrazhenskogo sobora* [Reconstruction of the Odessa Cathedral of the Transfiguration Cathedral]. Odessa, 2017, 464 p.
- [37]. Novik Ye. F. *Divnye puti promysla bozhiya v istorii russkoy tserkvi i russkogo gosudarstva* [The divine ways of the divine providence in the history of the Russian church and the Russian state]. Odessa, 1900, 180, II p.
- [38]. Novik Ye. F. *Svyatoy ravnoapostolnyy velikiy knyaz Vladimir* [Holy Equal-to-the-Apostles Grand Duke Vladimir]. Odessa, 1915, 20 p.
- [39]. Nogachevskiy N. F. *Zhizn ottsa Feodosiya, pervogo arkhimandrita i osnovatelya Grigorievskogo Bizyukova monastyrya* [Life of Father Theodosius, the first archimandrite and founder of the Grigorievsky Bizyukov Monastery]. Odessa, 1895, 15 p.
- [40]. Ovtsyn. *Kasperovskaya chudotvornaya ikona bozhiy mater* [Kasperovskaya miraculous icon of the mother of God]. Odessa, 1890, 32 p.
- [41]. Ovtsyn. *Kasperovskaya chudotvornaya ikona bozhiy mater* [Kasperovskaya miraculous icon of the mother of God]. Odessa, 1898, 64 p.
- [42]. Ogronovich I. N. *Inkerman i Inkermanskaya kinoviya v Krymu* [Inkerman and Inkerman kinoviya in Crimea]. *Sost. v polzu sv. obiteli sv. Klimenta*. Odessa, 1894, 19 p.
- [43]. *Odesskiy kadetskiy korpus za pervye sem let ego sushchestvovaniya* [Odessa Cadet Corps for the first seven years of its existence]. Odessa, 1906, III, 231, X p.
- [44]. Oranovskiy A. K. *Istoricheskiy ocherk mestechka Medzhibozha: (Iz posmertn. zapisok gen. Oranovskogo)* [Historical sketch of the town of Medzhibozh. From the posthumous notes of General Oranovsky]. Odessa, 1886, 12 p.

- [45]. *Pamyatnaya knizhka dlya dukhovenstva Khersonskoy eparkhii* [Memorial book for the clergy of the Kherson diocese]. Odessa, 1902, CVIII, 278, XXXIV p.
- [46]. *Panagiya ili Uspenskiy Bakhchisarayskiy v Krymu skit: (Krat. ist. opisanie)* [Panagia or Assumption of the Bakhchisarai monastery in Crimea. Short history description]. Odessa, 1901, 32 p.
- [47]. *Paraskevo-Voznesenskaya zhenskaya obshchina, Penzenskoy gubernii, v Insarskom uезде: ist.-stat. opisanie* [Paraskevo–Ascension Women’s Community, Penza Province, in Insarsk Uyezd: Ist. – stat. description]. Odessa, 1905, 60 p.
- [48]. Petrovskiy S. V. *Zlatoverkhii Mikhaylovskiy monastyr v Kieve: istorich. ocherk i sovremennoe sostoyanie obiteli* [Golden-Domed Mikhailovsky Monastery in Kiev: historic. essay and the current state of the monastery]. Odessa, 1902, 96 p.
- [49]. Petrovskiy S. V. *Kiev, ego svyatyini i dostoprimechatelnosti* [Kiev, its shrines and attractions]. Odessa, 1918, 104 p.
- [50]. Petrovskiy S. V. *Odesskiy kafedralnyy Preobrazhenskiy sobor: ist. opisanie* [Odessa Cathedral of the Transfiguration Cathedral: historical description]. Odessa, 1894. IV, 123 p.
- [51]. Petrovskiy S. V. *Odesskiy Preobrazhenskiy nyne kafedralnyy sobor* [Odessa Cathedral of the Transfiguration Cathedral]. Odessa, 1908. 480 p.
- [52]. Petrovskiy S. V. *Poltavskaya pobeda: 27 iyunya 1709 g. – 27 iyunya 1909 g.* [Poltava victory: June 27, 1709 - June 27, 1909]. Odessa, 1909, 52 p.
- [53]. Petrovskiy S. V. *Sem khersonskikh arkhiepiskopov: biografii s pril. portr., vypoln. fototip.* [Seven Kherson archbishops: Biogr. with Portr., executed. phototype]. Odessa, 1894, [4], 184 p.
- [54]. *Prazdnovanie desyatiletiya tipografii i khromolitografii Yevfima Ivanovicha Fesenko, v Odesse. 15 dekabrya 1883 – 15 dekabrya 1893.* [Celebrating the decade of printing and chromolithography by Evfim Ivanovich Fesenko, in Odessa. December 15, 1883 – December 15, 1893]. Odessa, 1894. 30 p.
- [55]. *Putevoditel po Svyatoy zemle: s 19-yu litogr. ris., noveyshim planom Ierusalima i kart. Palestiny* [Guide to the Holy Land: From the 19th lithogr. fig., the newest plan of Jerusalem and maps. Palestine]. Odessa, 1886, [2], X, 301 p.
- [56]. *Putevoditel po Svyatoy zemle: s 19-yu litogr. ris., noveyshim planom Ierusalima i kart. Palestiny* [Guide to the Holy Land: From the 19th lithogr. fig., the newest plan of Jerusalem and maps. Palestine]. Odessa, 1890, 312 p.
- [57]. *Rasskazy dlya naroda iz zhizni i istorii Kievo-Pecherskoy lavry i ee svyatykh podvizhnikov: po Kievo-Pecherskomu pateriku* [Stories for the people from the life and history of the Kiev Pechersk Lavra and its holy ascetics: According to the Kiev Pechersk Patericon]. Odessa, 1904, 166, II p.
- [58]. *Russkaya istoriya, s prisovokupleniem neobkhodimyykh svedeniy iz istorii vseobshchey* [Russian history, with the addition of the necessary information from universal history]. Odessa, 1891. 266, II p.; Odessa, 1894, 266, II p.; Odessa, 1905, 268 p.
- [59]. *Russkiy Svyato-Andreevskiy skit na Afone: k ego pyatidesyatiletiyu 1849 oktyabrya/22 1899 g.* [Russian St. Andrew’s Monastery on Mount Athos: On its fiftieth anniversary]. Odessa, 1900, 16 p.
- [60]. *Semeynyy albom odesskogo izdatelya Ye. I. Fesenko* [Family album of Odessa publisher E.I. Fesenko]. Odessa, 2007, 314 p.
- [61]. *Slavetnyi drukar Odesy: katalog ukrainskykh vydan odeskoho vydavtsia Ye. I. Fesenka* [The famous printer of Odessa. Catalog of Ukrainian editions of the Odesa publisher Yu. I. Fesenko]. Odesa, 2005, 48 p.
- [62]. *Smolenskiy I. L. Istoriya kak nauka i kak predmet prepodavaniya: (pereotsenka ist. znaniy)* [History as a science and as a subject of teaching. Reevaluation of historical knowledge]. Odessa, 1905, vol. 1, 1905, [4], II, 176 p.
- [63]. *Sokolov V. F. Deyatelnost imperatritsy Yekateriny II na polzu zhenskogo obrazovaniya v Rossii* [The activities of Empress Catherine II in favor of female education in Russia]. Odessa, 1896, 31 p.
- [64]. *Solovev N. F. Knyaz Vladimir Feodorovich Odoevskiy i ego zaslugi v oblasti tserkovnogo peniya: (K 100-letiyu so dnya ego rozhdeniya)* [Prince Vladimir Fedorovich Odoevskiy and his merits in the field of church singing (to 100-th anniversary of his birthday)]. Odessa, 1903, 12 p.
- [65]. *Solovev N. F. P. I. Chaykovskiy kak dukhovnyy kompozitor: (K 10-letiyu so dnya ego konchiny)* [P. I. Tchaikovsky as a spiritual composer. On the 10th anniversary of his death]. Odessa, 1903, 13 p.
- [66]. *Spasskiy K. K. Dimitrievskiy Khersono-Odesskiy eparkhialnyy dom: (Ist. zapiska)* [Dimitrievsky Kherson-Odessa Diocesan House. Source. Note]. Odessa, 1910, 142, II p.
- [67]. *Starovoitenko I. Lysty Mykhaila Komarova do Yevhena Chykalenka / I. Starovoitenko* [Letters of Mikhailo Komarov to Evgen Chikalenko]. *Spadshchyna: Literaturne dzhereloznavstvo. Tekstolohiia.* [Heritage: Literary, Source studies, Textology]. Kyiv, 2007, t. 3, pp. 298–299.
- [68]. *100 velikikh odessitov: [biogr. ocherki]* [100 great inhabitants of Odessa: biogr. essays]. Odessa, 2009, 511 p.

- [69]. Strelbitskiy I. Kh. *Istoriya russkogo raskola, izvestnogo pod imenem staroobryadchestva* [History of the Russian schism, known as the Old Believers]. Odessa, 1898, 216, II p.
- [70]. Strelbitskiy I. Kh. *Uniatskie tserkovnye sobory s kontsa XVI veka do vozsoedineniya uniatov s pravoslavnoyu tserkovyu* [Uniate Church Councils from the end of the 16th century until the Uniates were reunited with the Orthodox Church]. Odessa, 1891, 164, [1] p.
- [71]. Strelbitskiy I. Kh. *Tserkov Odesskogo instituta imperatora Nikolaya I* [Church of the Odessa Institute of Emperor Nicholas I]. Odessa, 1907, 78 p.
- [72]. Tymoshenko L. Beresteiski sobory u zhovtni 1596 r.: istoriografichniy dosvid [Brest Cathedrals in October 1596: Historiographical Experience]. *Drohobyt'skiy kraieznavchyyi zbirnyk* [Drohobych Local History Collection]. Drohobich, 2004, Vol. 8, pp. 77–93.
- [73]. Tokaev G. K. *Mokvinskiy Uspenskiy zhenskiy monastyr na Kavkaze, bliz m. Ochemchiri, Kutaisskoy gub.* [Mokvinsky Assumption Monastery in the Caucasus, near the metro station]. Odessa, 1904, 20 p.
- [74]. Filaret (Gumilevskiy Dmitriy Grigorevich; arkhiepiskop Chernigovskiy i Nezhinskiy). *Kratkoe istoricheskoe opisaniye Rykhlovskoy pustyni* [A brief historical description of the Rykhlov desert]. Odessa, 1891, 83 p.
- [75]. Khmarskiy V. M. Yevfym Fesenko: yak drukarskiy verstat v Odesi prysluzhyvsia ukrainskii spravi [Efim Fesenko: as a printing press in Odessa, he used the Ukrainian cause]. *Chornomorska khvylya Ukrainskoi revoliutsii: providnyky natsionalnoho rukhu v Odesi u 1917–1920 rr.* [Black Sea wave of the Ukrainian Revolution: leaders of the national movement in Odessa in 1917–1920.]. Odesa, 2011, pp. 421–436.
- [76]. Khudkiy F. *Zapiski i vospominaniya o Bessarabii svyashchennika Ioanna Yakovlevicha Galushko: biogr. ocherk s portr.: izvlechenie iz dnevnika* [Notes and Memoirs of Bessarabia by Priest John Yakovlevich Galushko: biogr. essay with a portrait. Extract from the diary]. Odessa, 1913, 15 p.
- [77]. *Tsargrad i ego svyatyni: s portretami vizantiyskikh imperatorov* [Tsargrad and its shrines: with portraits of Byzantine emperors]. Odessa, 1915, 32 p.
- [78]. Shepchetov V. A. *Gurzuf na Yuzhnom beregu Kryma i ego lechebnye sredstva: sb. ist., ekon., vracheb. i dr. svedeniy, odnosyashchikhsya do dan. Punkta* [Gurzuf on the southern coast of Crimea and its therapeutic agents. Collection of historical, economic, medical and other information about this village]. Odessa, 1890, VI, 184 p.
- [79]. Yarinovich A. *Ukraintsy v Kholmshchine* [Ukrainians in the Kholmshchina]. Odessa, 1911, 20 p.

Надійшла 17.01.2020 р.

Музычко А. Е.,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры истории Украины

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Елисаветинская, 12, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

ОДЕССКАЯ ТИПОГРАФИЯ Ю. И. ФЕСЕНКО КАК ЦЕНТР ИЗДАНИЯ КНИГ НА ИСТОРИЧЕСКУЮ ТЕМАТИКУ (КОНЕЦ XIX – НАЧАЛО XX ВВ.)

Целью данной статьи является освещение процесса издания одесской типографией Ю. И. Фесенко книг, посвященных исторической тематике. Этот вопрос не был артикулирован в таком виде. В литературе имеются лишь отдельные упоминания. Нашей задачей является определить количество этих работ, типологизировать согласно содержательным особенностям, установить авторство и особенности печати.

Ключевые слова: книговедение, типография Ю. Фесенко в Одессе, историческая мысль, одесские исторические книжные издания.

Muzychko O.,

Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),
Docent of the Department of History of Ukraine
Odesa I. I. Mechnikov National University
12 Elisavetynska St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 723 58 42
e-mail: sandro06@ukr.net

**ODESA PRINTING HOUSE YU.I. FESENKO AS A FOCAL
POINT FOR PUBLISHING BOOKS ON HISTORICAL TOPICS
(END OF XIX - BEGINNING OF XX CENTURY)**

Summary

The purpose of this article is to cover the printing process of the Yu.I. Fesenko books on historical topics. This issue was not articulated in this form. There are only some references in the literature. Our task is to determine the number of these works, to typologize according to substantive features, to establish authorship and printing features. We have identified 58 titles of books on historical topics, published by Yu.I. Fesenko. Results of the Study. Publishing books on historical subjects was one of the important directions of the wide publishing activity of Yu.I. Fesenko. Typography Yu.I. Fesenko united representatives of the clergy, teachers, public figures, military, Odessans and non-Odessans. Typography Yu.I. Fesenko contributed to the formation of the Ukrainian model of historical memory in the difficult conditions of Russian colonialism. Yu.I. Fesenko demonstrated a quality and careful approach to historical publications that laid the foundations of high printing standards, which contributed to a better perception of the works of its authors, printing clients. Historical experience of the printing house Yu.I. Fesenko should become one of the ideological foundations of the revival of the importance of Odessa as the center of printing and distribution of the Ukrainian book, which is, to a great extent, currently in decline. The main activity of Yu.I. Fesenko unfolded on Rishlevskaya Street, where his printing house was located. Today, it is necessary to preserve the memory of this cell of culture. To this end, the city authorities of Odessa should be required to preserve the remains of an old beautiful house of the printing house Yu.I. Fesenko with restoration and to create a Museum of printing in Odessa there. A promising area of further research is the identification of additional facts of printing in Yu.I. Fezenka of publications on historical subjects, studying of scripts on these editions stored in the holdings of libraries, tracing of influence of these editions on contemporary and contemporary culture, in particular, historical representations.

Keywords: book research, Y. Fesenko's printing house in Odesa, historical thought, Odesa historical books.

УДК 027.9:021.6:027.63(477)''1920/1930''

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202086](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202086)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент, головний бібліотекар

Національної парламентської бібліотеки України

вул. М. Грушевського, 1, м. Київ, 01008, Україна

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДІЯЛЬНОСТІ ХАТ-ЧИТАЛЕНЬ І СЕЛЬБУДІВ НАЦМЕНШИН В УКРАЇНІ У 1920–1930-Х РР.

Досліджено специфіку становлення та розвитку хат-читалень і сельбудів нацменшин в Україні у 1920–1930-х рр., основні чинники, умови й етапи їхнього розвинення. Охарактеризовано головні напрями та особливості культурно-просвітницької та бібліотечної діяльності хат-читалень та сельбудів як центрів культурно-освітнього життя в сільських національних осередках на території України в перші два десятиліття радянської влади. Проаналізовано динаміку їхнього розвію та своєрідність функціонування в умовах посилення ідеологізації та централізації радянської влади. Висвітлено місце та значення культурно-просвітницької діяльності хат-читалень та сельбудів нацменшин у поширенні просвітництва, читання, духовної культури, а також у забезпеченні бібліотечною книгою сільського населення національних районів та етнічних осередків на території України у 1920–1930-х рр.

Ключові слова: хати-читальні, сельбуду, культура нацменшин, історія бібліотечної справи, історія клубної справи, бібліотечна діяльність, клубна діяльність, розвиток національної культури, Україна.

Питання історії культурно-національного розвитку національних меншин в поліетнічному складі населення України та об'єктивне їх висвітлення залишаються актуальними і потребують подальшого вивчення та переосмислення. Історія становлення та розвитку діяльності культурно-освітніх установ нацменшин, зокрема хат-читалень та сельбудів, в Україні у період 1920-х–1930-х рр. ще не отримала ґрунтовного наукового висвітлення та комплексного аналізу, хоча було здійснено чимало досліджень, що висвітлювали окремі аспекти формування та розбудови зазначених закладів для окремих національностей. Обрана тема не була об'єктом окремого дослідження, а лише розглядалась у контексті досліджень історії клубних та бібліотечних закладів в Україні у даний період або у ракурсі вивчення особливостей розвитку культосвітніх установ нацменшин. Втім, основний масив відомостей з обраної теми було опрацьовано у роботах дослідників національно-культурного життя етнічних меншостей України (праці В. Васильчука, Ю. Грищенко, О. Ігнатуши, О. Калакури, Ф. Кокошка, О. Лойка, Я. Мандрика, І. Мартинчук,

Л. Місінкевича, В. Нестеренка, Л. Якубової та ін.). Чимало розпорошеної інформації було знайдено у фаховій періодиці 1920–1930-х рр. У 1920-ті – 1930-ті рр. висвітленням окремих аспектів запропонованої теми займалися партійні та державні діячі, публіцисти, працівники органів народної освіти, які також аналізували культурно-освітні процеси нацменшин на селі (наприклад, слід зазначити про ґрунтовну статтю-доповідь М. Скрипника, праці М. Волобуєва, А. Глинського, Д. Довженка та ін.). Звичайно, радянським авторам, які торкалися теми дослідження, була властива певна ідеологічна заангажованість, політико-публіцистичний і пропагандистський характер. Окремі питання розвитку культурно-просвітницької діяльності бібліотечних установ нацменшин були розглянуті у статті В. Маркової [35].

Метою запропонованої статті є аналіз та узагальнення відомостей про особливості створення, становлення і функціонування хат-читалень та сельбудів національних меншин в Україні у період 1920-х–1930-х рр., висвітлення основних етапів, динаміки та специфіки їх розвитку, а також головних напрямів культурно-просвітницької діяльності в умовах посилення ідеологізації та централізації радянської влади.

Перші хати-читальні з'явилися у Російській імперії в останній третині XIX ст. як центри просвітництва й освіти на селі. На рубежі XIX–XX ст. хати-читальні намагалися об'єднати певні форми освітньої та дозвіллевої діяльності, проте, внаслідок обмеження фінансових та матеріально-технічних можливостей, їм було це важче зробити, ніж, наприклад, народним домам, де розміщувалися бібліотека з читальною, театральсько-лекційний зал зі сценічним майданчиком, недільна школа, вечірні класи для дорослих, хор, чайна, книго-торговельна лавка тощо. Втім, на початку XX ст. хата-читальня становила один з видів сільських і приміських культурно-просвітницьких установ, які певним чином поєднували функції клубу і бібліотеки, де видача книг могла відбуватися як в читальній залі, так і на абонементі. Завідувача хати-читальні називали «хатником» (рос. – «избачом»), який часто вголос читав неписьменним селянам художні та науково-популярні книги, журнали і газети. У цій справі йому часто допомагали представники сільської інтелігенції (вчителі, агрономи, лікарі й ін.) та грамотні селяни.

В енциклопедичних виданнях, як в радянські часи, так і нині, поняття «хата-читальня» трактується як один з видів сільських клубних закладів у СРСР, які виникли у перші роки радянської влади. Наприклад, в енциклопедичному довіднику «Великий Жовтень і громадянська війна на Україні» (Київ, 1987) зазначається, що «хати-читальні – це сільські клубні установи, що виникли в перші роки радянської влади, були центрами політичної пропаганди і культурно-освітньої роботи на селі і відігравали значну роль у ліквідації неписьменності, набутті сільськогосподарських знань і залученні селян до культури... і утримувалися на кошти від членських внесків, на прибутки від вистав, концертів тощо» [63, с. 580]. Однак розуміння і тлумачення терміну «хата-читальня»

як різновиду народної бібліотеки було поширене ще на поч. ХХ ст. Дослідження сучасних вітчизняних бібліотекознавців підтверджують думку про те, що формування хати-читальні як окремого виду публічної бібліотеки почалося на рубежі ХІХ–ХХ ст. (праці О. Айвазян, Л. Баженова, Ю. Блажевича, С. Гальчака, Л. Дубровіної, В. Лозового, О. Онищенко, Д. Розовика та ін.). У 1920-х рр. хати-читальні називали іноді «приклубними бібліотеками», до того ж, вони були бібліотечними опорними пунктами з формування пересувок. Також майже при кожному сельбуді, які виконували тіж самі функції, що і хати-читальні, була своя опорна бібліотека, де зберігалися книги з художньої літератури, політграмоти, історії, географії, сільського господарства, кооперації, земельного права тощо.

У Вікіпедії хата-читальня тлумачиться як перша форма сельбуду («селянського будинку») після ліквідації «Просвіти»: «Хата-читальня – сільська культурно-освітня установа, заснована за перших років радянської влади в Україні як перша форма сельбуда, після ліквідації “Просвіти”» [62]. У Вікіпедії також зазначається, що «сельбуд або “сільський будинок” – сільська культурно-освітня установа в УРСР, один з видів політосвіти і почасти позашкільної освіти серед широких мас, створений на початку 1920-х років на противагу “Просвітам”, ліквідованим у 1922 р.» [55]. Тут таки зазначається, що у 1921 р. в УСРР було 4007 «Просвіт» і 111 сельбудів. Проте, по-перше, правильніше було б казати «селянський будинок» (у 1920-х рр. існував навіть журнал, що називався «Селянський будинок», звідси, скорочено – «сельбуд», а не сільбуд, як зустрічається у багатьох працях). По-друге, установи «Просвіти» в радянській Україні існували і в 1923–1924 рр. По-третє, у визначенні хати-читальні вказано, що дана установа створювалася у перші роки радянської влади, тобто ще до 1920-х рр. Також зазначається, що на території радянської України кількість сельбудів швидко зростала: у 1925 р. було 3161 сельбудів і 6939 хат-читалень, у 1928–1929 рр. – 4550 і 5707, у 1932–1933 рр. – 7400 і 4000 відповідно [55]. Однією з причин зменшення кількості хат-читалень (одночасно – різке збільшення сельбудів) було те, що з метою централізації керівництва культурно-освітніми установами 7 грудня 1925 р. Раднаркомом УСРР була прийнята постанова про реорганізацію народних будинків, хат-читалень у селянські будинки з метою створення єдиного центру політосвітньої (культурно-освітньої) роботи в селах. Таким чином, різноманітність типів політосвітніх установ села (хати-читальні, народні будинки, лікнепи), що спостерігалася у перші роки НЕПу, у 1925–1926 рр. поступово починає зникати і політосвітні установи перейшли на однотипову мережу сельбудів. Система сельбудів в Україні починає займати провідне місце у системі культосвітніх закладів, відіграючи роль провідного культурного чинника та сприяючи комуністичному вихованню мас. Самі сельбуди, через необхідність стверджувати серед селян невідворотність ідеї колективізації сільського господарства, у лютому 1933 р. було вирішено реорганізувати (точніше – перейменувати) у «будинки колективіста» (колбуди), для того,

щоб традиційні сільські культосвітні установи мали неодмінно асоціюватися з колективною формою ведення господарства, а надалі вони трансформувалися у колгоспні клуби.

Після революційних подій 1917 р. інтерес селян та робітників до суспільно-політичного життя значно посилювався. Потяг до знань та надбань культури спонукали мало не в кожному населеному пункті створення хат-читалень, сельбудів, клубів, бібліотек, «червоних кутків» («червоні кутки» були найбільш простою формою культосвітньої роботи політосвітніх установ), різних гуртків тощо. Напрямок і зміст роботи хат-читалень визначалися рішеннями VIII з'їзду РКП(б) (1919), Першого Всеросійського з'їзду з питань позашкільної освіти (1919), «Положенням про хати-читальні», розробленим Народним комісаріатом освіти УСРР (1920). Утримувалися хати-читальні за рахунок членських внесків їх постійних найбільш активних відвідувачів, прибутків від аматорських вистав, надходжень від концертів тощо. Поступово сельбуду та хати-читальні, які на початку 1920-х рр., часто створювалися на противагу читальням «Просвіти» (читальні, як правило, організовували у кожному селі, де було понад 25 хат), ставали осередками політичної агітації та ліквідації неписьменності на селі. На думку деяких дослідників, перші радянські хати-читальні в Україні з'явилися на Київщині під час громадянської війни у 1919 р. За згодою відповідного виконкому, для їх утворення та розміщення можна було ревізувати будь-яке приватне помешкання [3, с. 21]. У 1920 р. в Україні діяло майже 15 тис. культосвітніх закладів різного типу, серед яких було приблизно 1300 клубів, 5000 хат-читалень, не менше 4000 культурно-освітніх закладів «Просвіти» [13, с. 43]. На Київщині вже на початку 1920-х рр. діяло приблизно 400 політосвітніх (культурно-освітніх) установ. У 1926–1927 рр. їх було 480, а хати-читальні та сельбуду регулярно забезпечувалися книгами та періодикою. Відомо, що міська влада Києва регулярно допомагала культосвітнім закладам прилеглих сільських районів, куди у середині 1920-х рр. було відправлено 32246 видань, з них 25961 – для поповнення стаціонарних бібліотек та 6285 – для пересувок [65, с. 65]. Зокрема, Київський сельбуд, що був заснований у 1920 р., придбав та надіслав у сільські бібліотеки протягом 1920-х рр. приблизно 69 тис. книжок [50, с. 50]. Окрім того, Київський окружний сельбуд передплачував для всіх хат-читалень і сельбудів округи журнал «Селянський будинок» (480 примірників), а також взяв на матеріальне утримання 31 хату-читальню (з них 5 – нацменшин), а також надавав матеріальну допомогу іншим установам політосвіти.

Хати-читальні та сельбуду ставали одними з основних масових культурно-освітніх установ, що діяли у більшості поселень як головні організаційні осередки формування діяльності сільських клубів, гуртків самодіяльності, агітаційних, пропагандистських, просвітницьких та загальноосвітніх пунктів, пересувних бібліотек, місцем влаштування лекцій, доповідей, вистав, виставок, пунктів ліквідації неписьменності та усього культурного життя загалом.

Проте, хати-читальні та сельбуди були, перш за все, центрами політичної пропаганди та агітації радянської держави. Переважно, хати-читальні створювали там, де не було клубу, сельбуду, будинку культури, бібліотеки або інших культурно-просвітницьких установ. Якщо не вистачало матеріальних можливостей створити хату-читальню, організовували «червоні кутки». Хати-читальні, що структурно і функціонально були близькі до дореволюційних народних книгозбірень, були більш ефективним і політично гнучким інструментом пропаганди нових (радянських) цінностей і потужним механізмом підвищення грамотності на селі, ніж народні бібліотеки. Спільне читання газет і журналів, обговорення нагальних проблем справляло значний вплив на світосприйняття селян, яке поступово формувалося більшовицькою владою. Безсумнівно, хати-читальні та сельбуди були одними з найбільш масових сільських культурно-освітніх, просвітницьких та інформаційних закладів клубного типу й, одночасно, одними з провідних видів сільських бібліотек, який остаточно сформувався на рубежі 1920-х–1930-х рр. В Україні хати-читальні, у вигляді мережі своєрідних бібліотек-клубів, існували до середини 1960-х рр. (в РРФСР, навіть, пізніше), незважаючи на те, що ще на Першій Всеросійській нараді з масової культурно-просвітницької роботи (1930) було прийнято рішення про поступову реорганізацію хат-читалень з перетворенням їх в окремі клуби та бібліотеки. Проте, повністю провести це рішення не вдалося, оскільки, по-перше, не вистачало відповідних матеріальних ресурсів держави; по-друге, у той час недостатньо ще була розвинута мережа сільських бібліотек і клубів, які могли б взяти на себе функції хат-читалень; а, по-третє, хати-читальні були досить популярні серед селян і багато з них існувало при різних відомствах, організаціях та підприємствах, зокрема при МТС (машинно-тракторних станціях), колгоспах та інших сільських організаціях. До того ж, таке рішення невдовзі визначили недоцільним і хати-читальні на місцях продовжували залишатися сільськими центрами культури і пропаганди політики радянської держави, що домінували у сфері культури села в Україні аж до початку 1950-х рр. Після Другої світової війни у зв'язку зі збільшенням кількості та розвитком сільських клубів, бібліотек і будинків культури кількість хат-читалень почала скорочуватися: у 1948 р. в СРСР було приблизно 48 тис. хат-читалень, у 1952 – приблизно 30 тис. хат-читалень та 45 тис. сільських клубів, у 1963 р. – 5,6 тис. хат-читалень та 65,6 тис. сільських клубів [19, стб. 170].

В Україні на селі культурно-освітня робота у 1920-х–1930-х рр. характеризувалася значною ідеологізацією та політичною заангажованістю усієї політико-просвітницької діяльності. Сельбуди, так само як і хати-читальні, повинні були популяризувати колективні форми господарювання і на основі розвитку соціалістичної культури та культурно-освітньої зацікавленості незаможного селянства задовольняти культурні потреби мас. Сельбуди були самодіяльними (юридично самостійними) громадськими організаціями, які мали певне членство (члени установи щомісяця платили відповідні членські внески, що

становили приблизно 50 коп.) і проводили політико-освітню роботу на селі на основі культурно-господарської діяльності, а також мали на меті поширення культури, грамотності, освіти (в першу чергу – політичної), просвітництва, популяризацію читання та книги. Фактично, сельбуд представляв собою кооперативне товариство, що було створене для культурно-просвітницьких, освітніх та ідеологічних цілей, але яке також мало право займатися господарською діяльністю.

Мережа сельбудів, як політико-освітніх центрів на селі, була побудована на основі адміністративно-територіального устрою: були сельбуди губернські, окружні, районні, волосні та сільські. Наприклад, в Одеській губернії у 1923 р. було створено один губсельбуд, 69 райсельбудів, 231 сельбудів (у великих селах) та 277 хат-читалень. У наступному році було вже 377 хат-читалень, 274 сельбудів, 74 райсельбудів (в зазначених закладах разом нараховувалося приблизно 19,4 тис. постійних членів). У 1925 р. на Одещині вже діяло 763 хати-читальні, 209 – сельбудів, 63 – райсельбудів, серед членів яких було 75–80 % чоловіків, за національною ознакою – 77 % українців, 10 % росіян, 9 % євреїв [24, с. 13]. Серед завідувачів хат-читалень та сельбудів Одещини кількість партійців коливалася від 5 до 20 %, у середньому 10–12 % від загальної кількості «хатників» [32, с. 44]. Загалом, в Одеській губернії у середині 1920-х рр. членами хат-читалень та сельбудів було 2,6 % сільського населення, а 31 % хат-читалень, також як і сельбуди, мали членство (звичайно, в різних районах були свої особливості та відмінності, наприклад, в Херсонській окрузі членство мали 62,2 % хат-читалень) [32, с. 46]. Ще однією з особливостей діяльності хат-читалень та сельбудів Одещини було й те, що 38,2 % з них отримували гроші від кооперативних організацій, а з усіх гуртків, що діяли при хатах-читальнях, 20 % було з сільського господарства [32, с. 50].

З другої половини 1920-х рр. сельбуди все частіше брали участь в організації нових хат-читалень у межах повноважень адміністративно-територіального устрою, переважно, на території сіл і селищ певного району (часто – на окраїнах великих сіл). Наприклад, сельбуд с. Лиса Гора Першотравневого району на Миколаївщині з 1928 р. розпочав організацію куткових хат-читалень (куткові хати-читальні розміщувалися в різних кутках великих сіл). Зокрема, з цією метою два комсомольці для створення хати-читальні орендували приміщення (приблизно 3 крб. на місяць), зібрали 50 книжок для започаткування бібліотеки та передплатили для даного закладу такі газети як «Вісті», «Правду», «Радянське село», «Селянська правда» та журнал «Селянський будинок». У зазначеній хати-читальні того ж року було 50 членів, які організували гурток співу, регулярно випускали стінгазету та ін. Сельбуд вищенаведеного села відкрив також куткові єврейську та молдаванську хати-читальні [1]. У сельбудах створювалися ради, ревізійні комісії, діяли загальні збори тощо.

Хата-читальня, як одна з найпростіших масових політосвітніх установ, фактично, представляла собою осередок сельбуду. За організаційною структурою

та змістом роботи, вона була початковою формою діяльності сельбуду, працівники якої, так само як і селянського будинку, проводили лекції, бесіди, колективне читання книжок і газет, антирелігійні кампанії, здійснювали бібліотечну, навчально-освітню роботу тощо [29, с. 60]. Відповідно до адміністративно-територіального поділу існували також різні види хат-читалень: повітові (районні), волосні, сільські, приміські, куткові хати-читальні, які разом з сельбудами входили у загальну структуру політосвітніх установ. Хоча хати-читальні за організаційним та культурно-освітнім статусом вважалися нижчими за сельбуду, однак за своїми соціальними функціями та призначенням вони були майже ідентичними. До того ж, у 1920-х рр. в Україні у багатьох хатах-читальнях, так само як і в сельбудах, встановлювали членство, обирали раду з представників різних організацій та установ, а також створювали інші організаційні структури [53, с. 26–27]. Однією з основних особливостей хати-читальні (з членством) в Україні, на відмінність від РРФСР, було те, що, всі вони були добровільними товариствами. Звичайно, існування хат-читалень з членством дещо ускладнювало структуру мережі політосвітніх установ. На думку М. Волобуєва, хати-читальні, що мали справжніх членів потрібно було перетворювати у сельбуду, щоб провести чітку мережу між хатою-читальнею та сельбудом [6, с. 10]. Однак, у зв'язку з браком коштів і матеріального забезпечення культосвітніх закладів у країні в цілому, таке перетворення не завжди вдавалося зробити. Більш того, у 1923–1925 рр. через брак коштів, літератури, плакатів та іншого інвентаря значна частина як загальних, так і національних хат-читалень та сельбудів припинило свою роботу або взагалі було ліквідовано. Наприклад, у середині 1920-х рр. призупинив свою діяльність сельбуд для польськомовного населення с. Майдан Вінковецький Затонського району на Хмельниччині, було ліквідовано єврейські хати-читальні в містечках Гриців, Миньківці, Затонське, Михамполе, Брацлав на Поділлі [38, с. 115].

У 1920-х рр. для поліпшення становища культурно-просвітницької роботи Наркомос України виділив кошти для придбання культосвітніми закладами приблизно 25 тис. примірників видань. Окрім того, сельбудам та хатам-читальням (з членством) для покращення їх матеріальної бази дозволялося за статутом мати різні господарські підприємства (ремонтні майстерні, город, насінневу крамницю, амбулаторію тощо), прибуток від яких можна було використовувати на розвиток культосвітньої роботи. Втім, іноді було й навпаки – такі підприємства розвивалися за рахунок невиконаної просвітницької роботи, що, звичайно, мало негативні наслідки для культурно-просвітницької діяльності досліджуваних закладів. Таким чином, у селах хати-читальні, як і сельбуду, виконували завдання головного політосвітнього центру або, поруч з сельбудами, розміщувалися на окраїнах села як допоміжні агітпункти. Основною формою діяльності хат-читалень і сельбудів була культурно-масова робота, що розподілялась за такими напрямками: агіткампанія, революційні свята, лекції, доповіді, бесіди, читання вголос, вечори запитань та відповідей, вечори самодіяльності,

«живі» та «світлові» газети тощо. Звичайно, одним з головних завдань розбудови мережі хат-читалень та сельбудів було, окрім проведення агітаційно-масової роботи, формування громадського активу, який організував би підтримку радянської влади, здійснював би виховання селян в дусі класової ідеології та розбудови соціалізму.

На початку 1920-х рр. сельбуду та хати-читальні на селі ставали також одними з основних організаційно-інституціональних форм культурно-просвітницької роботи для національних меншин (євреїв, поляків, німців, греків, кримських татар, болгар та ін.), які також організували власні національні культосвітні установи (школи, технікуми, інститути, бібліотеки, клуби тощо). Наприкінці 1922 р. відділи Народного комісаріату освіти для національних меншостей в радянській Україні розпочали у масштабах країни організувати клуби та хати-читальні, через які вони намагалися на мові нацменшин поширювати ідеологічний вплив на населення. До того ж, у 1923 р. радянським керівництвом була проголошена політика «коренізації», яка передбачала широкі можливості для створення радянських політосвітніх закладів для мешканців всіх національностей республіки. Втім, під впливом громадської ініціативи перші національні культурно-освітні заклади, зокрема хати-читальні, почали створюватися вже відразу після встановлення радянської влади, а з поширенням курсу коренізації розгорнулося масове створення національних хат-читалень, сельбудів, клубів, бібліотек, шкіл, технікумів, інститутів тощо. Зокрема, розширення мережі культосвітніх закладів нацменшин з ініціативи самого населення активно відбувалося до 1927 рр. Надалі держава почала більше уваги приділяти культосвітній діяльності нацменшин та виділяти все більше коштів для планомірного розвитку культурно-просвітницької роботи хат-читалень та сельбудів, зокрема на придбання книг, брошур, періодичних видань для їхніх бібліотек та ін. У другій половині 1920-х рр. значна частина зазначених культосвітніх закладів була взята на утримання місцевим бюджетом [38, с. 119]. Однак вже на рубежі 1920–1930-х рр. в Україні політику коренізації та українізації більшовицька влада поступово почала згортати. Втім, культурно-просвітницькі процеси у 1930-х рр. ще продовжували деякий час розвиватися по інерції. Створення для національних меншин своїх хат-читалень, сельбудів, клубів, бібліотек, діяльність яких була спрямована на утвердження нового суспільного ладу, популяризацію політичної, сільськогосподарської, технічної та іншої книги, а також творів радянських письменників серед мешканців різних національностей активно підтримувалася. Так, наприклад, у 1927 р. Київський рабинат (рабинат – автономна єврейська общинна організація, що виконує релігійні, судові і педагогічні функції з рабином на чолі) спільно з єврейськими молодіжними організаціями надіслав листа до Наркомосвіти України з проханням дозволити організувати «червоні кутки» в синагогах, а також дозволити відкривати власні хати-читальні і сельбуду [17, с. 122]. Прохання було задоволено, оскільки влада у 1920-х рр. не тільки дозволяла, а й всіляко підтриму-

вала впроваджувати рідну мову в діловодство радянських установ, розгортати мережу навчальних і культурних закладів із застосуванням рідної мови, створювати національні культурно-освітні установи, видавати газети і масову літературу різними національними мовами. Наприклад, з 1925 р. у с. Лянцкоруні (нині – Заречанка Чемеровецького району Хмельницької області) функціонували єврейська школа та хата-читальня, де були книги на ідиші, російською та українською мовами. У хаті-читальні часто проводили лекції, працювали драматичний гурток і лікнеп [18].

Таким чином, завдяки політиці коренізації нацменшини отримали змогу організувати своє культурне і громадське життя на національних засадах. Однак, розвиток національних культур та культурно-освітніх закладів нацменшин мав обов'язково сприяти формуванню комуністичного світобачення та прискорювати «соціалістичне будівництво». У середині 1920-х рр. при окружних виконкомках почали створювати бюро національних меншин, у складі яких діяли німецькі, єврейські, польські, болгарські та інші секції, в залежності від наявності певних меншин на території округу. Зазначені національні секції уважно слідкували за змістом діяльності національних установ та відразу реагували у випадках відхилення від «головної лінії партії».

У середині 1920-х рр. в радянській Україні почали активно створювати національні райони, селищні та сільські ради нацменшин. Так, наприклад, у 1924 р. одними з перших були створені Пришибський і Молочанський німецькі національні райони у складі Катеринославської губернії, Люксембурзький німецький район у складі Донецької губернії. Проте, звичайно, населення національних районів було національно неоднорідним. Так, у Старо-Каранському національному районі Сталінської округи (надалі – Донецької області) мешкало 40 % греків, які на початку 1930-х рр. мали тут свої національні культосвітні установи, зокрема 6 хат-читалень, 8 сельбудів, 14 бібліотек, а у Ново-Златопільському національному районі Запорізької округи мешкало 50–60 % євреїв, які в той час мали в районі 15 хат-читалень, 10 бібліотек, 4 сельбудів. Загалом, в Україні у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. майже в кожній окрузі (надалі – області) існували національні райони, в яких для нацменшин організували сельбуди, хати-читальні, бібліотеки, клуби тощо.

За дослідженнями Л. Якубової, переважна більшість сельбудів та хат-читалень нацменшин знаходилася на півдні України [68, с. 30]. Більшість з них організувалися національними сільрадами, які створювалися у межах певного району. Так, наприклад, у межах нинішньої Запорізької області наприкінці 1920-х рр. було 8 національних районів: два російських, три німецьких, два болгарських, один єврейський. У зазначених районах діяло 42 німецьких, 32 російських, 31 болгарська, шість єврейських, дві грецьких, одна молдавська й одна чеська сільради, які організували власні національні культосвітні заклади, зокрема хати-читальні, сельбуди, бібліотеки, клуби [21, с. 340]. Загалом, на Запоріжжі в цей час діяло 124 сельбуди та 184 хати-читальні, серед

яких декілька десятків було організовано нацменшинами. При сельбудах та хатах-читальнях нацменшин, так само як і при інших подібних установах, створювали «довідкові столи» та різні гуртки (драматичні, сільськогосподарські, військово-спортивні, художні та ін.). Проте, у 1920-х рр. матеріальне становище хат-читалень та сільбудів нацменшин було вкрай слабким, часто робота була малоефективною та проводилася формально, виконувалась без будь-якої оплати.

На півдні України у Коларівському болгарському національному районі Мелітопольської округи було 30 сільських рад, з яких 24 були болгарськими, чотири – українськими, одна – російською, одна – німецькою. Національні сільські ради виділялись і в звичайних районах. Так, у Мелітопольському районі діяли, крім українських, три німецькі ради (Ейгенфельдська, Йоганесруєська, Олександрфельдська) та одна чеська (Чехоградська). В Смільчинському районі Волинської округи, поряд з українськими, було дев'ять німецьких та шість польських сільських рад. Всього в українських районах знаходилося 644 національних сільських рад, які розробляли плани соціального розвитку, вирішували широкий спектр завдань матеріально-технічного, кадрового, соціально-культурного забезпечення та розвитку [51, с. 6].

Культурно-просвітницька робота рідною мовою в місцях проживання нацменшин в Україні суттєво стримувалася через брак коштів і кваліфікованих кадрів, а також недостатню кількість видань національними мовами. Такий стан діяльності у середині 1920-х рр. спостерігався у роботі 10 чеських хат-читалень, які було організовано у Волинському, Коростенському, Київському, Шепетівському і Бердичівському округах (по дві у кожному) [46, с. 143]. Загалом, у 1925–1926 рр. в Україні діяло декілька десятків чеських культосвітніх установ (10 хат-читалень, 11 «червоних кутків», 8 селянських будинків, 7 бібліотек, один клуб). Проте, через брак коштів у 1927–1928 рр. їх кількість суттєво скоротилася: до одного чеського та одного українсько-чеського сельбуду, трьох чеських і однієї українсько-чеської хат-читалень [37, с. 191]. А у Крошненській сільській раді Житомирського району Волинської округи, що охоплювала три населених пункти, на початку 1930-х рр. у національному складі хоча і переважали чехи (68 %), проте, через брак педагогічних кадрів діти чехів навчалися українською мовою. Однак, чеська культурна традиція мала підтримку у створених національних культосвітніх закладах, зокрема в організації сільбудів та хат-читалень. Наприклад, членами однієї з хат-читалень були 67 чехів, вісім українців, сім поляків, два євреї. При хаті-читальні діяло два драматичних гуртки, один з яких був чеським. Чеською мовою ставили п'єси, випускали стінні газети, читали лекції тощо. Активна культурно-освітня діяльність проводилася у Високо-Чеській сільраді Черняхівського району Волинської округи, до якої входило три населених пункти, де у 1930 р. чехи становили 91,5 % мешканців (505 осіб). Сільрада мала свою хату-читальню (31 член, з яких 23 були

чехами) та бібліотеку (приблизно 1100 книг, з яких 400 було чеською мовою). У хату-читальню та бібліотеку виписували чеську газету «*Rudé právo*» («Червоне право», з 1920 р. друкований орган лівого крила Чехословацької соціал-демократичної робітничої партії). При хаті-читальні Високо-Чеської сільради активно діяв чеський драматичний гурток [37, с. 193].

За відомостями Л. Гуцало, в Україні у 1925 рр. діяло 375 культурно-просвітницьких закладів нацменшин, а у 1926 рр. – 889, тобто їх кількість за рік зросла на 57 % [12, с. 119]. Зокрема, у 1925 р. в Україні працювало 255 польських шкіл, 324 єврейських шкіл, 53 єврейські робітничі клуби, 56 німецьких, 12 польських, 6 латиських будинків культури, 16 німецьких хат-читалень тощо. За дослідженнями О. Слесаренко, в Україні у 1926 р. діяло 85 клубів, 150 сельбудів, 441 хата-читальня, 213 бібліотек, 235 «червоних кутків», 930 лікпунктів (пунктів з ліквідації неписьменності) нацменшин [57, с. 171]. За відомостями Л. Шутак та І. Собко, на початку 1930-х рр., національними мовами послуговувалися вже 96 клубів, 314 хат-читалень, 366 сельбудів, 634 бібліотеки [66, с. 210]. Проте, інформація щодо кількості культурно-освітніх закладів нацменшин у 1920–1930-х рр. у різних дослідників має суттєві розбіжності, що зумовлено наявністю розрізнених даних тогочасних джерел та суперечливістю статистичних відомостей. Втім, загальною динамікою для періоду 1920-х – початку 1930-х рр. було послідовне зростання кількості культосвітніх закладів нацменшин, зокрема хат-читалень та сельбудів.

Таблиця № 1

**Кількість національних культосвітніх установ в Україні
у середині 1920-х рр.**

	Хати-читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
німецькі	163	56	83	–
польські	86	2	40	24
єврейські	57	19	47	53
болгарські	28	19	30	–
латиські	–	–	–	6
чеські	10	8	7	1
грецькі	11	18	29	–
вірменські	1	–	–	–
Всього	356	122	236	84

[Таблицю складено за: 30, с. 140; 36, с. 192; 37, с. 191; 45, с. 140; 49, с. 125; 61, с. 467].

За офіційними статистичними даними, які через певні обставини враховували і висвітлювали не всю інформацію про діяльність культурно-освітніх установ нацменшин (певна частина закладів не подавала відомостей про свою роботу), в Україні у середині 1920-х рр. було:

Таблиця № 2

**Кількість національних культосвітніх установ в Україні
у середині 1920-х рр. за офіційними даними**

	Хат-читалень	Бібліотек	Сельбудів	Клубів
німецьких	199	19	77	1
польських	88	20	–	9
єврейських	118	117	46	66
болгарських	26	30	19	1
чеських	10	–	8	1
Всього	441	186 (213 – разом з іншими національностями)	150	78 (85 – разом з іншими національностями)

[Таблицю складено за: 20, с. 56–57].

На зазначені офіційні дані спирається у своєму дослідженні Л. Місінкевич, повідомляючи, що у сер. 1920-х рр. мережа єврейських культосвітніх закладів складалася з 118 хат-читалень, 117 бібліотек, 46 сельбудів, 66 клубів, 507 лікнепів, а мережа польських культосвітніх закладів становила: 88 хат-читалень, 20 бібліотек, 9 клубів, 175 лікнепів [41, с. 211].

За деякими архівними даними, у середині 1920-х рр. в Україні серед національних культосвітніх закладів діяло 276 німецьких сельбудів і хат-читалень, 200 єврейських, 142 польських сельбудів і хат-читалень, 45 болгарських (19 сельбудів і 26 хат-читалень) та 10 чеських, з яких майже 80 % фінансувалися з бюджетних коштів [64, арк. 3]. Втім, на території національних районів в Україні сельбуди і хати-читальні нацменшин були розміщені нерівномірно та вирізнялися значними розбіжностями у кількісних показниках їх складової роботи. Так, наприклад, за відомостями О. Калакури, більше половини польських населених пунктів були взагалі позбавлені культосвітніх установ, а в інших селах наявні національні хати-читальні та сельбуди вкрай слабо забезпечувалися національною літературою, періодикою; відчувалася гостра нестача організаторів художньої самодіяльності тощо [23, с. 219–220]. Зокрема, на Поділлі польські і єврейські населені пункти у сер. 1920-х рр. закладами культосвіти були забезпечені на 60 %, а майже 80 % хат-читалень та сельбудів

не фінансувалося з місцевого бюджету [41, с. 211]. Не вистачало масово-політичної літератури та підручників. Наприклад, хата-читальня для польськомовного населення с. Самчинці Брацлавського району Тульчинецької округи мала невелику бібліотеку і передплачувала всього три періодичні видання. У другій пол. 1920-х рр. абонемент зазначеної книгозбірні обслуговував 30 передплатників (постійних читачів) [38, с. 113–114]. До того ж, вартість підручників мовою нацменшин через малий тираж цих видань була істотно вищою в порівнянні з україномовними виданнями. Так, наприклад, підручники чеською мовою були у 3–4 рази дорожчими, ніж українською або російською [37, с. 192]. А, наприклад, підручник для 6 класу «Географія» за ред. А. Іванова наприкінці 1920-х рр. коштував українською мовою 75 коп., а німецькою – 2 крб. 35 коп. [10, с. 187]. Загалом, книгозбірні сельбудів, хат-читалень лише на 30–50 % були забезпечені книгами на мові нацменшин, а їхня робота, переважно, обмежувалася діяльністю одного-двох гуртків. Зокрема, у 1925 р. на Поділлі в єврейських поселеннях діяло один сельбуд, сім бібліотек, 15 клубів. На базі цих культосвітніх закладів працювало 50 політичних, 30 профспілкових, 12 літературних, 10 сільськогосподарських, 8 природничо-наукових гуртків. На Проскурівщині у 1926 р. діяло 6 єврейських хат-читалень, а у 1928 р. мережа хат-читалень розширилась у 2,4 рази. Було організовано 30 пересувних бібліотек [41, с. 212].

У Шепетівській окрузі Волинської губернії у середині 1920-х рр. нараховувалось всього дев'ять польських хат-читалень та шість польських «червоних кутків» при українських хатах-читальнях [45, с. 140]. У 1926 р. в Заславському районі на Поділлі нараховувалося два польських клуби, 21 хата-читальня та декілька інших національних культосвітніх закладів [9, с. 332]. Бібліотеки зазначених закладів передплачували польські газети «Серп», «Глас млодзежи», «Глас Радзецькі», єврейські видання: «Дер Емес», «Дер Штерн» та ін. [25]. Серед єврейського населення Поділля розповсюджувалося 1200 примірників газети «Дер Емес» [38, с. 114].

За інформацією Центральної комісії у справах національних меншостей у 1925–1926 рр. в Україні у середовищі болгар функціонувало 19 сельбудів, 26 хат-читалень, 30 бібліотек, 35 лікнепів, 103 «червоних кутки» [61, с. 467]. У 1925 р. у Цареводарівському районі Катеринославської губернії у болгарських поселеннях було відкрито лише один сельбуд, членами якого були 800 осіб та чотири хати-читальні, що мали 80 членів. Згідно звіту районного інспектора політпросвіти Цареводарівського району А. Садового за 1926 р., на території району було відкрито для болгар чотири сельбуду, до яких входило 180 членів, та шість хат-читалень (324 члени) [11, с. 113–114]. Всього у зазначених закладах у 1925–1926 рр. відбулося 75 лекцій, які відвідали 1995 слухачів, та 56 бесід за участі 2430 осіб.

На початку 1926 р. в Одеській окрузі для болгар існувало два сельбуду й хата-читальня, які фінансувалися за рахунок місцевого бюджету [10, с. 172–173].

У 1927 р. на території Благоєвського району на Одещині для болгар було відкрито дві хати-читальні і три сельбуду, при яких діяли бібліотеки з книжковим фондом від 450 до 1250 книжок у кожній. У Коларівському та Ботевському національних районах діяли 24 сельбуду та 11 хат-читалень, які загалом передплачували для болгар 280 газет та 33 журнали, а у фондах 30 бібліотек нараховувалося від 300 до 1000 книжок у кожній [11, с. 114–115]. У більшості із зазначених закладів читали лекції з актуальних питань сільського господарства, працювали драматичні гуртки, організовували вечори тощо.

У січні 1927 р. на засіданні болгарської секції під час проведення Першої Всеукраїнської наради серед національних меншин було відмічено, що у середовищі болгарського населення УСРР діяло дві школи-семирічки, три неповні середні школи, політтехнікум, радпартшкола, чотири стаціонарні та чотири пересувні школи політграмоти, 18 сельбудів, 24 хати-читальні, 42 заклади лікнепу, а також одна окружна болгарська бібліотека [10, с. 190]. У звіті за 1928 р. районний інспектор А. Мірчев доповідав, що у болгарських селах вся робота сельбудів та хат-читалень проходить за планом, при сельбудах відкриті стрілецькі, кооперативні, театральні, художні, музичні гуртки та гурток з надання першої медичної допомоги [11, с. 115]. Серед недоліків роботи інспектор зазначав про брак кваліфікованих кадрів та видань з художньої літератури; недостатню кількість гуртків та довідкових бюро; незначну участь населення у роботі культосвітніх закладів та безперервні зміни у керівництві, що в свою чергу заважало планомірному розвитку політосвітніх (культосвітніх) установ. У другій половині 1920-х рр. певна частина сельбудів та хат-читалень нацменшин не проводила ніякої культмасової роботи, окрім голосного читання книг та періодики, або фаховий рівень такої роботи був дуже низький [8, с. 65].

У 1925 р. у Маріупольській окрузі спеціальна комісія ЦКНМ при ВУЦВК (Центральна комісія у справах національних меншин при Всеукраїнському центральному виконавчому комітеті) при обстеженні культурного становища та агітаційно-масової роботи в грецьких селах дійшла висновку, що діяльність культурно-освітніх установ, в цілому, покращилася. Комісія встановила, що у 20 грецьких національних сільських радах (12 греко-еллінських і 8 греко-татарських) діяло 18 сельбудів (20 % від загальної їх кількості в окрузі), 11 хат-читалень (13 % від загальної кількості), 29 бібліотек [36, с. 192]. Проте, було встановлено, що в багатьох грецьких селах культурно-освітня робота була на високому рівні лише на папері. 20 травня 1931 р. у своїй доповіді на Першій Всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників нацменшостей Нарком освіти УСРР М. Скрипник зазначав, що на рубежі 1920–1930-х рр. у грецьких районах України належним чином діяло лише 20 бібліотек, 19 сельбудів та 4 хати-читальні [56, с. 133]. Втім, більшість бібліотек сельбудів та хат-читалень нацменшин послідовно поповнювали свої фонди і передплачували декілька назв періодичних видань. Наприклад, у с. Першотравневе на Маріупольщині, яке входило у 1925–1939 рр. до складу Люксембурзького німець-

кого району, бібліотека сельбуду, що мала 2700 книг, передплачувала 13 назв газет та 12 журналів для своїх читачів і окремо декілька назв газет та журналів для прилеглих хат-читалень (до відома, наприклад, передплата газети «Селянська правда» коштувала 30 коп. на місяць). Загалом, на Донеччині наприкінці 1920-х рр. було відкрито 89 національних сельбудів та 74 хати-читальні (без відомостей зі Старобільської округи) [36, с. 192]. Відомо, що у другій половині 1920-х рр. у Старобільській окрузі діяло 52 хати-читальні, а у бібліотеках було понад 57 тис. книг [58].

Таким чином, у другій половині 1920-х рр. у хатах-читальнях та сельбудах нацменшин культурно-просвітницька діяльність, в цілому, почала поступово покращуватися. Зокрема, значно активізувалася гурткова робота, насамперед, сільськогосподарських, політичних, спортивних, драматичних, образотворчих гуртків, кількість яких з року в рік постійно зростала. Гуртки за національною ознакою створювалися в хатах-читальнях та сельбудах не лише в національних районах. Їх при необхідності організовували при звичайних сельбудах і хатах-читальнях в населених пунктах, що мали окремі національні осередки або певну кількість мешканців з нацменшин [31, с. 92]. У хатах-читальнях та сельбудах серед нацменшин, так само як і серед українських селян, значною популярністю користувалися сільськогосподарські гуртки, які залучалися до поширення аграрної освіти, сільськогосподарської дослідної роботи, пропаганди агрономічних знань серед населення. Наприклад, у деяких болгарських національних районах на рубежі 1920-х–1930-х рр. вирішили організувати курси з поширення агрономічних знань, до роботи яких були задіяні сельбуди та хати-читальні, які вже мали досвід з популяризації сільськогосподарських знань. До бібліотек сельбудів та хат-читалень для пропаганди агрономічних знань постачалася спеціальна література, зокрема, брошури «Соціалістична реконструкція сільського господарства», «Суцільна колективізація та ліквідація куркуля», «Довідник з сівозміни», «Агромінімум», «Підготовка насіння до посівів» тощо. Втім, стан бібліотечного фонду сельбудів та хат-читалень був не завжди задовільним: окрім того, що не вистачало літератури з різних галузей знань, головне – бракувало книг національними мовами. Наприклад, на поч. 1930-х рр. під час перевірки бібліотечного фонду Благоївського національного району виявлено, що його кількість становила приблизно 6000 книг, серед яких болгарською мовою було всього 7 % (1 % назв). У 1933 р. книжковий фонд болгарських бібліотек Коларівського району нараховував приблизно 12300 примірників, що, у середньому, становило одну книгу на чотирьох читачів, а у 1937 р. у 27 бібліотеках та хатах-читальнях цього району нараховувалося вже 21 тис. книг [11, с. 116–117]. Звичайно, в національних районах діяли також і пересувні бібліотеки для обслуговування хат-читалень нацменшин, які, в свою чергу, самі організовували «пересувки» для віддалених сільських осередків і селищ району. Пересувні хати-читальні нацменшин організовували у тих районах, де не вистачало матеріальних ресурсів для відбудови стаціонарних бібліо-

тек, клубів, сельбудів [42, с. 52–53]. Слід не забувати, що хати-читальні, сельбуду, бібліотеки, як і всі інші національні культосвітні установи знаходились під пильним контролем влади і слугували засобом «радянзації» нацменшин. Так само як і з інших бібліотек, з книгозбірень сельбудів та хат-читалень нацменшин систематично вилучались заборонені радянським режимом видання. Наприклад, серед польських книг вилучалися твори С. Пшибишевського, Г. Сенкевича та багатьох інших польських письменників. Характерно, що з книгозбірень забирались і перекладені польською та іншими мовами заборонені твори західноєвропейських письменників, навіть таких, як А. Конан-Дойль чи С. Лагерлеф [45, с. 142].

Найбільш розгалуженою та розвинутою у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр. була мережа німецьких, єврейських та польських сельбудів та хат-читалень. Так, наприклад, оскільки в Україні, особливо на правобережжі, у селах було багато поляків радянська влада велику увагу у цьому регіоні приділяла створенню широкої мережі польських культурно-освітніх закладів (сельбудів, хат-читалень, бібліотек, клубів, лікнепів та ін.). За відомостями В. Нестеренка у 1926 р. в УСРР налічувалось 24 польських клуби, 80 хат-читалень, 36 польських «червоних кутків» при хатах-читальнях, 2 сельбуду, 189 лікнепів [45, с. 140]. Агітаційно-масова та культурно-освітня робота, що відбувалася через різні форми культурно-просвітницької діяльності хат-читалень, сельбудів, бібліотек нацменшин здійснювалася у селах, переважно, українською мовою або мовою нацменшин. Наприклад, у 1924 р. у с. Костянтинівка Мелітопольського району Запорізької області було створено хату-читальню, робота в якій проводилася українською, російською та польською мовами. Власного приміщення хата-читальня не мала, а діяла при сільській раді і функціонувала сім днів на тиждень: по буднях – шість годин на день, а на вихідних – вісім годин. При хаті-читальні були організовані такі гуртки: політичний (10 членів), сільськогосподарський (17 членів), кооперативний (22 члени), драматичний (14 членів) та гурток малописьменних (10 членів). Керівники гуртків працювали на безоплатній основі. Завідувач хати-читальні отримував зарплату 19 крб. на місяць (для порівняння, примірник журналу коштував 30–50 коп., стільки ж коштувала вартість обіду в їдальні). Також діяла пересувна бібліотека (50 книжок). Хата-читальня мала спеціальну залу зі сценою для театральних вистав, але постійної театральної групи не було, лише самодіяльна (14 осіб) [60]. А, наприклад, Новобубнівська польська сільська рада, що об'єднувала три населених пункти (Новобубнівку, Ленінці, Ворошилівку) з населенням 963 особи, з яких 733 були польської національності, мала хату-читальню, де діяли бібліотека та три гуртки (драматичний, господарчий, кооперативний). Бібліотека хати-читальні нараховувала 192 книжки, з яких 150 було польською мовою [40, с. 37]. Було також утворено товариство «Геть неписьменність!» і пункт ліквідації неписьменності, який наприкінці 1920-х рр. закінчило 38 осіб, тобто майже 50 % неписьменного населення.

У другій половині 1920-х рр. конкретні шляхи і форми масової культурно-просвітницької роботи хат-читалень та сельбудів було визначено в постановках ЦК ВКП(б) «Про роботу сельбудів та хат-читалень» (1926), «Про обслуговування книгами масового читача» (1928), «Про покращення бібліотечної роботи» (1929), «Про хати-читальні» (1929), де наголошувалось на необхідності розширення мережі культурно-освітніх закладів, зокрема національних, і більш активній участі їх у розв'язанні завдань індустріалізації країни та колективізації сільського господарства. У грудні 1929 р. у Харкові відбулася Всеукраїнська нарада ЦК КП(б)У, на якій були сформульовані директивні завдання щодо змісту та напрямів культурно-просвітницької роботи на селі у зв'язку з початком суцільної колективізації сільського господарства з урахуванням матеріалів Першої Всеукраїнської наради по роботі серед національних меншин (1927 р.). Зокрема, на нараді зазначалося, що розвиток діяльності сельбудів і хат-читалень відстав від темпів перебудови сільського господарства, а зазначені заклади ще не стали відповідним центром політосвітньої роботи. Більш того, в багатьох випадках сельбуди та хати-читальні були лише «на папері», а в багатьох випадках – лише приміщеннями, де відбувалися несистематичні зустрічі членів гуртків, культурно-просвітницьке значення роботи яких було мізерним.

Важливою і досить складною проблемою у діяльності хат-читалень та сельбудів у досліджуваній період було забезпечення даних закладів кваліфікованими кадрами. У 1920-х рр. для роботи в культурній сфері у селах набирали майже всіх бажаючих, оскільки у багатьох випадках праця завідуючих культурно-освітніх установ не оплачувалася або оцінювалася дуже низько. Так, наприклад, у середині 1920-х рр. зарплата завідуючого хати-читальні була від 8 до 40 крб. на місяць (середньомісячна зарплата некваліфікованих робітників в той час становила приблизно 50–60 крб.). Часто «хатниками» призначали осіб з кола комуністів, комсомольців, червоноармійців, які становили ядро сільського активу, проте, за браком кадрів, завідуючими хатами-читальнями іноді ставали трактористи, комбайнери та ін. Це змушувало завідуючих працювати за сумісництвом, що, звичайно, зменшувало ефективність їх діяльності на основній роботі.

На господарські витрати «хатникам» видавали невеликі суми, переважно, від 5 до 15 крб. на місяць. Після постанови ЦК ВКП(б) «Про хати-читальні» від 11 листопада 1929 р., в якому було підвищено соціальний статус завідуючих хат-читалень до рівня вчителів «першого ступеню», матеріальний стан «хатників» дещо покращився, але не набагато. Так, наприкінці 1930-х рр. «хатник» отримував приблизно від 80 до 110 крб., тобто – на рівні мінімальної зарплати, а то й менше (мінімальна зарплата некваліфікованих робітників становила 115 крб., середня зарплата була трохи більше 200 крб.; для порівняння: 1 кг борошна коштував у той час 4,5 крб.; гречки – 1,82 крб., пряників – 5,75 крб.). Таким чином, внаслідок невеликої зарплати та значного навантаження громадськими дорученнями плінність кадрів у хатах-читальнях була дуже високою,

особливо у 1920-х рр. Наприклад, Миколаївський округовий кабінет політосвіти у 1928 р. зазначав, що за рік звільнилося 56,2 % політосвітніх працівників, більша частина яких була завідувачами хат-читалень [28, с. 8]. Середня тривалість їх перебування на роботі не перевищувала декількох місяців, незважаючи на те, що кількість членів партії або комсомольців серед працівників політосвіти було досить високим (до 80 %). Отже, у завідувачів хат-читалень, внаслідок матеріальної незацікавленості у результатах своєї праці та нерідкі звільнення, був невеликий стаж роботи. Серед «хатників» найбільшою була частина осіб зі стажем до 1 року політосвітньої роботи. Наприклад, наприкінці 1920-х рр. у Зінов'ївській окрузі (м. Зінов'євськ – нині Кропивницький), як і в багатьох інших, така частина складала майже 90 % [28, с. 11]. До того ж, менше половини з них відповідали кваліфікаційним вимогам, що висувалися для завідувачів хат-читалень (високий рівень культури, політичної підготовки, загальноосвітня грамотність тощо). Рівень освіти «хатників» залишав бажати кращого – середню освіту мали приблизно 10 % осіб, неповну середню 15–20 %, інші мали лише початкову освіту. Отже, стан роботи та матеріального забезпечення діяльності для значної частини хат-читалень у 1920-х рр. був досить низьким. Приміром, у середині 1920-х рр. на Зінов'євщині Одеської губернії, де з 218 політосвітніх установ було 13 райсельбудів, 36 сельбудів, 134 хати-читальні (з них 49 – з членством) та 35 «червоних кутків», з усіх хат-читалень лише у 71-й праця завідуючих оплачувалася (з них – 61 утримувалися за рахунок місцевого фінансування). Бюджет переважної кількості зазначених хат-читалень та сельбудів не перевищував 10–15 крб. на місяць [2, с. 37]. Низький кадровий склад «хатників», їх незацікавленість у результатах своєї праці приводили до масових ухилень від виконання своїх обов'язків. В кінцевому рахунку, це призвело до того, що в наявних культурних центрах нікому було працювати.

Наприкінці 1920-х рр. мережа хат-читалень та сельбудів планувалася відповідно до директив керівних організацій, які, аналізуючи ситуацію на місцях, складали необхідний мінімум культосвітніх закладів на район. Передбачалося, що в середньому у кожному районі округи (області) буде діяти приблизно 12 сільських хат-читалень і одна районна. Лише при такому співвідношенні можна було домогтися числа середньостатистичної забезпеченості населення даними установами (одна хата-читальня на 500 осіб). Проте, все це залишалося лише на папері. Кваліфікованих кадрів катастрофічно не вистачало. У ряді випадків, кадрові недоліки компенсувалися за рахунок залучення до вирішення проблем хат-читалень працівників сільрад і волосних виконавчих комітетів. На рубежі 1920-х–1930-х рр. потреба в кадрах завідуючих хатами-читальнями становила 6440 осіб, а бібліотекарів у хатах-читальнях, сельбудах та «будинках колективіста» – 10697 [5, с. 24].

ЦК ВКП(б) постановою від 11 листопада 1929 р. «Про хати-читальні» зобов'язав розгорнути роботу з мобілізації не менш як 10 тис. комуністів і комсомольців з числа випускників партшкіл, педтехнікумів та робітфаків, які на-

правлялися на підвищення ефективності діяльності хат-читалень. Аналогічну постанову було прийнято і ЦК КП(б)У. В Україні планувалося направити до хат-читалень 2500 культосвітніх працівників [54, с. 54–55]. У постанові зазначалося, що завідувачі хат-читалень не повинні поєднувати свою роботу з адміністративною, якщо вона заважає ефективній діяльності закладу [47, с. 167–168]. За своїм соціальним станом вони прирівнювалися до вчителів сільських шкіл першого ступеня з наданням відповідних прав і пільг (ставка на рівні з вчителем (60–70 крб.), надання приміщення для проживання або відповідної грошової компенсації, а також процентної надбавки за вислугу років, нарахування пенсії тощо). Матеріальне стимулювання культосвітніх працівників позитивно вплинуло на підвищення ефективності діяльності хат-читалень та сприяло, певною мірою, вирішенню проблем з кадрами у політосвітніх (культосвітніх) установах. У середині 1930-х рр. почали вже значно більше залучати кваліфіковані кадри до роботи у хатах-читальнях, а також опановувати більш значні матеріальні ресурси, ніж у попередній період.

Постановою РНК РРФСР від 7 лютого 1930 р. «Про хати-читальні» було заплановано на 1932–1933 рр. створити при кожній сільській раді хату-читальню та покращити її матеріальне та фінансове забезпечення, залучивши профспілки, кооперативні організації, селянські товариства, радгоспи, колгоспи, МТС тощо [48, с. 168–169]. Аналогічна постанова була прийнята і в Україні, оскільки саме через сельбуду та хати-читальні проводилася основна культурно-просвітницька робота в сільській місцевості республіці, де в цей час було розвинуто переважно аграрне виробництво. Надалі увесь спектр проблем соціально-економічного і духовного відродження національних меншин, зокрема з питань розвитку діяльності хат-читалень, обговорювався на Другій Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншин 1930 р. та на Першій Всеукраїнській конференції культосвітніх працівників національних меншин 1931 р. Таким чином, на рубежі 1920-х–1930-х рр. партійні та радянські органи влади почали значно більше приділяти уваги розвитку культурно-освітніх закладів національних меншин, кількість яких продовжувала зростати. За відомостями Ф. Кокошка, наприкінці 1920-х рр. в Україні було 301 російських сельбудів, 200 – німецьких, 50 – єврейських, 34 – болгарських, 30 молдавських, 30 польських, 19 грецьких сельбудів. Також у зазначений час діяло 197 російських клубів, 47 – єврейських, 8 – польських, 4 – німецьких клубів. Загалом, на рубежі 1920-х–1930-х рр. в Україні майже кожна сільрада мала сельбуд чи хату-читальню (наприклад, у 1928 р. на 10733 сільради було 9911 сельбудів та хат-читалень) [27, арк. 145]. У 1927 р. серед національних меншин у республіці було практично завершено виділення національних сільрад: 292 російські, 273 німецькі, 139 польських, 56 єврейських, 45 болгарських, 30 грецьких, 57 молдовських, 13 чеських, 2 білоруські та 1 шведська, загалом – 872 національні сільради. Протягом 1927–1930-х рр. кількість національних сільрад сяг-

нула 1121: 450 російських, 254 німецькі, 151 польська, 156 єврейських, 16 молдовських, 12 чеських, 45 болгарських, 30 грецьких, 4 білоруські, 3 албанські. Завершилося оформлення 26 національних районів: 9 російських, 7 німецьких, 3 болгарські, 3 єврейські, 3 грецькі та 1 польський.

На думку М. Панчука та Б. Чирка, на рубежі 1920–1930-х рр. в радянській Україні культурно-освітню роботу проводили понад 600 бібліотек, майже 100 клубів, понад 350 сельбудів та понад 300 хат-читалень нацменшин. На різних національних мовах у республіці виходило близько 500 газет і понад 100 журналів [51, с. 4]. Наприклад, загальний тираж місцевої преси польською та єврейською мовами на Поділлі на початку 1930-х рр. щорічно становив приблизно 40 тис. примірників. Представники нацменшин Поділля у зазначений час передплачували приблизно 30 тис. примірників газет і журналів [38, с. 118].

Загалом, більшість книгозбірень хат-читалень мали від 50 до 200 книжок [34, с. 42; 7, с. 3–4]. За дослідженнями Я. Мандрика, у бібліотеках сільських культосвітніх закладів налічувалося в середньому 200–300 книжок [33, с. 29]. Кожного дня пересічну хату-читальню відвідували в середньому 10–30 осіб. Найбільша відвідуваність хат-читалень припадала на зимовий і весняний періоди (до квітня) – від 30 до 40 осіб в день. Відомо, що за останні три місяці 1926 р. в Україні 6939 хат-читалень відвідали 2632265 разів [59, с. 376]. В середньому на одну хату-читальню за цей час припадало 600 відвідувань або 200 на місяць. Проте, не всі показники були враховані, отже, кількість відвідувань, насправді, була трохи більшою. У зазначений час в 6939 хатах-читальнях діяло 7121 гуртків, які нараховували 139144 членів (середня кількість членів одного гуртка приблизно 20 осіб), з них жінки становили 23,1 % [59, с. 376]. У середині 1920-х рр. кількість відвідувачів хат-читалень в Україні у середньому за рік становила 1327 осіб, у той час як для сільських бібліотек цей показник складав 1128 осіб [52, с. 1115–1116].

За відомостями Д. Довженка, у середині 1920-х рр. на комплектування бібліотек хат-читалень та багатьох сельбудів витрачалося не більше 30–50 крб. [16, с. 26]. Поповнення бібліотек відбувалося, здебільшого, за рахунок окружного сельбуда. Відомо, що хати-читальні Зінов'ївської округи на Одещині виписували загалом 210 газет та журналів, тобто приблизно по два періодичних видання на кожну хату-читальню. Серед періодики були такі видання як «Червоний шлях», «Вести», «Селянська правда», «Біднота», «Правда», «Комуніст», «Огонёк», «Прожектор» та ін. Втім, незважаючи на недостатнє фінансування культурно-просвітницької, бібліотечної діяльності сельбудів та хат-читалень, їх кількість, як бюджетних, так і позабюджетних (утримувалися за рахунок самих селян), щороку зростала [2, с. 39–40]. Окрім того, при хатах-читальнях діяла приблизно четверта частина пересувних бібліотек на селі [14, с. 162]. Таким чином, на рубежі 1920–1930-х рр. силами громадськості при підтримці держави у селах нацменшин було створено основу для мережі національних культурно-освітніх установ різних видів. Зокрема, протягом 1927–1930 рр. кількість

сельбудів, наприклад, в німецьких селах зросла з 77 до 200, а хат-читалень – з 199 до 255. Крім того, у населених пунктах німецьких національних районів діяло декілька десятків сільських бібліотек [4, с. 88]. За відомостями А. Глинського, який на рубежі 1920-х–1930-х рр. був заступником голови ЦКНМ при ВУЦВК, кількісний склад мережі хат-читалень та сельбудів нацменшин наприкінці 1920-х рр. був наступний [8, с. 63]:

Таблиця № 3

Кількість хат-читалень та сельбудів нацменшин наприкінці 1920-х рр.

Національність	1928–1929 рр.		1929–1930 рр.	
	Хати-читальні	Сельбуди	Хати-читальні	Сельбуди
російські	233	251	290	301
єврейські	103	18	116	50
польські	35	17	35	30
німецькі	106	37	255	200
грецькі	16	19	30	19
молдавські	12	22	80	30
болгарські	8	29	15	34
Разом	513	393	821	664

[Таблицю складено за: 8, с. 63]

З 1928 до 1930 рр. кількість клубів нацменшин збільшилась з 177 до 197. У бібліотеках нацменшин (окрім російських) наприкінці 1920-х рр. зберігалось 730 тис. книг [8, с. 63–64]. Слід зазначити, що у наведений час у бібліотеках України книги національними мовами становили всього 2,3 % від їх загальної кількості в книгозбірнях. Звичайно, більшість хат-читалень та сельбудів нацменшин було організовано у національних районах України. Кількісний склад деяких з них представлено у наступній таблиці (табл. № 4):

На початку 1930-х рр., незважаючи на політику згорання самостійного розвитку національних культур етнічних меншин, відбувалося значне зростання кількості їх культосвітніх закладів. За відомостями Я. Мандрика, якщо у 1927 р. для національних меншин діяло 590 будинків селянина та хат-читалень, 213 бібліотек і 235 «червоних кутків», то у 1932 р. було 356 сельбудів, 304 хати-читальні, 1290 «червоних кутків», серед яких російських – 94 клуби і 71 хата-читальня, єврейських – 27 клубів і 93 хати-читальні, польських – 14 клубів і 71 хата-читальня [34, с. 43]. Зокрема, на рубежі 1920–1930-х рр. на Жито-

Таблиця № 4

**Кількість культосвітніх закладів у деяких національних
районах України на рубежі 1920–1930-х рр.**

Національні райони	Хати- читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
Німецькі:				
Зельцький (Одеський округ)	6	3	12	
Карл-Лібкнехтівський (Одеський округ)	5	11	14	
Люксембурзький (Донецький округ)	13	4	17	1
Молочанський (Катеринославський округ)	15	12	7 (та 16 пересувних)	
Пришибський (Мелітопольський округ)	4	7		
Пулинський (Волинський округ)	12 5	1 3	12 8	1
Спартаківський (Одеський округ)	10	4	14	3
Фріц-Геккертівський (Херсонський округ)				
Єврейські :				
Калініндорфський (Херсонсь- кий округ)	2	2		
Ново-Златопільський (Запорізький округ)	15	4	10	
Сталіндорфський (Дніпропетровський округ)	7	10	7	
Болгарські:				
Благоївський (Одеський округ)	2	3	9	
Вільшанський (Одеський округ)	3	5	11	
Російські :				
Великописарівський (Харківський округ)	14	11	22	
Косіорівський (Луганський округ)	26	14	22	
Краснодонський (Луганський округ)	12	5	13	
Олексіївський (Харківський округ)	8	5	16	
Путівльський (Глухівський округ)	10	8	15	
Старовірівський (Харківський округ)	1	9	14	
Терпінянський (Дніпропетровський округ)	2	11	9	
Чугуївський (Харківський округ)	12	7	24	

Грецькі: Велико-Янісольський (Сталінський округ)	105	11	15	
Мангульський (Маріупольський округ)	4	5	10	
Старо-Каранський (Сталінський округ)	6	8	14	
Польські: Мархлевський (Житомирський округ)	37	21 будинок колгосп- ника		4
Всього	331	184	295	9

[Таблицю складено за: 67, с. 279–307]

мирщині завдяки активній громадській діяльності в польських селах було створено 45 національних хат-читалень, а в німецьких селах – 35 (всього на Житомирщині в цей час діяло 234 хати-читальні) [43, с. 69–70]. На основі узагальнення відомостей деяких досліджень, переважно, сучасних істориків, кількісний склад основних культосвітніх закладів нацменшин в Україні на рубежі 1920-х–1930-х рр. можна репрезентувати у наступній таблиці:

Таблиця № 5

**Кількість національних культосвітніх закладів в Україні
на рубежі 1920–1930-х рр.**

	Хати-читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
російські	71	301	144	197
єврейські	93	50	152	66
польські	80	30	79	24
німецькі	255	200	84	4
болгарські	12	34	22	–
молдавські	2	52	43	4
грецькі	4	19	20	–
інші	60	136	171	12
Всього	577	822	715	307

[Таблицю складено за: 4, с. 88; 27, арк. 145; 34, с. 43; 68, с. 30]

За офіційними даними (за відомостями з доповіді Наркома освіти УСРР М. Скрипника) у 1930 р. в Україні діяло [56, с. 133]:

Таблиця № 6

**Кількість національних культосвітніх закладів в Україні
на рубежі 1920–1930-х рр. за офіційними даними**

	Хати-читальні	Сельбуди	Бібліотеки	Клуби
російські	71	94	144	7
єврейські	93	27	152	66
польські	71	14	79	5
німецькі	1	4	3	2
болгарські	12	20	22	–
молдавські	2	52	43	4
грецькі	4	19	20	–
інші	60	136	171	12
Всього	314	366	634	96

[Таблицю складено за: 56, с. 133]

Проте, приведені кількісні показники потребують подальшого доповнення та уточнення, а також – поглибленого вивчення архівних джерел та порівняльного аналізу широкого кола даних, оскільки в багатьох наукових працях та в офіційних джерелах статистичні показники мають суттєві розбіжності. Навіть у працях окремого вченого можна прослідкувати послідовне уточнення статистичних даних з пропонованої теми дослідження. Наприклад, якщо на початку своїх досліджень національно-культурного життя періоду коренізації в Україні Л. Якубова зазначала про діяльність в Україні на рубежі 1920–1930-х рр. лише трьох німецьких бібліотек, чотирьох сельбудів та однієї хати-читальні, то за результатами подальших наукових розвідок, дослідниця прийшла до висновку про діяльність в німецьких національних районах не менше 70 хат-читалень, 45 сельбудів, 84 бібліотек [67, с. 279–307; 68, с. 30]. За відомостями В. Маркової, у 1934 р. в радянській Україні діяло 316 масових національних бібліотек, з них – 96 єврейських, 84 німецьких, 78 молдавських, 43 польських, 6 грецьких, 3 татарських та 3 болгарських, одна вірменська, китайська, латиська бібліотеки [35, с. 205].

На початку 1930-х рр., в країні, після фактичного завершення політичної боротьби в партії, посилювалися доцентрові тенденції державної політики, почалося поступове згорання політики коренізації та українізації. На Другій Все-

українській нараді по роботі серед національних меншин (1930) вже не було жодних натяків не тільки на політичні дискусії, а й на елементарне висловлення власної думки з боку місцевих «нацменпрацівників». Постанова ВУЦВК та РНК УСРР «Про реорганізацію районів УСРР» від 3 лютого 1931 р. привела до ліквідації та реорганізації деяких національних районів. Ліквідація округів поклала початок територіальному розподілу колишніх національних районів, що ускладнювало культосвітню роботу. З розгортанням колективізації, посилювався еміграційний рух. Національне життя зазнавало дедалі сильніших деформацій від партійно-бюрократичної «соціалістичної системи». Ускладнювали роботу певні господарсько-побутові особливості населення, територіальна розкиданість, ряд інших причин географічного та етнографічного характеру. Наприклад, у с. Стара Рафалівка Володимирецького району Рівненської області, яке до Другої світової війни перебувало під владою Польщі, як згадують старожили, нараховувалось три хати-читальні, де поряд із польськими книгами була й українська література. Наприкінці 1930-х рр., коли частину села займали євреї, тут діяло дві єврейські хати-читальні. У роки Великої вітчизняної війни у с. Стара Рафалівка продовжували діяти хати-читальні, які розміщувались у приватних будинках, де часто збиралась молодь і вголос читались книжки. Відомо, що одну із хат-читалень очолювали сестри Ольга та Валентина Богомаз, які потім були жорстоко вбиті німецько-фашистськими окупантами [22]. Після закінчення війни національні хати-читальні вже не відродилися.

У середині 1930-х рр., зі зміною соціально-економічної та національно-культурної політики в країні, значно зменшилися темпи зростання кількості та розвитку національних культосвітніх закладів, зокрема хат-читалень, клубів, бібліотек. Провали у здійсненні колективізації, невиконання планів першої п'ятирічки, початок репресій, звичайно, негативно впливали на послідовне проведення національної політики в країні, зокрема на планомірну розбудову мережі національних культосвітніх закладів, які органи вищої влади використовували у своїх інтересах. Недоліки в управлінні країною, збій планів поступового розвитку пояснювалися владою продовженням класової боротьби, саботажем дрібних власників, «буржуазно-націоналістичним шкідництвом» тощо. Зокрема, критикуючи «націоналістичний ухил» М. Скрипника, партійні постанови та рішення верховної влади підштовхували місцеві партійні та радянські організації і виконавчі установи на місцях до «рішучих дій». Більш того, у 1933–1934 рр. розгорнулись масові репресії по відношенню до керівників установ та органів національної влади. Наприклад, на Поділлі у середині 1930-х рр. у 23 районах було ліквідовано 39 польських сільських рад, знято з роботи і виведено із складу національних рад як класово-ворожих елементів 25 голів, 8 заступників, 21 секретаря та більше 100 членів польських сільських рад. Почалися масові депортації та репресії по відношенню до нацменшин. Зокрема, було виселено 11634 польських та німецьких родин [39, с. 14]. Діяльність культосвітніх національних закладів ставала нестабільною і часто припинялася.

У першій половині 1930-х рр. освітні функції хат-читалень поступово стали переходити до існуючої мережі національних шкіл різних ступенів, інформаційні – до бібліотек, дозвіллеві – до клубів нацменшин. Втім, через те, що національні культурно-просвітницькі процеси у 1930-х рр. продовжували ще самохіть розвиватися більш повільнішими темпами, ніж у попередній період, будівництво нових хат-читалень, клубів, бібліотек нацменшин продовжувалося. Проте, зміст і форми роботи почали суттєво змінюватися, а національні риси поступово згладжуватися. Наприклад, спеціальна комісія, що у квітні 1933 р. вивчала стан культурно-просвітницької роботи у національних селах Славутського району Вінницької області, встановила, що в районі, де діяло три польських колгоспи, два єврейських та два чеських, національні сельбуди та хати-читальні не вели роботи мовами нацменшин [44, с. 54–55]. У 1931 р. було навіть змінено назву журналу «Селянський будинок», що виходив у період 1924–1930 рр., на щомісячник «За масову комуністичну освіту» (з 1936 р. – «Колбуд», з 1937 р. – «Соціалістична культура»), де було змінено не тільки зміст, а й стиль, форма подачі матеріалу статей (часто акцент робився вже не на місцевих національних особливостях культосвітньої діяльності, а на загальнодержавних характеристиках і завданнях культурно-просвітницької роботи).

Одним з вирішальних кроків, що остаточно згорнув політику сприяння мовному й культурному розвитку національних меншин, стало прийняття Політбюро ЦК КП(б)У постанови «Про реорганізацію національних шкіл на Україні» (10 квітня 1938 р.) та РНК УРСР «Про реорганізацію особливих національних шкіл, технікумів, Одеського німецького педагогічного інституту і особливих національних відділів та класів у школах, технікумах і вузах УРСР» (29 червня 1938 р.). До того ж, відповідно до постанови ЦК КП(б)У від 5 березня 1939 р. «Про ліквідацію та перетворення штучно створених національних районів і сільрад України» більшість національних районів було скасовано та перетворено на звичайні адміністративно-територіальні одиниці. Все це призвело до реорганізації або знищення всіх національних культурно-освітніх установ, зокрема, наприкінці 1930-х рр. на території радянської України було ліквідовано всі польські і німецькі культурно-освітні заклади (хати-читальні, клуби, бібліотеки тощо). У законодавчому порядку формально не ліквідовувалися тільки російські та єврейські національні райони. Проте, після Другої світової війни вони більше не відроджувалися. Із знищенням національних освітніх та культурних установ, більшість національних хат-читалень було перетворено в колгоспні клуби або бібліотеки. Проте, навіть в звичайних хатах-читальнях та сельбудах національні меншини (євреї, поляки) продовжували організовувати свої гуртки [31, с. 92]. Загалом, після закінчення Другої світової війни хати-читальні все частіше перетворювалися на колгоспні клуби, сільські бібліотеки, будинки й палаци культури і тільки в невеликих селах продовжували залишатися у незмінному виді (у деяких селах вони діяли навіть наприкінці 1960-х рр.).

Таким чином, завдяки багатонаціональному складу сільських населених пунктів України та діяльності значної мережі культурно-освітніх закладів нацменшин, зокрема хат-читалень, сельбудів, бібліотек, клубів, радянська влада мала чудову нагоду популяризувати ідеї комуністичного будівництва в середовищі поліетнічного населення країни. Проте, внаслідок згорання політики коренізації, загострення соціально-економічних, культурних та національних питань, влада повернулася до бюрократичних, авторитарних методів регулювання національно-культурними процесами, що можна прослідкувати на особливостях розвитку культурно-освітніх установ нацменшин, зокрема на культурно-просвітницькій діяльності хат-читалень та сельбудів, які за змістом роботи мали загальнодержавний та багатонаціональний характер. Хати-читальні та сельбуди нацменшин, окрім того, що сприяли ліквідації неписьменності, здійснювали політичну агітацію і пропаганду, допомагали процесу виробничо-технічного навчання, військовій підготовці, проведенню весняно-посівної компанії, вели антирелігійну та інтернаціональну пропаганду, сприяли також розвитку національної художньої самодіяльності та самоосвіти, організовували дозвілля та відпочинок для сільських мешканців різних національностей, організовували для них лекційну та гурткову роботу, випуск стінгазет, проведення диспутів, театральних вистав, інсценованих національними мовами судових засідань та здійснювали широку бібліотечну діяльність. Як зазначав Л. Коган, хоча бібліотеки хат-читалень, котрих було декілька тисяч, були дуже слабенькі, вони наочно показали прагнення селянства до знань і культури та привели до думки про організацію системи (мережі) пересувних бібліотек, як про найкращий засіб бібліотечного обслуговування селянства [26, с. 35]. Найбільш розгалуженою та розвиненою у 1920–1930-х рр. була мережа німецьких, єврейських та польських сельбудів та хат-читалень.

Хати-читальні та сельбуди національних меншин у 1920–1930-х рр. формувалися як своєрідні бібліотеки-клуби, що поєднували форми і методи роботи бібліотеки, клубу та навчально-освітньої установи. Такий «симбіоз» різних напрямів культурно-освітньої діяльності відбувався на фоні становлення нових радянських навчальних та культурно-просвітницьких закладів, в умовах недостатньо розвинутої матеріально-технічної бази. Брак коштів та відсутність мережі ефективно діючих публічних сільських бібліотек, клубів та початкових навчальних закладів зумовлювали появу нових синкретичних форм культурно-просвітницьких закладів та відповідної організації їхньої роботи. Складова бібліотечної роботи таких закладів мала значне і важливе місце в їх діяльності. Хати-читальні та сельбуди серед селян нацменшин приймали активну участь у пропаганді читання та книги, не зважаючи на те, що їх книгозбірні часто комплектувались хаотично, без урахування потреб села, без відповідного забезпечення фондів книгозбірень виданнями національними мовами. У хатах-читальнях та сельбудах активно розвивалися пересувні форми обслуговування. Пропаганда національної книги, культурно-просвітницька діяльність здійсню-

валися, переважно, мовами нацменшин. Проте, книжкові фонди бібліотек хат-читалень та сельбудів ще недостатньо відповідали читацьким потребам за мовною ознакою, кваліфікація завідувачів (працівників) зазначених закладів була дуже низькою. Втім, хати-читальні та сельбуди ефективно виконували основне соціальне завдання держави – поширювати «комуністичну ідеологію», основні ідеї та політичні завдання влади серед представників національних меншостей, підвищуючи їх культурно-освітній рівень, розширюючи світогляд та формуючи політичну свідомість. Така політика керування культосвітніми установами нацменшин на селі вважалася партійним та державним керівництвом як найбільш вдалий спосіб залучення селянського населення до процесу розбудови соціалістичного суспільства, тому спрямованість культурно-просвітницької діяльності етнічних меншин в зазначений період мала суто ідеологічну, пропагандистську забарвленість.

Отже, доведено, що основну культурно-просвітницьку роботу серед національних меншин в сільській місцевості у 1920-х – на початку 1930-х рр. проводили, переважно, хати-читальні та сельбуди, професійний рівень роботи яких був ще дуже низьким. Бракувало матеріальної підтримки держави, професійного рівня підготовки культосвітніх працівників, не вистачало відповідного обладнання, видань національними мовами та ін. Проте, саме в цей період спостерігається пік їхньої активності та темпів кількісного зростання, пошуків нових форм культурно-просвітницької діяльності. Хоча розвиток національної культури здійснювався у руслі «культурної революції», яка була пролетарсько-комуністичною за змістом і національною за формою, діяльність сельбудів і хат-читалень нацменшин у 1920-х–1930-х рр. була досить різноманітною. Зокрема, бесіди і читання займали одне з провідних і важливих форм роботи хат-читалень і сельбудів. Широкого вжитку в їх діяльності набув такий вид бесіди як вечір питань і відповідей. Важливе місце серед форм культурно-масової діяльності займала початкова довідкова робота з питань політичного, правового, господарського, побутового характеру, переважно, за готовими матеріалами з газет, журналів, довідників тощо [15, с. 42]. Велику відвідуваність зазначених закладів давали художньо-видовищні форми діяльності та різні види гурткової роботи. Гурткова робота розвивалася за такими основними напрямками: суспільно-політичний напрям (гуртки політграмоти, кооперативні, сількорівські, антирелігійні та ін.); виробничо-технічний (гуртки рукоділля, домашнього господарства, сільськогосподарські, ремісничі та ін.); загальноосвітній напрям (гуртки самоосвіти, заочного навчання, природно-наукові тощо); естетично-художній (драмгуртки, гуртки музичні, образотворчі, співочі, «жива газета» та ін.); військово-спортивний напрям (гуртки військових знань, стрілецькі, червоних сестер, фізкультури тощо). Отже, сельбуди та хати-читальні нацменшин, ставши частиною державної ідеологічної системи, здійснювали такі загальні соціальні функції, як виховну, інформаційну, культурно-освітню, просвітницьку, духовно-світоглядну (функцію розвитку і задоволення духо-

вних потреб особистості) та деякі спеціальні функції, наприклад агітаційно-пропагандистську функцію (пропаганда марксистсько-ленінської теорії, політики партії і радянської держави, наукового атеїзму, виробничо-технічних і сільськогосподарських знань і досягнень та ін.).

Діяльність хат-читалень та сельбудів нацменшин відзначалася новими методичними підходами до культурно-масової роботи (розвиток гуртків та пересувного бібліотечного обслуговування, культпоходи, вечори, масова лекційна пропаганда та ін.). Як і в звичайних хатах-читальнях та сельбудах, у центрі уваги зазначених культосвітніх закладів нацменшин були боротьба за здійснення завдань соціально-економічного розвитку, рух за оволодіння новою технікою, підвищення продуктивності праці, розвиток соцзмагання тощо. Хати-читальні та сельбуди нацменшин були невід'ємною частиною системи ідеологічних, культурно-освітніх установ, які вирішували завдання з виховання нової людини, поширення знань, залучення трудящих до досягнень вітчизняної та світової культури тощо. Проте, надмірна ідеологізація культосвітньої роботи та антирелігійна пропаганда ускладнювали поступовий розвиток культурно-просвітницької діяльності хат-читалень і сельбудів та й національної культури взагалі. У культосвітній діяльності хат-читалень та сельбудів нацменшин простежувалося основне протиріччя національної політики більшовицької влади – поряд з прагненням до розвитку культури та освіти нацменшин відбувалося ігнорування їх національних особливостей та культурно-національних потреб. Втім, загалом можна стверджувати, що до початку 1930-х рр. держава створювала більш сприятливі умови для розвитку національних культур та національних мов на території радянської України, а також для поширення мережі культосвітніх закладів, зокрема хат-читалень та сельбудів нацменшин, ніж у наступний період їх розвинення. Розбудова мережі хат-читалень та сельбудів нацменшин, при певній підтримці держави, відкривала селянам нові можливості для саморозвитку та вдосконалення. Залучаючи селян різних національностей до знань, цінностей культури, формуючи колективістські принципи життя, нові психологічні установки, новий тип відносин між людьми, держава, тим самим, вирішувала завдання пробудження соціальної активності мас, залучення їх до творчої діяльності на благо суспільства. Культурно-просвітницька діяльність сельбудів та хат-читалень нацменшин сприяла формуванню у них політичної культури, згуртованості, єдності та відчуття колективізму. Становлення і розвиток мережі хат-читалень та сельбудів нацменшин та їхня широка культурно-просвітницька робота, внесли помітний вклад у розвиток як загальної, так і національної культури населення. Вивчення досвіду практичної діяльності хат-читалень та сельбудів нацменшин може бути корисним для безпосереднього застосування певних його висновків у нинішньому реальному розвитку культурно-просвітницької роботи бібліотек та клубів, у вирішенні завдань відродження і піднесенні національної культури не тільки на селі, а й у містах, а також у відновленні національно-духовного єднання поліетнічного населення України.

Список використаної літератури:

1. [С. М.]. Відкрили куткову хату-читальню / [С. М.] // Селян. будинок. – 1928. – № 12. – С. 58–59.
2. Богомаз П. Політосвіт робота на Зинов'євщині / П. Богомаз // Політосвіта : журн. одес. губполітосвіти. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 36–40.
3. Бублій І. О. Засоби більшовицької пропаганди під час комунікації українського села (1919 р.) / І. О. Бублій // Молодий вчений. – 2018. – № 7 (59). – С. 19–23. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2W1ZuEF> (дата звернення: 05.01.2020).
4. Васильчук В. М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII – початок XX ст.): монографія / В. М. Васильчук. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2004. – 341 с.
5. Ветухновський В. Контрольні числа політосвіти на 1930–1931 рр. / В. Ветухновський // Політосвітник : орган Ін-ту політосвіти. – 1930. – Трав. (№ 1(3)). – С. 19–25.
6. Волобуєв М. Про хати-читальні / М. Волобуєв // Селян. будинок. – 1925. – № 1. – С. 9–10.
7. Галуцинський М. Українські народні бібліотеки і праця над поширенням книжки / М. Галуцинський. – Львів : Просвіта, 1926. – 15 с.
8. Глинський А. Досягнення й хиби в роботі серед національних меншостей / А. Глинський. – Харків : Пролетар, 1931. – 79 с.
9. Григорчук П. С. Польське населення на Поділлі в 20-х роках XX століття / П. С. Григорчук // Матеріали 9-ої Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 1995. – С. 332.
10. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920-х – 1930-х рр.: між національними проектами влади й реаліями життя / Ю. Грищенко. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2018. – 269 с.
11. Грищенко Ю. В. Болгарська етнічна меншина радянської України у 1920–1930-х рр.: соціально-економічне, суспільно-політичне та культурне життя : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Ю. В. Грищенко. – Київ, 2016. – 264 с.
12. Гуцало Л. Національні меншини України в політиці коренізації 20–30 років XX століття / Л. Гуцало // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонаціон. дослідж. ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2006. – Вип. 29. – С. 110–124. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/3bUIYNL> (дата звернення: 13.01.2020).
13. Давва В. В. Ідеологічні чинники розбудови української національної культури у 20-х рр. XX ст. / В. В. Давва // Вісн. Маріуп. держ. ун-ту. Серія: Філософія, культурологія, соціологія. – 2012. – Вип. 4. – С. 41–47. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2xUKFvS> (дата звернення: 13.01.2020).
14. Денисов С. Г. Борьба партии за культурное преобразование деревни (1917–1937 гг.): ист. очерк / С. Г. Денисов. – М. : Мысль, 1981. – 197 с.
15. Довженко Д. Налагодьмо довідкову роботу / Д. Довженко // Селян. будинок. – 1928. – № 2. – С. 40–46.
16. Довженко Д. Як упорядкувати бібліотеку в хаті-читальні / Д. Довженко // Селян. будинок. – 1925. – № 3. – С. 26–31.
17. Доценко В. О. Єврейський національний культурно-релігійний громадський рух в Україні в 1920-ті роки / В. О. Доценко // Грані. – 2014. – № 12. – С. 119–125. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2KCI5Ns> (дата звернення: 27.01.2019).
18. Заречанка (Лянцкорунь): Хмельницькая область [Електронний ресурс] // Мой штетл: Еврейские местечки Украины : спец. проект журн. – Електрон. дан. – Україна, 2019. – Режим доступа: <https://bit.ly/3589IaT> (дата звернення: 22.12.2019). – Загл. з екрана.
19. Изба-читальня // Педагогическая энциклопедия : в 4 т. – М. : Сов. энцикл., 1965. – Т. 2 : Ж–М. – 912 стб.
20. Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: к 10-й годовщине Октябрьской революции : по материалам Центральной комиссии национальных меньшинств при ВУЦИК. – Харьков : Изд. ЦКНацмен при ВУЦИК, 1927. – 109 с.
21. Ігнатуша О. Національно-культурне життя Запорізького краю 20–30-х рр. XX ст. / О. Ігнатуша // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип. 6. – С. 335–345.
22. Історія бібліотеки села Стара Рафалівка [Електронний ресурс] // Стара Рафалівка. – Електрон. дані. – 2019. – Режим доступу: <https://bit.ly/3eWq3DV> (дата звернення: 22.12.2019). – Загол. з екрана.
23. Калакура О. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Калакура. – Київ : Знання України, 2007. – 508 с.
24. Клочко А. П'ятиріччя сельбудів / А. Клочко // Політосвіта : журн. одес. губполітосвіти. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 11–16.
25. Ковальчук В. Політика «коренізації» та зміни в становищі національних меншин у 1923–1933 роках [Електронний ресурс] / В. Ковальчук, Ю. Корзун // Національні меншини на Заславщині у 20–30-ті роки XX століття. – Електрон. дані. – Україна, 1999–2020. – Режим доступу: <https://cutt.ly/myw7rlZ> (дата звернення: 22.12.2019). – Загол. з екрана.

26. *Коган Л.* Досягнення та перспективи бібліотечної справи на Україні / Л. Коган // Політосвіта : матеріали й статті з питань політосвітньої роботи. Зб. 6. – Харків : Рад. селянин, 1927. – С. 35–45.
27. *Кокошко Ф. І.* Діяльність культурно-освітніх організацій Півдня України в період культурного піднесення (1917 – кінець 1920-х рр. XX ст.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Ф. І. Кокошко ; Миколаїв. держ. пед. ун-т. – Миколаїв, 2000. – 208 с.
28. *Константинівський М.* Наші політосвітницькі кадри / М. Константинівський // Селян. будинок. – 1929. – № 2. – С. 8–13.
29. *Кузьмінець Н. П.* Більшовизація культурно-освітньої сфери у Подільському селі у 1920-х роках / Н. П. Кузьмінець // Укр. селянин. – 2018. – Вип. 20. – С. 59–63.
30. *Лойко Л. І.* Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність / Л. І. Лойко. – Київ : Фоліант, 2005. – 634 с.
31. *Лойко О. О.* Культурно-освітня робота серед сільського населення Вінниччини в 1921–1928 роках / О. О. Лойко // Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – 2001. – Вип. 3. – С. 90–94.
32. *Мамонтів Б.* Про що говорять цифри / Б. Мамонтів // Політосвіта : журн. одес. губполітосвіти. – 1925. – Ч. 2–3. – С. 42–52.
33. *Мандрик Я. І.* Політика радянської держави у сфері культури в українському селі (кінець 20-х–30-ті роки) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01 / Я. І. Мандрик ; НАН України, Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознав. – Львів, 2006. – 40 с.
34. *Мандрик Я. І.* Становище сільських культурно-освітніх закладів УРСР в період сталінізму (кін. 20-х–30-ті роки XX ст.) / Я. І. Мандрик // Вісн. Харк. держ. акад. культури. – 2001. – Вип. 5. – С. 39–44.
35. *Маркова В. А.* Формування системи бібліотечного обслуговування національних меншостей в Україні (1920–1930 рр.) / В. А. Маркова // Культура України : зб. ст. – Харків, 1996. – С. 204–212.
36. *Мартинчук І. І.* Мережа та діяльність культурно-освітніх установ національних меншин Донеччини в 1920-ті роки / І. І. Мартинчук // Південна Україна. – 1998. – Т. 1. – С. 190–193.
37. *Місечко О.* Чехи на мовній карті України (остання третина XIX – перша третина XX ст.) / О. Місечко // Слово в культурі та культура в слові = Slovo v kultúre a kultura ve slově : [кол. монографія] / за ред. А. Архангельської. – Оломоуц, 2014. – С. 179–200.
38. *Місінкевич Л. Л.* Єврейська і польська національні меншини Поділля (20–30-ті рр. XX століття) / Л. Л. Місінкевич ; НАН України, Хмельниц. ін-т регіон. упр. та права. – Київ, 2001. – 254 с.
39. *Місінкевич Л. Л.* Національні меншини Поділля в 20–30-х рр. XX ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Л. Л. Місінкевич. – Київ, 2000. – 19 с.
40. *Місінкевич Л.* Національні сільські ради на Поділлі в 1920–1930-х рр. XX ст. / Л. Місінкевич // Краєзнавство. – 1999. – № 1. – С. 33–38.
41. *Місінкевич Л.* Національно-культурне будівництво на Поділлі в 20–30-ті рр. XX ст. / Л. Місінкевич // Краєзнавство. – 2000. – № 1. – С. 209–216.
42. *Мотанюк.* Народжена в культпоході: (з досвіду переїзної хати-читальні) / Мотанюк // За масову комуністичну освіту. – 1931. – № 4/5. – С. 52–53.
43. *Мотрич Р.* Прокомуністичні масові добровільні товариства у середовищі національних меншин України у 1920-ті – на початку 1930-х рр. / Р. Мотрич // Наук. часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 6, Іст. науки. – 2014. – Вип. 12. – С. 66–75. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/3bKJEou> (дата звернення: 13.12.2019).
44. *Нестеренко В.* Етнонаціональний розвиток Славутчини в 20–30-ті роки XX ст. / В. Нестеренко // Славута і Славутчина: минуле і сучасне. – Славута, 2003. – С. 47–56.
45. *Нестеренко В.* Польські школи на теренах південно-східної Волині у міжвоєнний період (1921–1939 рр.) / В. Нестеренко // Укр. полієтнік. – 2004. – Вип. 1. – С. 137–144.
46. *Нечипоренко З. В.* Регіональні особливості політики коренізації в Україні (на матеріалах Волині, Київщини і Поділля) / З. В. Нечипоренко, С. О. Шамара // Наук. зап. [Вінниц. держ. пед. ун-ту ім. М. Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2005. – Вип. 9. – С. 137–149.
47. Об избгах-читальнях : Постановление ЦК ВКП(б) от 11 ноября 1929 г. // Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сб. док. за 1917–1947 гг. – М., 1947. – Вип. 2. – С. 167–168.
48. Об избгах-читальнях : Постановление СНК РСФСР от 07 февраля 1930 г. // Директивы ВКП(б) и постановления Советского правительства о народном образовании : сб. док. за 1917–1947 гг. – М., 1947. – Вип. 2. – С. 168–169.
49. *Павленко В.* Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. / В. Павленко. – Київ, 1995. – 224 с.
50. *Палагута Л.* Київський селянський будинок / Л. Палагута // Селян. будинок. – 1929. – № 15–16. – С. 47–52.

51. *Панчук М. І.* Передмова / М. І. Панчук, Б. В. Чирко // *Національні меншини в Україні, 1920–1930-ті роки : іст.-картогр. атлас / упоряд.: М. І. Панчук, О. П. Ковальчук, Б. В. Чирко.* – Київ : Четверта хвиля, 1995. – С. 3–9
52. *Педагогическая энциклопедия : [в 3 т.].* – М., 1927. – Т. 1. – С. 1115–1116.
53. *Пилипенко Ю.* Робота сельбудів та хат-читалень улітку / Ю. Пилипенко // *Селян. будинок.* – 1928. – № 4–5. – С. 24–36.
54. *Свистович С. М.* Громадські об'єднання у здійсненні більшовицьких культурних перетворень в Україні в 20-х – початку 30-х років ХХ століття / С. М. Свистович // *Культура народів Причорномор'я.* – 2007. – № 90. – С. 50–56.
55. Сельбуд [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Електрон. дані. – Україна. – Ост. ред.: 26 лют. 2020 р. – Режим доступу: <https://cutt.ly/dyeqUvZ> (дата звернення: 22.03.2020). – Загол. з екрана.
56. *Скрипник М. О.* Перебудовними шляхами (проблеми культурного будівництва національностей України) : доповідь на I Всеукраїнській конференції культурно-освітніх робітників нацменшостей 20 травня 1931 р. / М. О. Скрипник // *Укр. іст. журн.* – 1989. – № 12. – С. 129–135.
57. *Слесаренко О. О.* Створення та діяльність Центральної комісії національних меншин в Україні (1924–1934 роки) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / О. О. Слесаренко ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2017. – 235 с.
58. Старобільська Центральна районна бібліотека [Електронний ресурс] // Мережа бібліотек міста / Старобіл. дит.-юн. б-ка. – Електрон. дані. – Старобільськ, 2019. – Режим доступу: <https://cutt.ly/RyewkOu> (дата звернення: 22.11.2019). – Загол. з екрана.
59. Статистика изб-читален, народных домов, домов крестьянина // *Педагогическая энциклопедия : [в 3 т.] / под ред. А. Г. Калашникова.* – М. : Работник просвещения, 1929. – Т. 3. – С. 373–378.
60. *Третьякова О.* Національно-культурний розвиток польського населення південної України в 20-х рр. ХХ ст. / О. Третьякова // *Геноцид України в ХХ столітті.* – Електрон. дані. – Львів, 2014. – Режим доступу: <https://cutt.ly/VyewKAc> (дата звернення: 22.11.2019). – Загол. з екрана.
61. *Турков В. В.* Культурно-освітня політика радянської держави щодо болгарської національної меншини України у 20–30-х рр. ХХ ст. / В. В. Турков // *Дринов. зб.* – Харків, 2011. – Т. 4. – С. 465–472.
62. Хата-читальня [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Електрон. дані. – Україна. – Ост. ред.: 7 січ. 2017 р. – Режим доступу: <https://cutt.ly/8yeeoT6> (дата звернення: 31.02.2020). – Загол. з екрана.
63. Хати-читальні // *Великий Жовтень і громадянська війна на Україні : енциклопед. довід.* – Київ : УРЕ, 1987. – 632 с.
64. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України). – Ф. 166 (Народний комісаріат освіти УСРР). – Оп. 4. – Спр. 717 : Інформаційні і статистичні відомості про стан народної освіти серед болгарського, грецького, чеського, молдавського населення УСРР за 1925–1926 рр. – 29 арк.
65. *Шагордин М.* Київський селянський будинок / М. Шагордин // *Селян. будинок.* – 1927. – № 2. – С. 63–65.
66. *Шутак Л. Б.* Мовний фактор у процесі розбудови української держави / Л. Б. Шутак, І. О. Собко // *Зб. наук. пр. НДІУ.* – Київ, 2009. – Т. 23. – С. 208–215.
67. *Якубова Л. Д.* Національне адміністративно-територіальне будівництво в УСРР/УРСР 1924–1940 / Л. Д. Якубова // *Енциклопедія історії України / редкол.: В. А. Смолій (голова) [та ін.].* – Київ, 2010. – Т. 7 : Мі–О. – С. 279–307. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/2Y9L2Nz> (дата звернення: 31.11.2019).
68. *Якубова Л. Д.* Національно-культурне життя етнічних меншостей України (20–30-ті роки): коренізація і демократизація / Л. Д. Якубова // *Укр. іст. журн.* – 1998. – № 6. – С. 22–36.

References

- [1]. [S. M.]. *Vidkryly kutkovu khatu-chyталniu [Opened a corner reading room]. Selianskyi budynok [Peasant House].* 1928, no 12, pp. 58–59.
- [2]. Bohomaz P. *Politosvit robota na Zynovienshchyni [Politosvit work in the Zinovieshchina]. Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitovsivty [Politosvit: Journal of the Odessa Political Education].* 1925, no 2–3, pp. 36–40.
- [3]. Bublil I. O. *Zasoby bilshovytskoi propahandy pid chas komunikatsii ukrainskoho sela (1919 r.) [Means of Bolshevik propaganda during the communication of the Ukrainian village (1919)]. Molodyi vchenyi [Young Scientist].* 2018, no 7(59), pp. 19–23. Available at: <https://bit.ly/2W1ZuEF>
- [4]. Vasylichuk V. M. *Nimtsi v Ukraini. Istorii i suchasnist (druha polovyna XVIII – pochatok XX st.) [Germans in Ukraine. History and modernity (second half of XVIII – beginning of XX century)].* Kiev, 2004. 341 p.

- [5]. Vetukhnovskiy V. Kontrolni chysla politosvity na 1930-31 r. [Control numbers of political education in 1930-31]. *Politosvitnyk: Orhan Instytutu politosvity [Political educator: Body of the Institute of political education]*. 1930. May, no 1(3). pp. 19–25.
- [6]. Volobuiev M. Pro khaty-chyitalni [On the reading rooms]. *Selianskyi budynok [Peasant House]*. 1925, no 1, pp. 9–10.
- [7]. Halushchynskiy M. *Ukrainski narodni biblioteki i pratsia nad poshyrenniam knyzhky [Ukrainian National Libraries and the Work on the Book Distribution]*. Lviv, 1926. 15 p.
- [8]. Hlynskiy A. *Dosiahnennia y khyby v roboti sered natsionalnykh menshostei [Achievements and shortcomings in the work of national minorities]*. Kharkiv, 1931. 79 p.
- [9]. Hryhorchuk P. S. *Polske naseleattia na Podilli v 20-kh rokakh XX stolittia [The Polish Population in the Podillya in the 1920s]*. *Materialy IKh Podilskoi istoriko-kraieznavchoi konferentsii [Proceedings of the 9th Podilsky Historical and Local History Conference]*. Kamianets-Podilskiy, 1995. P. 332
- [10]. Hryshchenko Yu. *Bolhary v Ukraini 1920-kh – 1930-kh rr.: mizh natsionalnymy proektamy vlady y realiiamy zhyttia [Bulgarians in Ukraine in the 1920s - 1930s: between national power projects and the realities of life]*. Kiev, 2018, 269 p.
- [11]. Hryshchenko Yu. V. *Bolharska etnichna menshyna radianskoï Ukrainy u 1920 – 1930-kh rr.: sotsialno-ekonomichne, suspilno-politychne ta kulturne zhyttia [The Bulgarian Ethnic Minority of Soviet Ukraine in the 1920s - 1930s: Socio-Economic, Socio-Political and Cultural Life]*. Kiev, 2016, 264 p.
- [12]. Hutsalo L. *Natsionalni menshyny Ukrainy v politytsi korenizatsii 20 – 30 rokiv XX stolittia [National Minorities of Ukraine in the Rootization Policy of the 20 - 30 years of the XX century]*. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [Scientific Notes of the Institute of Political and Ethnic Studies. IF Kurasa, NAS of Ukraine]*. 2006, vol. 29, pp. 110–124. Available at: <https://bit.ly/3bUIYNL>
- [13]. Davva V. V. *Ideolohichni chynnyky rozbudovy ukrainskoï natsionalnoi kultury u 20-kh rr. XX st. [Ideological Factors for the Development of Ukrainian National Culture in the 1920's.]*. *Visnyk Mariupolskoho derzh. un-tu. Ser.: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologiia [Bulletin of the State of Mariupol .. Univ. Ser. : Philosophy, cultural studies, sociology]*. 2012, vol. 4, pp. 41–47. Available at: <https://bit.ly/2xUKFvS>
- [14]. Denisov S. G. *Borba partii za kulturnoe preobrazovanie derevni (1917–1937 gg.): Istor. ocherk [The party's struggle for the cultural transformation of the village (1917–1937): Historical overview]*. Moskva, 1981. 197 p.
- [15]. Dovzhenko D. *Nalahodmo dovidkovu robotu [Let us establish reference work]*. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1928, no 2, pp. 40–46.
- [16]. Dovzhenko D. *Yak uporiadkuvaty biblioteku v khati-chyitalni [How to arrange a library in a reading-room]*. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1925, no 3, pp. 26–31.
- [17]. Dotsenko V. O. *Yevreiskiy natsionalnyi kulturno-relihiinyi hromadskiy rukh v Ukraini v 1920-ti roky [Jewish National Cultural-Religious Social Movement in Ukraine in the 1920s]*. *Hrani [Grani]*. 2014, no 12, pp. 119–125. Available at: <https://bit.ly/2KCI5Ns>
- [18]. Zarechanka (Lyantskorun): Hmelnitskaya oblast [Zarechanka (Lyantskorun): Khmelnytsky region]. *Moy shtetl: Evreyskie mestechki Ukrainyi: Spetsialnyi projekt zhurnala [My shtetl: Jewish towns of Ukraine: Special project of the magazine]*. Available at: <https://bit.ly/3589IaT>
- [19]. *Izba-chitalna [The hut-reading room]*. *Pedagogicheskaya entsiklopediya. V 4-h tt. T. 2: Zh–M [Pedagogical Encyclopedia. In 4 vols. T. 2: F – M.]*. Moskva, 1965. 912 stb.
- [20]. *Itogi raboty sredi natsionalnykh menshinstv na Ukraine: K 10-y godovschine Oktyabrskoy revolyutsii: Po materialam Tsentralnoy komissii natsionalnykh menshinstv pri VUTsIK [The results of work among national minorities in Ukraine: On the 10th anniversary of the October Revolution: Based on materials from the Central Commission of National Minorities at the All-Russian Central Executive Committee]*. Harkov, 1927. 109 p.
- [21]. Ihnatusha O. *Natsionalno-kulturne zhyttia Zaporizkoho kraiu 20-30-kh rr. XX st. [National-cultural life of the Zaporizhzhya region of the 20-30s pp. XX century]*. *Naddnyprianska Ukraina: istorichni protsesy, podii, postati [Naddnyprians'ka Ukraine: historical processes, events, figures]*. Dnipropetrovsk, 2008. Vol. 6, pp. 335–345.
- [22]. *Istoriia biblioteki sela Stara Rafalivka [History of the village of Stara Rafalivka]*. *Stara Rafalivka [Stara Rafalivka]*. Available at: <https://bit.ly/3eWq3DV>
- [23]. Kalakura O. *Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti [Poles in ethnopolitical processes on the lands of Ukraine in the XX century]*. Kiev, 2007. 508 p.
- [24]. Klochko A. *Piatyrichchia selbudiv [The five years of the selbuds]*. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitosvity [Political Education: Journal of the Odessa guberniversity]*. 1925, no 2-3, pp. 11–16
- [25]. Kovalchuk V., Korzun Yu. *Polityka «korenizatsii» ta zminy v stanovyskhi natsionalnykh menshyn u 1923 – 1933 rokakh [The policy of «indigenization» and changes in the status of national minorities in 1923–*

- 1933]. *Natsionalni menshyny na Zaslavshchyni u 20 – 30-ti roky roky XX stolittia* [National minorities in Zaslavshchina in the 20-30s of the XX century]. Available at: <https://cutt.ly/myw7r1Z>
- [26]. Kohan L. Dosiagnennia ta perspektyvy bibliotечної справи na Ukraini [Achievements and Prospects of Library Affairs in Ukraine]. *Politosvita: Materialy y statii z pytan politosvitnoi roboty. Zbirnyk shostyi* [Political Education: Materials and Articles on Political Education. Collection sixth]. Kharkiv, 1927, pp. 35–45.
- [27]. Kokoshko F. I. *Dialnist kulturno-osvitnikh orhanizatsii Pivdnia Ukrainy v period kulturnoho pidnesennia (1917 – kinets 1920-kh rr. XX st.)* [The activity of cultural and educational organizations of the South of Ukraine in the period of cultural uplift (1917 – the end of 1920-ies of XX century)]. Mykolaiv, 2000. 208 p.
- [28]. Konstantynivskiy M. Nashi politosvitnytski kadry [Our Political and Educational Personnel]. *Selianskiy budynok* [Peasant house]. 1929, no 2, pp. 8–13.
- [29]. Kuzminets N. P. Bilshovyzatsiia kulturno-osvitnoi sfery u Podilskom seli u 1920-kh rokakh [Bolshevization of the cultural and educational sphere in the Podilsky village in the 1920s]. *Ukrainskyi selianyn* [Ukrainian peasant]. 2018, issue 20, pp. 59–63.
- [30]. Loiko L. I. *Hromadski orhanizatsii etnichnykh menshyn Ukrainy: pryroda, lehytymnist, dialnist* [Public organizations of ethnic minorities of Ukraine: nature, legitimacy, activity]. Kiev, 2005. 634 p.
- [31]. Loiko O. O. Kulturno-osvitnia robota sered silskoho naseleennia Vinnychchyny v 1921–1928 rokakh [Cultural and educational work among the rural population of Vinnitsa region in 1921–1928]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Series historia: Zb. nauk. prats* [Scientific notes of Vinnitsa state pedagogical university named after Mikhail Kotsyubynsky. Issue III. Series History: Coll. of sciences. wash]. Vinnytsia, 2001. Issue 3, pp. 90–94.
- [32]. Mamontiv B. Pro shcho hovoriat tsyfry [What the numbers say]. *Politosvita: Zhurnal Odeskoi hubpolitovity* [Political Education: Journal of the Odessa guber-political education]. 1925, no 2-3, pp. 42–52.
- [33]. Mandryk Ya. I. *Polityka radianskoi derzhavy u sferi kultury v ukrainskomu seli (kinets 20-kh – 30-ti roky)* [The policy of the Soviet state in the sphere of culture in the Ukrainian village (late 20's - 30's)]. Lviv, 2006. 40 p.
- [34]. Mandryk Ya. I. Stanovyshe silskykh kulturno-osvitnikh zakladiv URSR v period stalinizmu (kin. 20-kh – 30-ti roky XX st.) [The situation of rural cultural and educational institutions of the USSR in the period of Stalinism (late 20's - 30's of the twentieth century)] *Visn. Khark. derzh. akad. Kultury* [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture]. Kharkiv, 2001. Issue 5, pp. 39–44.
- [35]. Markova V. A. Formuvannia systemy bibliotечноho obsluhovuvannia natsionalnykh menshostei v Ukraini (1920–1930 rr.) [Formation of the system of library service for national minorities in Ukraine (1920-1930)]. *Kultura Ukrainy: Zb. st.* [Culture of Ukraine collection of articles]. Kharkiv, 1996. pp. 204–212.
- [36]. Martynchuk I. I. Merezha ta dialnist kulturno-osvitnikh ustanov natsionalnykh menshyn Donechchyny v 1920-ti roky [Network and activities of cultural and educational institutions of national minorities of Donetsk region in the 1920s]. *Pivdenna Ukraina* [Southern Ukraine]. 1998, vol. 1, pp. 190–193.
- [37]. Mischechko O. Chekhy na movnii karti Ukrainy (ostannia tretyna XIX – persha tretyna XX st.) [Czechs on the language map of Ukraine (last third of XIX – first third of XX century)]. *Slovo v kulturi ta kultura v slovi. Slovo v kulturi a kultura ve slově* [Word in culture and culture in word. Letter v kulturi a kultura ve slově]. Olomouc, 2014. pp. 179–200.
- [38]. Misinkevych L. L. *Yevreiska i polska natsionalni menshyny Podillia (20–30-ti rr. XX stolittia)* [Jewish and Polish national minorities in Podillya (20-30s. of XX century)]. Kiev, 2001. 254 p.
- [39]. Misinkevych L. L. *Natsionalni menshyny Podillia v 20–30-kh rr. XX st.* [National minorities of Podillya in the 20-30's. XX century]. Kyiv, 2000. 19 p.
- [40]. Misinkevych L. Natsionalni silski rady na Podilli v 1920–1930-kh rr. XX st. [National village councils in the Podillya in 1920-1930-ies. XX century]. *Kraieznavstvo* [Local history]. 1999, no 1, pp. 33–38.
- [41]. Misinkevych L. Natsionalno-kulturne budivnytstvo na Podilli v 20–30-ti pp. XX st. [National-cultural construction in the Podillya in the 20-30's. XX century]. *Kraieznavstvo* [Local history]. 2000, no 1, pp. 209–216.
- [42]. Motaniuk. Narodzhena v kultpokhodi: (z dosvidu pereiznoi khaty-chyhtalni) [Born in a cult hike: (from the experience of a moving reading room)]. *Za masovu komunistychnu osvitu* [For Communist education]. 1931, no 4/5, pp. 52–53.
- [43]. Motrych R. Prokomunistychni masovi dobrovilni tovarystva u seredovyschchi natsionalnykh menshyn Ukrainy u 1920-ti – na pochatku 1930-kh rr. [Procommunist mass voluntary societies in the environment of national minorities of Ukraine in the 1920s - early 1930s]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Series 6: Istorychni nauky* [Scientific Journal of NPU M. P. Dragomanov. Series 6: Historical sciences]. 2014, issue 12, pp. 66–75. Available at: <https://bit.ly/3bKJEou>
- [44]. Nesterenko V. Etnonatsionalnyi rozvytok Slavutchyny v 20–30-ti roky XX st. [Ethno-national development of Slavutychina in 20-30th years of XX century]. *Slavuta i Slavutchyna: mynule i suchasne* [Slavuta and Slavutychina: past and present]. Slavuta, 2003. pp. 47–56.

- [45]. Nesterenko V. Polski shkoly na terenakh pivdenno-skhidnoi Volyni u mizhvoiennyi period (1921–1939 rr.) [Polish schools in the territory of southeastern Volyn in the interwar period (1921–1939)]. *Ukrainska polonistyka [Ukrainian Polonistics]*. Zhytomyr, 2004. Issue 1, pp. 137–144.
- [46]. Nechyporenko Z. V., Shamara S. O. Rehionalni osoblyvosti polityky korenizatsii v Ukraini (na materialakh Volyni, Kyivshchyny i Podillia) [Regional peculiarities of the policy of indigenization in Ukraine (on materials of Volyn, Kyiv and Podillya)]. *Naukovi zapysky [Vinnytskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho]. Series: Istoriia [Scientific notes [Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsiubynsky]. Series: History]*. 2005. Issue 9. Vinnytsia, 2005. pp. 137–149.
- [47]. Ob izbah-chitaln yah: Postanovlenie TsK VKP(b) ot 11 noyabrya 1929 g. [On huts-reading rooms: Resolution of the Central Committee of the All-Union Communist Party of Bolsheviks of November 11, 1929]. *Direktivyi VKP(b) i postanovleniya Sov. pravitelstva o narodnom obrazovanii: Sb. dok. za 1917–1947 gg. [Directives of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and decrees of the Sov. government education: Collection of documents for 1917–1947]*. Issue 2. Moskva, 1947. pp. 167–168.
- [48]. Ob izbah-chitalnyah: Postanovlenie SNK RSFSR ot 07 fevralya 1930 g. [On huts-reading rooms: Decree of the Council of People's Commissars of the RSFSR of February 7, 1930]. *Direktivyi VKP(b) i postanovleniya Sovetskogo pravitelstva o narodnom obrazovanii: Sb. dok. za 1917–1947 gg. [Directives of the All-Union Communist Party of Bolsheviks and decrees of the Sov. government education: Collection of documents for 1917–1947]*. Issue 2. Moskva, 1947. pp. 168–169.
- [49]. Pavlenko V. *Ukrainsko-bolharski vziaymny 1918–1939 rr. [The Ukrainian-Bulgarian Relations 1918–1939]*. Kiev, 1995. 224 p.
- [50]. Palahuta L. Kyivskiy selianskyi budynok [Kiev peasant house]. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1929, no 15–16, pp. 47–52.
- [51]. Panchuk M. I., Chyrko B. V. Peredmova [Preface]. *Natsionalni menshyny v Ukraini, 1920–1930-ti roky: Ist.-kartohr. atlas [National Minorities in Ukraine, 1920–1930s: East Cartography. atlas]*. Kiev, 1995. pp. 3–9.
- [52]. *Pedagogicheskaya entsiklopediya [V 3 t.]. T. 1 [Pedagogical Encyclopedia [In 3 vols.]. Vol. 1.]*. Moscow, 1927. pp. 1115–1116.
- [53]. Pylypenko Yu. Robota selbudiv ta khat-chytalen ulitku [The Work of selbuds and house-readings in the summer]. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1928, no 4–5, pp. 24–36.
- [54]. Svystovych S. M. Hromadski obiednannia u zdiisnenni bilshovytskykh kulturnykh peretvoren v Ukraini v 20-kh – pochatku 30-kh rokiv XX stolittia [Public Associations in the implementation of bolshevik cultural transformations in Ukraine in the 1920s and early 1930s]. *Kultura narodov Prychernomia [Culture of the Black Sea peoples]*. 2007, no 90, pp. 50–56.
- [55]. Selbud [Selbud]. *Vikipediia [Wikipedia]*. Available at: <https://cutt.ly/dyeqUvZ>
- [56]. Skrypnyk M. O. Perebudovnymy shliakhamy: (Problemy kulturnoho budivnytstva natsionalnohei Ukrainy). Dopovid na I Vseukrainskii konferentsii kulturno-osvitnikh robotnykiv natsmenshostehei 20 travnia 1931 r. [Perestroika ways: (Problems of cultural construction of Ukrainian nationalities). Report at the first All-Ukrainian conference of cultural and educational workers of national minorities, May 20, 1931]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*. 1989, no 12, pp. 129–135.
- [57]. Slesarenko O. O. *Stvorennia ta diialnist Tsentralnoi komisii natsionalnykh menshyn v Ukraini (1924–1934 roky) [Creation and activity of the Central commission of national minorities in Ukraine (1924–1934)]*. Kiev, 2017. 235 p.
- [58]. Starobilska Tsentralna raionna biblioteka [Starobilsk Central district library]. *Merezha bibliotek mista [City library network]*. Available at: <https://cutt.ly/RyewkOu>
- [59]. Statistika izb-chitalen, narodnyih domov, domov krestyanina [Statistics of the hut-reading room, people's houses, peasant houses]. *Pedagogicheskaya entsiklopediya [V 3-h tt.]. T. 3 [Pedagogical encyclopedia [In 3 vols.]. Vol. 3]*. Moscow, 1929. pp. 373–378.
- [60]. Tretiakova O. Natsionalno-kulturnyi rozvytok polskoho naselennia pivdennoi Ukrainy v 20-kh rr. XX st. [National-cultural development of the Polish population of southern Ukraine in the 20's]. *Henotsyd Ukrainy v XX stolitti [Genocide of Ukraine in the twentieth century]*. Lviv, 2014. Available at: <https://cutt.ly/VyewKAc>
- [61]. Turkov V. V. Kulturno-osvitnia polityka radianskoi derzhavy shchodo bolharskoi natsionalnoi menshyny Ukrainy u 20–30-kh rr. XX st. [The cultural and educational policy of the Soviet state regarding the Bulgarian national minority of Ukraine in the 20–30's of the twentieth century]. *Drynovskiy zbirnyk [The Drinov collection]*. Kharkiv, 2011. Vol. 4, pp. 465–472.
- [62]. Khata-chytalnia [Reading room]. *Vikipediia [Wikipedia]*. Available at: <https://cutt.ly/8yeeoT6>
- [63]. Khaty-chytalni [Reading roomes]. *Velykyi Zhovten i hromadianska viina na Ukraini: Entsyklopedychnyi dovidnyk [The Great October and the Civil War in Ukraine: An Encyclopedic handbook]*. Kiev, 1987. 632 p.
- [64]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO Ukrainy). F.166. Narodnyi komisariat osvity USRR. Op. 4 Spr. 717. Informatsiini i statystychni vidomosti pro stan narodnoi osvity sered bolharskoho, hretskoho, cheskoho, moldavskoho naselennia USRR za 1925–1926 rik [Central

- State Archives of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CDAVO of Ukraine). F.166. People's Commissariat of Education of the Ukrainian SSR. Op. 4 Ref. 717. Information and statistical information on the state of public education among the Bulgarian, Greek, Czech, Moldavian population of the USSR for 1925-1926]. 29 p.
- [65]. Shahordyn M. Kyivskiy selianskyi budynok [Kiev peasant house]. *Selianskyi budynok [Peasant house]*. 1927, no 2, pp. 63–65
- [66]. Shutak L. B., Sobko I. O. Movnyi faktor u protsesi rozbudovy ukrainskoi derzhavy [The linguistic factor in the process of development of the Ukrainian state]. *Zbirnyk naukovykh prats NDIU [Collection of scientific works of NDIU]*. Kiev, 2009. Vol. XXIII, pp. 208–215
- [67]. Iakubova L. D. Natsionalne administratyvno-terytorialne budivnytstvo v USRR/URSR 1924–1940 [National administrative-territorial construction in the USSR / USSR 1924–1940]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Mi–O [Encyclopedia of the History of Ukraine: Mi – O]*. Kiev, 2010, Vol. 7, pp. 279–307. Available at: <https://bit.ly/2Y9L2Nz>
- [68]. Iakubova L. D. Natsionalno-kulturne zhyttia etnichnykh menshostei Ukrainy (20–30-ti roky): korenizatsiia i demokratyzatsiia [National-cultural life of ethnic minorities of Ukraine (20-30s): Rootization and democratization]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal [Ukrainian Historical Journal]*. 1998, no 6, pp. 22–36.

Надійшла 02.12.2020 р.

Соколов В. Ю.,

кандидат исторических наук, главный библиотекарь
Национальной парламентской библиотеки Украины
ул. М. Грушевского, 1, г. Киев, 01008, Украина
тел.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ИЗБ-ЧИТАЛЕН И «КРЕСТЬЯНСКИХ ДОМОВ» НАЦМЕНЬШИНСТВ В УКРАИНЕ В 1920–1930-Х ГГ.

Исследована специфика становления и развития изб-читален и «крестьянских домов» нацменьшинств в Украине в 1920–1930-х гг., основные факторы, условия и этапы их формирования. Охарактеризованы главные направления и особенности культурно-просветительской и библиотечной деятельности изб-читален и «крестьянских домов» как центров культурно-образовательной жизни в сельских национальных районах на территории Украины в первые два десятилетия советской власти. Проанализирована динамика их становления и своеобразии функционирования в условиях усиления идеологизации и централизации советской власти. Освещены место и значение культурно-просветительской деятельности изб-читален и «крестьянских домов» нацменьшинств в распространении просвещения, чтения, духовной культуры, а также в обеспечении библиотечной книгой сельского населения национальных районов и этнических поселений на территории Украины в 1920–1930-х гг.

Ключевые слова: избы-читальни, «крестьянские дома», культура нацменьшинств, история библиотечного дела, история клубного дела, библиотечная деятельность, клубная деятельность, развитие национальной культуры, Украина.

Sokolov V. Yu.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

Chief Librarian National Parliamentary Library of Ukraine

1 M. Hrushevskoho St., Kyiv, 01008, Ukraine

tel.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

ESTABLISHMENT AND DEVELOPMENT OF ACTIVITIES OF READING HOUSES AND «PEASANT HOUSES» IN UKRAINE IN THE 1920S–1930S.

Summary

Issues of the history of formation and development of activities of cultural and educational institutions of the national minorities, in particular, houses and reading rooms, in Ukraine during the 1920s–1930s have not yet received thorough scientific coverage and comprehensive analysis, and their objective study remains relevant and in need of further rethinking.

The purpose of the proposed article, «Establishment and development of activities of reading houses and «peasant houses» in Ukraine in the 1920s–1930s.» is to analyze and summarize information about the features of the creation, distribution, and operation of national minority readerships and «peasant houses» in Ukraine during the 1920–1930's, coverage of the main stages, dynamics and specifics of their development, as well as the main directions of cultural and educational activities in the conditions of increasing ideologization and centralization of Soviet power.

The methodology of the study is to apply both general scientific research methods and historical methods. In particular, the systematic method was used to study the functioning of a network of home reading rooms and «peasant houses» at different levels and to establish links between institutions of a certain degree of hierarchy. The comparative method was used to analyze the statistics on the dynamics of the development of home reading rooms and «peasant houses» in different periods of their development. With the help of factor analysis, it was possible to trace the peculiarities of the formation of national cultural institutions, to concentrate the initial information on the conditions of formation and functioning of the national minority reading rooms and «peasant houses» in Ukraine during the 1920s – 1930s, to determine the purpose of their activity, characteristic features of development and to present analyzed information in the form of an array of concentrated data and tables. Through the use of the synchronous analysis method, it was possible to analyze the peculiarities of the activity and functioning of the home reading rooms and «peasant houses» and the peculiarities of forming their network. The comparative-historical method of research has allowed to study the phenomena and events concerning the development of hut-reading rooms and «peasant houses», along with other phenomena of social and cultural life of society, in particular in relation to the activities of libraries and clubs. The use of the diachronous analysis method made it possible to compare the achievements of the cultural-educational and educational activities of the house-reading rooms and «peasant houses» during the study period in chronological order.

Keywords: reading rooms, «peasant houses», national minorities' culture, history of library business, history of club business, library activity, club activity, development of national culture, Ukraine.

**ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

УДК 087.2:378.035:172.15(477)“2014/2018”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202087](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202087)

Кропочева Наталія Миколаївна,

науковий співробітник відділу історії освіти

Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського

вул. М. Берлінського, 9, м. Київ, 04060, Україна

тел.: (044) 525 81 04

e-mail: veritas59@i.ua

ТЕМАТИЧНИЙ СПЕКТР ПУБЛІКАЦІЙ З ПРОБЛЕМИ ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ БІБЛІОГРАФІЧНОГО ПОКАЖЧИКА «НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ» (2014–2018 РР.))

Розглянуто варіативність способів вирішення проблеми національно-патріотичного виховання в закладах вищої освіти, зміст якого, відображаючи динаміку суспільно-політичних процесів, дає можливість конструювати закономірності й тенденції цього розвитку в освітньому середовищі. Викладено й узагальнено наукові підходи й принципи дослідження цієї проблеми в освітній практиці й наукових дослідженнях в закладах вищої освіти. Представлено зміст навчально-методичного забезпечення національно-патріотичного виховання через впровадження освітніх й виховних технологій в означеній ланці освіти.

Ключові слова: національно-патріотичне виховання, заклади вищої освіти, огляд, виховні технології.

Постановка проблеми. «Кожен час породжує певних людей», – казав Лао Цзи. Доречність цитування цього досить відомого афоризму не викликає сумнівів на сучасному етапі розвитку українського суспільства виникненням потреби у масовому злеті громадянської активності й патріотичної налаштованості громадян, серед яких саме студентська молодь є виразником патріотичних ідей й формування відповідних поведінкових моделей, в змісті яких присутні і національна пасіонарність, і патріотична рефлексія. Адже студенти – це особлива категорія молоді, яка, враховуючи освітні, професійні й особистісні якості, орієнтована на активність, цілеспрямованість, самореалізацію.

Виявлення, вивчення, встановлення певних логічних послідовностей в динаміці та детермінації цих особливостей проводиться у різних галузях педагогіки, психології та освіти.

Інформаційний «зріз» цієї проблеми, на нашу думку, має не лише оглядову фіксацію певного стану, констатації наявних горизонтальних узагальнень, але й більш суттєву оглядово-аналітичну функцію, що підтверджує необхідність проведення окремих цільових розвідок у сфері розроблення, впровадження

освітніх технологій патріотичної спрямованості, виокремлюючи певну фазу (етап) національно-патріотичного становлення, закріпленого в законодавчому дискурсі, передбачаючи інтегративну єдність її складових: громадянсько-патріотичного, військово-патріотичного, духовно-морального виховання [17].

Враховуємо той факт, що інформаційний супровід національно-патріотичного виховання має досить розгорнутий, багатоаспектний характер, що відображено у різнобарвній палітрі досліджень з проблеми національно-патріотичного виховання. Безумовно, даються знаки як актуальність, так і постійні пошуки нових властивостей, ознак предмета дослідження, опертя на спеціалізовані праці дослідників, викладачів закладів вищої освіти, в яких на теоретичному рівні та на основі власного педагогічного досвіду узагальнено та апробовано в освітній практиці широкий спектр навчально-виховних методів і засобів, що забезпечують реалізацію завдань національно-патріотичного виховання.

Незважаючи на значну кількість досліджень, в яких всебічно висвітлюються результати й труднощі у здійсненні системної роботи в означеному напрямі у закладах вищої освіти (надалі – ЗВО) гуманітарного, технічного, військового профілю, інформаційно-аналітичний огляд найбільш репрезентативних підходів до впровадження значного діапазону моделей патріотично спрямованих концепцій; встановлення їхніх здобутків та досягнень на кожному з виокремлених етапів, стане ще однією спробою узагальнень, не лише кількісного, а й якісного характеру.

Мета розвідки – розглянути й виявити основні закономірності в процесі реалізації завдань національно-патріотичного виховання; виокремити певні методологічні підходи до формування системи виховання громадянина-патріота в закладах вищої освіти; ідентифікувати смисловий спектр публікацій стосовно реалізації виховних технологій в галузі національно-патріотичного виховання у двох аспектах: теоретичному і практико-виховному.

Аналіз публікацій, присвячених розв'язанню проблеми. У вітчизняному інформаційному просторі є чимала кількість вітчизняних розробок з проєкцією на короткочасний чи тривалий (бібліографічний, аналітичний чи реферативний) огляд видань, що готуються аналітичними підрозділами ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, НБУВ та інших інформаційних установ. Зазвичай, у вітчизняних виданнях, присвячених дослідженню теоретичних й прикладних аспектів реалізації напрямів національно-патріотичного виховання у ЗВО, зазначено головні ідеологеми смислового й термінологічного характеру.

Аспектний аналіз наукових праць з означеної тематики¹ дав можливість встановити, що певні аспекти національно-патріотичного виховання представлені у педагогічних дослідженнях з таких питань:

¹ У статті вміщено документи, відібрані для формування науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Національно-патріотичне виховання в Україні (2014–2018)» (Київ, 2019, 369 с.).

- вплив викладання навчальних дисциплін соціально-гуманітарного і природничого циклу на формування патріотичної свідомості, патріотичних цінностей та переконань (О. Абрамчук, Н. Авраменко, Л. Архипова, Л. Білас, В. Бідна, В. Білецький, Т. Гриневич, Р. Жадан, С. Зубченко, І. Карпової, А. Леоненко та ін.);
- етнонаціональне та народознавче підґрунтя базової основи здійснення національно-патріотичного виховання (Н. Бем, Л. Білозуб, Л. Врода, Г. Галамбош, Т. Гриневич, А. Книш, В. Лаппо);
- поглиблення та розширення взаємодії між Міністерством освіти і науки України та Міністерством молоді та спорту України, інших соціальних інститутів у реалізації державної молодіжної політики НПВ студентської молоді (С. Василенко);
- впровадження сучасних виховних систем, технологій і методик у сфері національно-патріотичного виховання, що сприяють формуванню високої національно-патріотичної свідомості, формування та утвердження української громадянської ідентичності (С. Головчук, А. Гаврилюк, О. Діденко);
- проведення та організація науково-методичних конференцій, семінарів, засідань методичних об'єднань, тренінгів, підготовка та видання наукових праць, науково-методичних посібників із питань національно-патріотичного виховання (Л. Заїка);
- відродження спільної історичної пам'яті, досягнення різними соціальними, регіональними та етнічними групами студентської молоді єдиних поглядів на минуле;
- роль української мови як національної цінності у формуванні та утвердженні громадянської ідентичності, патріотизму студентської молоді шляхом впровадження системної освітньої-виховної роботи ЗВО;
- участь студентської молоді та науково-педагогічних працівників у волонтерській діяльності, роботі громадських організацій, втіленні молодіжних соціальних ініціатив;
- підвищення національно-патріотичної складової професійної компетентності професорсько-викладацького складу ЗВО, до тематики програм навчальних дисциплін (О. Боровик);
- включення проблематики національно-патріотичного виховання до науково-дослідницьких програм та навчальних планів ЗВО (І. Бойко, І. Воротнікова, Р. Жадан);
- узагальнення та поширення найкращого досвіду ЗВО у цій сфері, створення системи ефективного моніторингу діяльності ЗВО в означеній ділянці (О. Бабічев, Г. Бондаренко, О. Боровик, С. Виговська, В. Вонсович, В. Кіндрат, І. Сахневич та ін.);
- впровадження в навчальний процес ЗВО гуманітарного, природничого, технічного, військового профілю дисциплін духовно-морального спрямування

як основи та підґрунтя формування особистості (О. Абрамчук, Л. Архипова, В. Барабаш, Т. Бикова, В. Борохвостов, О. Брусакова, І. Вдовенко).

Практичний інтерес викликають результати наукових розвідок в руслі патріотичного, громадянського та національного виховання дітей і молоді, які висвітлено в публікаціях О. Завальнюк, О. Жаровської, І. Карпової, О. Ковнір, О. Кондратенко, В. Лозового, С. Омеляненко, М. Підлісного.

Семантичний спектр публікацій з проблеми національно-патріотичного виховання вимагає від дослідника систематизованого інформаційного пошуку та відповідності, релевантності тематичного навантаження публікацій окресленим завданням нашої розвідки.

Тому спільною тезою огляду публікацій з національно-патріотичного виховання нами визначено наступне міркування: вивчення історії, традицій та культури українського народу вітчизняні науковці розглядають як один з головних чинників реалізації даного напрямку в освітньому процесі закладів вищої освіти. Найважливішими аспектами виховання патріотизму у студентської молоді О. Васюк, О. Вербовський, А. Кучерявий, О. Олексюк називають знанневий, духовний, діяльнісний аспекти, що проектується через систему цілей, планів, проєктів, програм, стандартів, технологій, характерних для народно-педагогічної складової національно-патріотичного виховання [5; 6; 11; 14].

Визначаючи законодавчі засади національно-патріотичного виховання молоді, нам видається доречним доповнити чіткі й схематично окреслені контури правового підґрунтя досліджуваного феномену одним із найбільш співзвучних для настроїв та поведінкових моделей сучасної молоді якостей в змісті патріотизму – пасіонарності, в роздумах І. Беґа: «Ми ведемо мову не про почуття патріотизму, яке може виникнути в особистості як лише безпосередня емоційна відповідь на потужні зовнішні чинники, а про таке почуття, яке ґрунтується на її глибокому самоосягненні й такій же пристрасті» [4].

Зміст виховання у ЗВО охоплює насамперед національні ідеї, виражені у вітчизняній етнопедагогіці, культурі та мові, історії, традиціях, звичаях та обрядах, християнській релігії та інших чинниках, які діалектично пов'язані між собою й можуть проявляти себе в різних формах і методах у практичній діяльності. Водночас, продовжуючи й влітаючи в логічну канву розмислів філософські категорії, В. Ряшко вважає, що треба врахувати, що форма має тенденцію відставання від змісту [19]. Особливий акцент у своїх дослідженнях О. Акімова та Н. Опушко зосереджують на дослідженні історії та краєзнавства у межах вивчення дисциплін педагогічного циклу, які вважають пріоритетною складовою формування патріотичних та громадянських почуттів у майбутніх учителів. [2].

Таких змін, вважає А. Гаврилюк, потребують освітні заклади, що забезпечують підготовку фахівців для всіх галузей освіти, промисловості, бізнесу і т. д. [7].

На думку А. Леоненка та О. Олексюка, особливості процесу патріотичного виховання студентської молоді маркують сутнісні ознаки патріотизму «як організованого, планомірного і цілеспрямованого процесу передачі особистості студента національних цінностей і норм культури», спрямованого на формування патріотичних якостей, серед яких виділяють *патріотичну свідомість* (знання, погляди, переконання, оцінки, ідеали); *патріотичні почуття* (любов до Батьківщини, повагу до історії України, традицій народу, відповідальність за долю України), *морально-вольові риси характеру* (обов'язок, настанови, мотиви, рішення), *патріотичну поведінку та діяльність* (дії, учинки, навички, уміння); *певні психологічні якості* [12; 15].

Категоріально значимими імперативами національно-патріотичного виховання студентів О. Васюк та О. Вербовський вважають духовно-патріотичні якості, що найтіснішим чином пов'язані з їхніми національними й громадянськими якостями, глибоко «проникаючи» в них, виступають як специфічна складова та об'єднуючий чинник, котрий виявляється у служінні своїй Батьківщині, й стає внутрішньою потребою особистості [5; 6].

Акцентуючи увагу на пріоритетності національно-історичних, культурних та інших традицій українського народу в системі патріотичного виховання, А. Кучерявий, Г. Гандзілевська аргументують свою позицію тим, що саме вони мають стати дороговказами національного, громадянського виховання, оскільки органічно поєднують у собі «ціннісні зрізи» основних видів виховання (національного, громадянського, морального, родинно-сімейного, розумового, естетичного, соціально-правового, екологічного та ін.). Тим самим, засобами національно-патріотичного виховання виступає весь «спектр» кращих традицій українського народу [11; 8].

Пошуки інноватики в розробленні наукових підходів до патріотичного виховання привели А. Леоненка до виявлення аксіологічних складових змісту національно-патріотичного виховання, які мають реалізовуватися у ракурсі таких його аспектів:

- «виховання» як трансляція цінностей, цінного;
- «виховання» як формування відношень;
- «виховання» як створення умов для самореалізації особистості, котру не можна вважати об'єктом виховних впливів, її необхідно розглядати як суб'єкт, що сам проходить етапи саморозвитку, самопізнання, самовизначення, самореалізації, тобто самоутворення [12].

Розширюючи та структуруючи аксіологічну складову наукових досліджень, С. Рашидов обґрунтовує наскрізну ціннісну лінію наявності в системі національних, загальнолюдських, родинних, особистісних вартостей (ідей, ідеалів, ставлення, переконань, вірувань, традицій), що формують патріотичну свідомість, активну громадянську позицію суб'єктів виховної взаємодії [18].

Аналіз сучасних наукових джерел засвідчує, що проблеми патріотичного виховання молоді розглядаються у контексті створення сучасної виховної сис-

теми як важливий напрям національної системи освіти та виховання. При цьому, як зазначає більшість дослідників цієї проблематики, процес патріотичного виховання має впливати із важливої ролі патріотизму в функціонуванні держави та особистісно орієнтованого підходу до його організації та здійснення. Основними атрибутами цього процесу мають бути *гуманність, національна та професійна спрямованість, культуровідповідність, системність, цілісність і залежність* від специфіки професійної діяльності та необхідності формування особистості громадянина України.

Важливою складовою системи національно-патріотичного виховання у ЗВО, певною мірою її основою, є змістовний компонент, тобто зміст НПВ. Основними елементами змісту національно-патріотичного виховання в освітньому просторі визначаємо:

- вивчення навчальних дисциплін;
- опанування різними формами науково-дослідницької діяльності, що дозволить розвивати світогляд, удосконалювати світосприймання, світобачення, світорозуміння;
- проведення позааудиторних виховних заходів, що передбачає наповнення їх соціально і патріотично значимим змістом;
- участь в громадській роботі патріотичного спрямування.

Про інтегральний характер патріотичного виховання свідчать різні підходи щодо його розуміння. Так, на думку О. Найдюнова, особливості реалізації національної ідеї в системі вищої освіти в інформаційній парадигмі вимагають множинності, нестандартності у виборі моделей партнерської взаємодії у національно-патріотичному вихованні [13]; продовжуючи обрану змістову лінію, О. Олексюк, виокремлюючи деякі аспекти процесу вироблення в особистості стійких патріотичних переконань, наголошує на первинності патріотизму як необхідного компонента успішної соціалізації особистості [15].

В сучасних умовах зміст патріотичного виховання доповнюється, як зазначає А. Леоненко, проведенням заходів патріотичного змісту, серед яких слід назвати найбільш поширені: зустрічі з учасниками антитерористичної операції на Сході України, проведення бесід про феномен Майдану та значення Революції Гідності, участь у волонтерських організаціях, організація допомоги учнів сім'ям загиблих героїв України [12].

Вважаємо за необхідне висвітлити структурні складові патріотичної компетентності фахівців гуманітарного профілю (А. Гаврилюк, О. Жаровська, О. Ігнатович, А. Леоненко), важливим компонентом формування якої повинна бути патріотична діяльність, що будується за принципом «від малого патріотизму до великого патріотизму», ґрунтується на пропагуванні активних видів внутрішнього туризму в місцях особливої природно-естетичної цінності; використанні державної мови як домінуючої під час бізнес-комунікацій та екскурсійної діяльності [7; 9; 10; 12].

Значні можливості у плані патріотичного виховання майбутніх фахівців технічного профілю, зазначає О. Абрамчук, закладено в змісті циклу соціально-гуманітарних дисциплін, що допомагають студентам удосконалити знання з української мови, оволодіти її стильовими нормами, опанувати офіційно-діловий стиль спілкування, навчити свідомо користуватися багатою мовною палітрою, підвищити рівень культури мовлення [1].

Патріотизм, громадянськість повинні об'єднувати українців, зберегти те, що протягом століть було нашою метою, – незалежність та цілісність держави, акцентуючи увагу на зазначених компонентах національного виховання, В. Архипов, О. Вербовський, О. Севаст'янова, доповнюють та підсилюють визначення поняття «національно-патріотичне виховання» важливими елементами персоніфікованого та прагматичного значення, зокрема, пошани до вітчизняних історичних діячів, готовності до виконання громадянських і конституційних обов'язків [3; 6; 20].

Як стверджує О. Севаст'янова, «формування творчої особистості за допомогою посилення організаційно-виховної, культурно-освітньої роботи у національній моделі освіти нерозривно пов'язане з відродженням нації, демократизацією і гуманізацією суспільства, поглибленням самоврядування народу, яке передбачає висунення молоді на керівні посади в різних сферах управління і виробництва» [20].

О. Ігнатович зміст патріотизму має ґрунтуватися на мірі «проникнення духовного змісту в практику служіння Батьківщині», тобто здатністю людини до особистісного розрізнення добра і зла в загальному соціокультурному контексті. В той же час ідея патріотизму спирається і на більш архаїчний, міфологізований зміст. Підстави патріотичного світосприйняття тісно пов'язані з культом героїчного [10].

У сучасних умовах з'явилась потреба звернути увагу на пошук і впровадження в навчальний процес різноманітних форм і методів викладання гуманітарних наук у вищих навчальних закладах як важливої компоненти в процесі формування світогляду майбутніх фахівців, в тому числі на засадах новітньої інформаційної культури. Як доводять результати дослідження М. Окси і М. Семікіна, слід враховувати психологію сприйняття сучасної молоді, яка здебільшого позбавлена консерватизму, віри в авторитети та готові істини [14, с. 25].

Отже, можемо сформулювати наступний висновок: у сучасних наукових дослідженнях проблему національно-патріотичного виховання розглянуто як цілісний, системно організований процес впливу на когнітивну, емоційну, мотиваційну сфери майбутнього фахівця шляхом поєднання аудиторної, позааудиторної форм навчання.

Висновки. Виходячи з представлених нами наукових поглядів, міркувань, досвіду реалізації інноваційних та традиційних виховних практик в навчально-виховному процесі закладів вищої освіти, зазначимо деякі тенденції, що відображають тематичну варіативність результатів наукових досліджень з питань національно-патріотичного виховання. Зокрема, *викладання навчальних*

дисциплін, провідним компонентом яких є наукові знання (фізико-математичні дисципліни), направлено на вироблення наукової рефлексії, логіки, суджень, узагальнень патріотичного змісту;

предмети (іноземна мова, креслення, фізкультура, інформатика), провідним компонентом яких виступають способи діяльності (лінгвістична, інтелектуально-творча, рухова, технологічна діяльність) направлено на формування системного патріотичного світобачення, розвитку природного та інтелектуального потенціалу;

дисципліни (література, історія, образотворче мистецтво, музика), провідним компонентом яких є ціннісні орієнтації, генерують творчий і діяльнісний стиль особистості.

Таким чином, зміст національно-патріотичного виховання у закладах вищої освіти полягає в організованому, послідовному навчально-виховному процесі, результативною складовою якого стає формування у майбутніх фахівців національних духовних і моральних цінностей, національно-патріотичної свідомості, поваги до історії народу, оволодіння його національними і духовними цінностями, поза якими неможливо зберегти й розбудувати незалежну Україну.

Список використаної літератури:

1. *Абрамчук О. В.* Патріотичне виховання студентів ВТНЗ на заняттях з соціально-гуманітарних дисциплін / О. В. Абрамчук // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти : зб. наук. пр. : за матеріалами 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф. «Деї академіка Івана Зязюна у працях його учнів і соратників» (Харків, 25–26 трав. 2016 р.). – Харків, 2016. – Вип. 45 (49), ч. 2. – С. 157–162.
2. *Акімова О. В.* Національне виховання майбутніх учителів в умовах інтеграції України у світове співтовариство / О. В. Акімова, Н. Р. Опушко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. – Київ ; Вінниця, 2018. – Вип. 50. – С. 204–208.
3. *Архіпов В. І.* Національно-патріотичне виховання молоді як складова демократичної етнополітики сучасної української держави / В. І. Архіпов // Вісн. ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Пед. науки. – 2015. – № 7 (296), ч. 1. – С. 71–77.
4. *Бех І. Д.* Патріотизм як цінність. 7 наукових позицій у національно-патріотичному вихованні / І. Бех // Управління освітою. – 2018. – Черв. № 6 (402). – С. 7–12.
5. *Васюк О.* Методичні аспекти виховання громадянськості у студентської молоді / О. Васюк, Н. Зарубенко // Молодь і ринок. – 2016. – № 9. – С. 11–15.
6. *Вербовський О. В.* Виховання духовно-патріотичних почуттів у студентської молоді як своєрідного імунітету проти військового насилля / О. В. Вербовський // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2016. – Вип. 5. – С. 61–67.
7. *Гаврилук А. М.* Національно-патріотична складова професійних компетентностей студентів туризмознавчих спеціальностей / А. М. Гаврилук // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Київ, 2016. – Вип. 20 (1). – С. 99–112.
8. *Гандзілевська Г. Б.* Роль сімейних міфів у формуванні патріотично зорієнтованого життєвого сценарію / Г. Б. Гандзілевська, Я. Л. Шермер // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: Психологія. – 2016. – Вип. 4. – С. 72–81.
9. *Жаровська О. П.* Патріотичне виховання студентів педагогічного університету: ціннісно-орієнтаційна складова / О. П. Жаровська // Наук. зап. ВДПУ. Серія: Педагогіка і психологія. – 2016. – Вип. 46. – С. 35–40.
10. *Ігнатович О. Г.* Сучасний дискурс патріотичного виховання: традиції та інновації / О. Г. Ігнатович // Вісн. ЛНУ імені Тараса Шевченка. Серія: Пед. науки. – 2015. – № 7 (296), ч. 1. – С. 127–135.
11. *Кучерявий А. О.* Співвідношення категорій «мотивація до професійної діяльності» та «патріотизм» майбутнього фахівця у вимірах виховної роботи у вищому навчальному закладі військового типу / А. О. Кучерявий // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного вихо-

- вання персоналу системи МВС України : матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 8 квіт. 2016 р.). – Харків, 2016. – С. 21–23.
12. Леоненко А. В. Оптимізація патріотичного виховання молоді в сучасних умовах / А. В. Леоненко // Вісн. Глухів. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка. Серія: Пед. науки. – 2016. – Вип. 30. – С. 81–87.
  13. Найдьонов О. Реалізація української національної ідеї у вищій освіті в умовах інформаційного суспільства / О. Найдьонов // Вища освіта України. – № 2. – С. 66–72.
  14. Окса М. Національно-патріотичне виховання студентів в умовах сучасного інформаційного суспільства / М. Окса, М. Семікін // Українознавчий альманах. – 2016. – Вип. 18. – С. 27.
  15. Олексюк О. Формування патріотизму у студентській молоді як необхідного компонента успішної соціалізації особистості / О. Олексюк // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту ім. В. О. Сухомлинського. Серія: Пед. науки. – 2016. – № 1. – С. 191–198.
  16. Онопрієнко О. М. Педагогічні засади патріотичного виховання в сучасній освітній парадигмі вищої школи / О. М. Онопрієнко, О. В. Онопрієнко // Вісн. Чернігів. нац. пед. ун-ту. Серія: Пед. науки. – 2017. – Вип. 143. – С. 77–80.
  17. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки : Указ Президента України від 13 жовтня 2015 р. № 580/2015 // Офіц. вісн. України – 2015. – № 83.
  18. Рашидов С. Вплив цінностей громадянського суспільства на формування ціннісної свідомості студентської молоді / С. Рашидов // Наук. вісн. Мелітоп. держ. пед. ун-ту. Серія: Педагогіка. – 2014. – № 13. – С. 78–83.
  19. Ряшко В. І. Теоретико-методологічний аналіз національно-патріотичного виховання студентської молоді / В. І. Ряшко // Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія: Юрид. науки. – 2016. – Вип. 3, № 837 (9). – С. 424.
  20. Севаст'янова О. А. Формування патріотизму, громадянської свідомості у студентській молоді в системі ВНЗ України / О. А. Севаст'янова // Актуальні проблеми взаємодії громадянського суспільства і Збройних Сил України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Старобільськ, 29 верес. 2015 р.). – Старобільськ, 2015. – С. 92–94.

References

- [1]. Abramchuk O. V. Patriotyczne wykhovannia studentiv VTNZ na zaniattiakh z sotsialno-humanitarnykh dystsyplin. [Patriotic education of students of VSNZ on classes on social and humanitarian disciplines]. *Problemy ta perspektyvy formuvannia natsionalnoi humanitarно-tekhnichnoi elity [Problems and Prospects of the Development of National Liberal-&- Engineering Elite]*. Kharkiv, 2016, Vol. 45 (49), part. 2, pp. 157–162.
- [2]. Akimova O. V., Opushko N. R. Natsionalne vykhovannia maibutnykh uchyteliv v umovakh intehratsii Ukrainy u svitove spivtovarystvo [National education of future teachers in the conditions of Ukraine's integration into the world community]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy [Modern information technologies and innovative methods of training in the specialists' preparation: methodology, theory, experience, problems]*. Kyiv ; Vinnytsia, 2018, Vol. 50, pp. 204–208.
- [3]. Arkhipov V. I. Natsionalno-patriotyczne vykhovannia molodi yak skladova demokratychnoi etnopolityky suchasnoi ukrainskoi derzhavy [National patriotic education of youth as a component of democratic ethnopolitics of the modern Ukrainian state]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Pedagogichni nauky [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences]*. 2015, no 7 (296), part 1, pp. 71–77.
- [4]. Bekh I. D. Patriotyzm yak tsinnist. 7 naukovykh pozystsii u natsionalno-patriotychnomu vykhovanni [Patriotism as a value. 7 scientific positions in national patriotic education]. *Upravlinnya osvityu [Management of education]*. 2018, no 6 (402), pp. 7–12.
- [5]. Vasiuk O, Zarubenko N. Metodichni aspekty vykhovannia hromadianskosti u studentskoi molodi [Methodical aspects of education of citizenship in students' youth]. *Molod i rynek [Youth and market]*. 2016, no 9, pp. 11–15.
- [6]. Verbovskiy O. V. Vykhovannia dukhovno-patriotychnykh pochuttiv u studentskoi molodi yak svoieridnogo imunitetu proty viiskovoho nasyllia [Educating spiritual and patriotic feelings in student youth as a kind of immunity against military violence]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka [Spirituality of personality: methodology, theory and practice]*. 2016 Vol. 5, pp. 61–67.
- [7]. Havryliuk A. M. Natsionalno-patriotyczna skladova profesiinykh kompetentnosti studentiv turyzmoznavchykh spetsialnosti [National-patriotic component of professional competences of students of tourism specialties]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi [Theoretical and Methodical Problems of Children and Youth Education]*. Kyiv, 2016, Vol. 20 (1), pp. 99–112.

- [8]. Handzilevska H. B., Shermer Ya. L. Rol simeinykh mifiv u formuvanni patriotychno zorientovanoho zhyttievoho stsenariiu [The role of family myths in shaping a patriotically oriented life scenario]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Serii: Psykholohiia [Casopis the National University of Ostroh Academy. Seria «Psychology»]*. 2016, Vol. 4, pp. 72–81.
- [9]. Zharovska O. P. Patriotychno vykhovannia studentiv pedahohichnoho universytetu: tsinnisno-orientatsiina skladova [Patriotic education of students of a pedagogical university: a value-orientation component]. *Naukovi zapysky VDPU. Serii: Pedahohika i psykholohiia [Scientific Notes: Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Pedagogy, Psychology]*. 2016, Vol. 46, pp. 35–40.
- [10]. Ihnatovych O. H. Suchasnyi dyskurs patriotychnoho vykhovannia: tradytsii ta innovatsii [Modern discourse of patriotic education: traditions and innovations]. *Visnyk LNU imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky [Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University. Pedagogical Sciences]*. 2015, no 7 (296), part 1, pp. 127–135.
- [11]. Kucheriavyi A. O. Spivvidnoshennia katehorii «motyvatsiia do profesiinoi diialnosti» ta «patriotyzm» maibutnoho fakhivtsia u vymirakh vykhovnoi roboty u vyshchomu navchalnomu zakladi viiskovoho typu [The ratio of the categories «motivation to professional activity» and «patriotism» of the future specialist in the dimensions of educational work at a higher educational institution of military type]. *Psykhologichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy [Psychological and pedagogical issues of vocational and patriotic education of personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine]*. Kharkiv, 2016, pp. 21–23.
- [12]. Leonenko A. V. Optymizatsiia patriotychnoho vykhovannia molodi v suchasnykh umovakh [Optimization of patriotic upbringing of youth in modern conditions]. *Visnyk Hlukhiv. nats. ped. un-tu imeni Oleksandra Dovzhenka. Serii: Pedahohichni nauky [Bulletin of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences]*. 2016. Vol. 30, pp. 81–87.
- [13]. Naidonov O. Realizatsiia ukrainskoi natsionalnoi idei u vyshchii osviti v umovakh informatsiinoho suspilstva [Реалізація української національної ідеї у вищій освіті в умовах інформаційного суспільства]. *Vyshcha osvita Ukrainy [Higher education of Ukraine]*. pp. 66–72.
- [14]. Oksa M., Semikin M. Natsionalno-patriotychno vykhovannia studentiv v umovakh suchasnoho informatsiinoho suspilstva [National Patriotic Education of Students in the Context of a Modern Information Society]. *Ukrainoznavchyi almanakh [Almanac of Ukrainian Studies]*. 2016, Vol. 18, p. 27.
- [15]. Oleksiuk O. Formuvannia patriotyzmu u studentskii molodi yak neobkhdnoho komponenta uspishnoi sotsializatsii osobystosti [Innovative approaches to the formation of the personality of a future specialist as a patriot citizen]. *Nauk. visn. Mykolaiv. nats. un-tu im. V. O. Sukhomlynskoho. Serii: Pedahohichni nauky [Scientific Bulletin of V.O.Sukhomlynskyi Mykolaiv National University. Pedagogical Sciences]*. 2016, no 1, pp. 191–198.
- [16]. Onopriienko O. M., Onopriienko O. V. Pedahohichni zasady patriotychnoho vykhovannia v suchasni osvitni paradymy vyshchoi shkoly [Formation of patriotism in student youth as a necessary component of successful socialization of personality]. *Visn. Chernihiv. nats. ped. un-tu. Serii: Pedahohichni nauky [Bulletin of the Chernihiv State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences]*. 2017, Vol. 143, pp. 77–80.
- [17]. Pro Stratehiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2016–2020 roky : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 13 zhovtnia 2015 r. № 580/2015 [About the Strategy of National Patriotic Education of Children and Youth for 2016–2020]. *Ofitsiinyi visnyk Ukrainy [Official Bulletin of Ukraine]*. 2015, no 83. Stratehiya ... dodayet'sya.
- [18]. Rashydov S. Vplyv tsinnosti hromadianskoho suspilstva na formuvannia tsinnisnoi svidomosti studentskoi molodi [Impact of the values of civil society on the formation of value consciousness of student youth]. *Nauk. visn. Melitop. derzh. ped. un-tu. Serii: Pedahohika [Scientific Bulletin. Series: Pedagogy]*. 2014, no 13, pp. 78–83.
- [19]. Riashko V. I. Teoretyko-metodolohichni analiz natsionalno-patriotychnoho vykhovannia studentskoi molodi [Theoretical and methodological analysis of national-patriotic education of student youth]. *Visn. Nats. un-tu «Lvivska politekhnik». Serii: Yurydychni nauky [Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Legal Sciences]*. 2016, no 837, p. 424.
- [20]. Sievast'ianova O. A. Formuvannia patriotyzmu, hromadianskoi svidomosti u studentskoi molodi v systemi VNZ Ukrainy [Formation of patriotism, civic consciousness among students in the system of higher educational institutions of Ukraine]. *Aktualni problemy vzaïemodii hromadianskoho suspilstva i Zbroinykh Syl Ukrainy [Relevant problems of interaction of civil society and Armed Forces of Ukraine]*. 2015, pp. 92–94.

Надійшла 06.08.2019 р.

Кропочева Н. Н.

научный сотрудник отдела истории образования
Государственной научно-педагогической библиотеки Украины
им. В. А. Сухомлинского
ул. М. Берлинского, 9, г. Киев, 04060, Украина
тел.: (044) 525 81 04
e-mail: veritas59@i.ua

**ТЕМАТИЧЕСКИЙ СПЕКТР ПУБЛИКАЦИЙ ПО ПРОБЛЕМЕ
ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ
ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (ПО МАТЕРИАЛАМ
БИБЛИОГРАФИЧЕСКОГО УКАЗАТЕЛЯ
«НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ
В УКРАИНЕ» (2014–2018 ГГ.))**

Рассмотрена вариативность способов решения проблемы национально-патриотического воспитания в учреждениях высшего образования, содержание которого, отображая динамику социальных и политических процессов, дает возможность конструировать закономерности и тенденции этого развития в образовательной среде. Изложены научные подходы и принципы исследований по этой проблематике в образовательной практике и научных исследованиях в системе высшего образования. Представлены содержание и формы учебно-методического обеспечения национально-патриотического воспитания путем внедрения воспитательных технологий в одной из важнейших составляющих системы непрерывного образования Украины. Констатировано, что проблема национально-патриотического воспитания молодежи рассматривается в контексте создания современной воспитательной системы, основными атрибутами которой определены гуманизм, национальная и профессиональная направленность, системность и целостность.

Ключевые слова: национально-патриотическое воспитание, учреждения высшего образования, обзор, воспитательные технологии.

Kropocheva N. M.

Researcher of Department of Education History

V. A. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine

9 M. Berlynskii St., Kyiv, 04060, Ukraine

tel.: (044) 525 81 04

e-mail: veritas59@i.ua

**THEMATIC SPECTRUM OF PUBLICATIONS
ON PATRIOTIC EDUCATION IN INSTITUTIONS
OF HIGHER EDUCATION (ON THE MATERIALS
OF THE BIBLIOGRAPHIC INDEX «NATIONAL PATRIOTIC
EDUCATION IN UKRAINE» (2014–2018))**

The Variability of Ways of Solving the Problem of national-patriotic Education in Institutions of higher Education, the Content of which, Reflecting the dynamics of social and political Processes, gives an Opportunity to design Patterns and Trends of this Development in the educational Environment, has been considered. The scientific Approaches and Principles of Research on this Subject in educational Practice and scientific Research in higher Education are outlined, in particular, the main Directions of the national System in which ethnic, national, cultural and cross-cultural Features manifested in the translation of Values, the Formation of Relations between the Individual and Society, Creation of Conditions for Self-realization of the Person, which is considered as a Subject, passing through Stages of Formation, Self-knowledge, Self-determination, i.e. Self-affirmation. The main patterns in the process of implementation of tasks of national-patriotic education, which reflect theoretical and practical aspects in the content of educational disciplines, are considered. They are formulated and summarized in, which reflect Peculiarities of the Presentation of material of national-patriotic Orientation in the Content of Subjects of mathematical, natural Science and humanitarian Cycle. The Contents and Forms of educational and methodological Support of national-patriotic Education through the Introduction of educational Technologies in one of the most Important Components of the System of continuous Education of Ukraine are presented. It is stated that the Problem of national-patriotic Education of young People is considered in the Context of the Creation of a modern educational System as a priority Direction of the national System of Education, the main Attributes of which are Humanism, national and professional Orientation, System and Integrity.

Keywords: national patriotic Education, Institutions of higher Education, Review, educational Technologies.

УДК 930.23(049.32):378.4(477.47-21)”1965”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202088](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202088)

Левченко Валерий Валерьевич,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры украиноведения, историко-правовых и языковых дисциплин

Одесского национального морского университета

ул. Мечникова, 34, г. Одесса, 65029, Украина

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК С. И.-Я. БОРОВОГО К СТОЛЕТНЕЙ ИСТОРИИ ОДЕССКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА

В статье представлена археографическая публикация рецензии профессора, доктора исторических наук С. И.-Я. Борового на рукопись «Історія Одеського університету за сто років». Рукопись была подготовлена коллективом авторов во главе с ответственным редактором, ректором Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова А. И. Юрженко к январю 1965 г. в связи со столетием со дня открытия университета в 1865 г., когда он еще именовался Императорским Новороссийским университетом. Репрезентированный материал отображает основные вехи деятельности Одесского (Новороссийского) университета за сто лет его существования. Содержание рецензии, несмотря на наличие в ней идеологической составляющей действовавшего политического режима, позволяет воссоздать существенные детали развития университетской системы образования и высшей школы, фрагменты биографии и научного наследия ряда ученых различных областей знания. В тексте рецензии воспроизведены дискуссионные вопросы вокруг определенных аспектов истории развития системы высшего образования и науки в Одессе, которые демонстрирует критические высказывания и возражения С. И.-Я. Борового в адрес одних коллег и положительные изречения в адрес других коллег. Сопоставление содержания текста рецензии С. И.-Я. Борового и опубликованной в 1968 г. книги «Історія Одеського університету за сто років» свидетельствует об игнорировании со стороны авторского коллектива большинства высказанных замечаний, пожеланий и рекомендаций рецензента.

Ключевые слова: С. И.-Я. Боровой, Одесса, университет, история, историографический источник, историческая наука, историография, рецензия, книга, библиография.

Одной из составляющих исследований и эволюции исторической науки и историографии являются рефлексии над интеллектуальным наследием ученых-историков – историографическим источником – как с точки зрения понимания историографического процесса в целом, так и с точки зрения определения их

места в исследовательской практике ученого. Согласно емкому определению С. О. Шмидта: «...историографическим источником можно признать всякий источник познания историографических явлений (фактов)» [7]. Одна часть историографических источников интеллектуального наследия историков представлена опубликованными материалами, вторая часть – сосредоточена в разного рода архивохранилищах в виде неопубликованных документов. Проводя изучение интеллектуального наследия историков, исследователи не ограничиваются только опубликованными материалами. Для достижения максимально допустимой объективной картины исторических событий исследователи проводят поиски новых неопубликованных материалов в архивных фондах. От объективного анализа успешных находок историографических источников зависит успех непредвзятой реконструкции изучаемых исторических фактов на фоне известных исторических событий и обобщения результатов проведенного исследования, и, следовательно, итоговые выводы получают больше шансов на приближение к максимально беспристрастным.

Подобная ситуация имеет место и относительно исследования интеллектуального наследия специалиста по социально-экономической истории XVI – начала XX вв. и в разных областях гуманитарного знания XVIII – первой половины XX вв., доктора исторических наук, профессора Саула Израиля-Янкелевича Борового (1903–1989) [3], часть пласта которого хранится в его фонде личного происхождения в Государственном архиве Одесской области. Среди массива неопубликованного его-материала историка (рецензии, отзывы, тезисы, письма и т. п.) выявлена рецензия на рукопись «Історія Одеського університету за сто років» [1, л. 85–92 об.], подготовленную коллективом авторов во главе с ответственным редактором, ректором Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова (ОГУ) А. И. Юрженко к январю 1965 г. в связи со столетием со дня открытия университета в 1865 г., когда он еще именовался Императорским Новороссийским университетом. 12 января 1965 г. проректор по научной работе ОГУ профессор В. А. Федосеев подписал направленное С. И. Я. Боровому письмо (см. ил. 1) с просьбой «...прорецензировать подготовленную к изданию „Историю Одесского университета“ /объемом 40 печатн[ых] листов/» [2, л. 54] (в нашем распоряжении нет текста, присланного на рецензирование). Исходя из указанной на рецензии С. И.-Я. Борового даты – 20 января 1965 г. [1, л. 92] – следует, что он подготовил ее приблизительно за одну неделю. Книга «Історія Одеського університету за сто років» была выпущена в 1968 г. в издательстве Киевского государственного университета и за свою более пятидесятилетнюю историю стала библиографической редкостью.

Личность С. И.-Я. Борового не случайно была выбрана руководством ОГУ для рецензирования его юбилейного издания. По состоянию на 1965 г. благодаря своим регалиям, достижениям в науке и приобретенному авторитету среди коллег в масштабе всего СССР он являлся фактическим лидером академической исторической науки в Одессе. С. И.-Я. Боровой был известной незаурядной личностью в истории исторической науки СССР, чему можно найти не-

мало подтверждений в его эпистолярном наследии [3]. Его исключительность и феноменальность проявлялись во многих аспектах жизни, но в первую очередь на научном поприще, которые он сам с интересом описывал: «...я долгое время был самым молодым в СССР доктором исторических наук...» [3, с. 134, 216]. К своеобразным достижениям С. И.-Я. Борового следует добавить, что в своем роде он являлся рекордсменом в СССР по наличию количества полученных научных званий и степеней – пять. Если еще учесть, что это ему удалось сделать за довольно непродолжительный период времени – за десять лет, в период с 1930 по 1940 гг., то в плане частоты получения двух научных степеней и трех научных званий на протяжении десяти лет это также является своеобразным рекордом [4]. В период со дня рождения и до 1978 г., за исключением 1941–1944 г., С. И.-Я. Боровой жил в Одессе, где состоялась его социализация и профессиональный рост, он вошел в число ведущих ученых гуманитарной корпорации, его научные работы имели успех и признание среди коллег, что позволило ему на протяжении 1950-х – 1970-х гг. быть фактическим лидером одесской академической исторической науки. В контексте парадигмы истории генераций научного сообщества С. И.-Я. Боровой входит в когорту «адептов» «раннесоветской» генерации ученых-историков, формирование нравственных ценностей и жизненных приоритетов которых происходило в условиях революционного романтизма, а в период становления и дальнейшего утверждения первого в мире социалистического государства он сознательно поддерживал и преданно служил идеологии советской власти [5]. По состоянию на 1965 г. С. И.-Я. Боровой, с учетом его вхождения в академическую среду летом 1920 г., когда он был зачислен студентом Одесского гуманитарно-общественного института, уже на протяжении сорока пяти лет, что равнялось почти половине столетнего юбилея ОГУ, он являлся одним из старейших представителей академического сообщества Одессы. За эти сорок пять лет он был знаком и дружен со многими учеными разных областей знания, в том числе являвшихся преподавателями ОГУ. За эти годы на его глазах проходила и заканчивалась жизнь многих коллег, происходила трансформация системы высшего образования и науки, свершались многочисленные изменения во всех сферах жизнедеятельности общества.

Представленная в данной статье рецензия С. И.-Я. Борового не была ранее опубликована и не становилась предметом научного исследования. Особенностью введения ее в научный оборот является дополнение, указанными в ней фактами, известных научных публикаций по истории ОГУ, что способствует воссозданию более общей и приближенной к объективной картине его истории. Репрезентированный материал отражает основные вехи деятельности ОГУ за сто лет его существования. Содержание рецензии, исключая наличие в ней идеологической составляющей действовавшего политического режима, позволяет воссоздать существенные детали развития университетской системы образования и высшей школы, фрагменты биографии и научного наследия

ряда ученых различных областей знания. В рецензии весьма много акцентировано внимания на выяснении и уточнении идеологических позиций и роли в общественно-политической борьбе преподавателей университета, особенно в период с 1865 г. по 1920 г. В тексте рецензии воспроизведены дискуссионные вопросы вокруг определенных аспектов истории развития системы высшего образования и науки в Одессе, которые демонстрирует критические высказывания и возражения С. И.-Я. Борового в адрес одних коллег и положительные изречения в адрес других коллег. Симпатией проникнуты слова ученого относительно многих коллег из его близкого круга общения (О. Л. Вайнштейн, Ю. Г. Оксман, С. Л. Рубинштейн и др. [3; 6]) и, соответственно, антипатия звучит в выражениях по отношению к другим коллегам (Б. В. Варнеке, А. Г. Готалов-Готлиб, Е. П. Трифильев и др. [3]). Подобная риторика, допущенная в рецензии и подтвержденная словами из воспоминаний ученого [3], характеризует академическое сообщество одесских ученых-историков 1920–1960-х гг. как корпорацию, состоящую из различных групп, сформированных приблизительно общими взглядами, приоритетами, интересами и целями в разных сферах жизнедеятельности. Сопоставление содержания текста рецензии С. И.-Я. Борового и книги «Історія Одеського університету за сто років» свидетельствует об игнорировании со стороны авторского коллектива большей части высказанных замечаний, пожеланий, уточнений и рекомендаций рецензента (приблизительно в 33 случаях из 50, что составило две трети от общего числа). Причинами к не учету авторами юбилейного издания ОГУ рекомендаций со стороны С. И.-Я. Борового послужили допущенные фактологические неточности самого рецензента, существующие идеологические догмы в изложении истории, спорные моменты в трактовании некоторых исторических фактов и авторское видение в описании тех или иных исторических событий.

Изучение репрезентированной рецензии, как составляющей интеллектуального наследия С. И.-Я. Борового, имеет самостоятельное значение для выработки методологических соображений об исследовании, описании, публикации, комментировании его эпистолярного наследия. При этом следует подчеркнуть, что наиболее полные и основательные представления о взглядах историка, его деятельности, отношениях его к коллегам могут быть составлены только при подробном сопоставлении и анализе архивных документов с опубликованными материалами. В плане историографии определено значение выявленного архивного историографического источника для изучения творчества самого С. И.-Я. Борового, развития науки, в целом культуры и общественной жизни его времени. В контексте историографической практики рецензирования репрезентированная историографическая рефлексия служит отличным примером для проведения внешнего рецензирования современных юбилейных изданий истории вузов с дальнейшей ее публикацией для ознакомления научного сообщества. Публикация данной рецензии станет своеобразным подарком к чествованию 155-летия правопреемника Императорского Новороссийского

университета и Одесского государственного университета имени И. И. Мечникова – Одесского национального университета имени И. И. Мечникова.

Документ публикуется на языке оригинала, с приведением в соответствии с правилами орфографии и пунктуации современного русского языка. Встречающиеся в тексте сокращения слов расшифрованы в квадратных скобках. Материал представляет собой машинописный текст без подписи автора.

Приложение

**Рецензия С. И.-Я. Борового
на рукопись: «Історія Одеського університету за сто років»
[1, л. 85–92 об.]**

РЕЦЕНЗИЯ НА РУКОПИСЬ: «ІСТОРІЯ ОДЕСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЗА СТО РОКІВ»

Приближающийся день столетнего юбилея Одесского (до 1920 года – Новороссийского) университета будет отмечен как знаменательное событие в жизни нашей Родины.

Один из трех университетов дореволюционной Украины (без ее западной части), Одесский университет сыграл видную роль в культурно-общественной жизни Украины и России в целом. Превратившийся после победы Великой Октябрьской социалистической революции в учебно-научное учреждение принципиально нового типа, но унаследовавший лучшие традиции старого университета, советский Одесский университет, в ряду вузов СССР, с честью выполняет ответственные и почетные задачи по выращиванию высококвалифицированных и идейно вооруженных кадров строителей коммунистического общества, по развитию различных отраслей культуры и науки.

Вековая история университета представляет чрезвычайно большой интерес. С одной стороны, на истории университета необычайно отчетливо отразились все политические, социальные и культурные сдвиги, которые пережила наша страна за эти знаменательные сто лет. С этой точки зрения история университета является очень важной и интересной главой «общей» и специально-культурной истории. Вместе с тем известно, какую роль в политической жизни дореволюционной России играла студенческая молодежь. Поэтому история университета превращается в очень существенную составную часть истории общественно-политического движения и революционной борьбы. И, наконец, университеты – это важнейшие (а до Великой Октябрьской социалистической революции почти единственные¹) центры научной деятельности. Поэтому развитие почти всех отраслей наук тесно связано с историей университетов – в

такой же мере, как история университета не может быть оторвана от истории науки.

Нам представляется, что многочисленные авторы и редакторы этого коллективного труда в целом правильно поняли свою задачу. Они излагают историю университета на широком политическом и культурно-историческом фоне (особенно это заметно в первых разделах), выясняют идеологические позиции преподавателей университета и определяют их место в общественно-политической борьбе.

Большое место – и это оправдано существом дела – относительно освещения истории студенческого движения, участию студенчества в революционной борьбе. Здесь, естественно, наибольшее внимание уделено показу того, как лучшая часть прогрессивного студенчества, изживая народническую идеологию, становилась на путь революционного марксизма.

Большее половины текста книги посвящено истории отдельных кафедр, выяснению того места, которое заняли ученые Одесского университета в истории отечественной науки. Естественно, что наибольшее место уделено тем ученым, которыми заслуженно гордится Одесский университет (Мечников², Сеченов³, Зелинский⁴, Умов⁵, Щепкин⁶ и друг[ие]). Характеристика научных заслуг профессоров обычно связывается с анализом их общественно-идеологических позиций. Материал книги убедительно показывает, что (и это не закономерно) прогрессивные научные позиции обычно сочетаются с передовыми общественно-политическими воззрениями. Вместе с тем, авторы объективно оценивают заслуги тех ученых (речь идет, понятно, преимущественно об ученых в области так называемых «точных наук»), которые, отложив известный след в науке, не принадлежали к прогрессивному общественному лагерю.

При написании рецензируемого труда авторы использовали очень большой и разнообразный материал. Ими была обследована большая печатная литература. Систематизированы, подобраны и частично извлечены из незаслуженного забвения многие труды одесских ученых. В основу разделов о студенческом движении, а также некоторых других глав книги положены многочисленные архивные документы, в значительной своей части впервые вводимые в научный оборот. Авторы почти всех разделов книги, по сути, не имели предшественников. Многим пришлось идти, так сказать, по научной целине. Поэтому рецензируемая книга, при стремлении авторов сохранить популярность изложения, в значительной своей части является самостоятельным научным трудом, плодом исследовательских поисков.

Давая в целом вполне положительную оценку рецензируемой книге и считая, что выход этой книги достойно отметит юбилей университета; подчеркивая, что эта книга будет заметным вкладом в нашу очень небогатую литературу по истории советской высшей школы, по истории культуры и науки – мы, вместе с тем, считаем долгом указать на имеющиеся, на наш взгляд, пробелы, ошибки, неточности, отдельные редакционные неувязки. Как легко можно бу-

дет убедиться, отмечаемые мною отдельные пробелы, огрехи, редакционные неувязки и т. д., в большинстве своем не имеет принципиального значения. Если согласятся с моими замечаниями и пожеланиями – то редакция сможет их легко использовать в ходе окончательной редакционной подготовки рукописи (перед ее сдачей в производство).

1. В разделах, посвященных дореволюционному периоду, авторы исходят из ленинского учения о борьбе двух культур. Это особенно убедительно проводится в первой главе, в частности, на противопоставлении: Сеченов – Цитович⁷. (На мой взгляд, издание выиграло бы в выразительности, если бы замечания о Цитовиче следовали сразу же после страниц, говорящих о Сеченове). Однако в последующих главах книги этот принцип проводился не всегда достаточно убедительно. Так, в главе: «Одесский университет в конце XIX в. – 1917 г.»⁸ называются, с одной стороны фамилии профессоров прогрессивного направления, а с другой стороны, реакционного. Но дело не в том, чтобы назвать фамилию или даже квалифицировать партийное лицо того или иного профессора, а надо показать, как в делах, в научной продукции создавалась политико-идеологическая позиция того или иного ученого. Например, было бы интересно указать, что реакционер Казанский⁹ писал труд «Власть государства-императора»¹⁰, в котором «научно показывал, что несмотря на манифест 17 октября 1905 г., Россия остается неограниченной монархией; «правый» профессор А. Загоровский¹¹ в своем курсе семейного права отстаивал самые реакционные законы о браке и т. п.¹². Им надо было противопоставить ученых, которые – пусть даже с непоследовательно либеральных позиций, все же разрабатывали темы «крамольные», с точки зрения реакционной профессуры (например, работы по крестьянскому вопросу Е. Загоровского¹³, которого вообще не вспомнили, С. Авальяни¹⁴ и др.). И в этом же плане надо было вспомнить тех ученых, которые пытались использовать кафедру и лаборатории дореволюционного университета для трудов, направленных на подъем отсталого русского сельского хозяйства (Сапегин¹⁵, Набоких¹⁶ и др.). Конечно, следует вспомнить о растянувшейся на много лет борьбе «правых» и «левых» вокруг диссертации Грибовского¹⁷ – этой апологии телесных наказаний¹⁸.

2. Как указывалось, авторы в большинстве случаев определяют общественно-политическое лицо ученых университета. Но есть некоторые исключения. Так, например, говорится о выдающимся офтальмологе Головине¹⁹, но нигде не сказано, что он был одной из самых одиозных фигур в дореволюционном университете, «прославившись» как вдохновитель и руководитель черносотенных студенческих банд. Еще больше удивляет такой факт: в книге много говорится о научных заслугах проф[ессора] Варнеке²⁰ (по-моему, с некоторыми преувеличениями), но ни слова не сказано о той позорнейшей роли, которую он играл в дни оккупации. Его «деятельность» в те мрачные дни, его людоедские статьи и выступления не могут быть забыты!

3. Страницы, посвященные развитию в университете биологической науки и «дарвинизма» (см. «1933–41гг.», стр. 13–15; «Философия», стр. 13; «Биология», стр. 7, ос. стр. 22–24) находятся в вопиющем противоречии с той оценкой, которая дается Т. Лысенко²¹ и его «школе» нашей партийной и специальной печатью (см., например, редакционную статью журнала «Вопросы философии», 1964, № 12, стр. 29). Конечно, эти страницы требуют коренной переработки. Иначе это вызовет недоумение советской научной общественности²².

4. Из-за сложной структуры книги о некоторых лицах говорится в различных местах. Поэтому совершенно необходимо дополнить книгу именным указателем²³.

5. В книге приводится большое число наименований книг и статей. Во многих случаях названия даны в переводе на украинский язык, иногда на языке оригинала. Как правило, отсутствуют необходимейшие библиографические данные (год издания, наименование журнала и т. д.). Необходимо провести тщательное библиографическое редактирование²⁴.

Перехожу к частным («постраничным») замечаниям.

Предисловие

Стр. 1. Конечно, дореволюционные университеты были недоступными для детей рабочих и крестьян. Но все же их нельзя называть «кастовыми» учебными заведениями²⁵. Это противоречит всему дальнейшему материалу книги, статистическим таблицам о сословном составе студентов и т. д. «Кастовыми» высшими учебными заведениями дореволюционной России были только «Школа правоведения»²⁶ и «Александровский лицей»²⁷.

Стр. 3. Труд Маркевича, удивительный по хаотичности и необработанности материалов, надо было критичнее оценить²⁸.

Основание университета

Стр. 9. Тяга на юридический факультет объяснялась тем, что это был обычный путь к чиновничьей-бюрократической карьере.

Стр. 11. Не было «Подольского учебного округа»²⁹.

Стр. 19. Есть некоторые противоречия между утверждением о крайней общественно-политической ограниченности «лучшей части» профессуры и тем, что говорит тот же автор дальше (например стр. 23).

Стр. 33. Следовало бы указать, что Герценштейн был в дальнейшем членом I Госуд[арственной] думы (убитый черносотенными террористами)³⁰.

Стр. 34. Труды Постникова³¹ (о нем еще подробнее дальше см. «Полит[ическая] экономия», стр. 3) неоднократно использовал (полемизируя с ним) Ленин.

Стр. 39. Деятельность Ляпунова³² и Томсона³³ приходится на более поздний период³⁴.

Ничего не сказано о введенной в 1887 г. «процентной норме»³⁵. Без разъяснения этого пункта останется непонятным одно из программных требований прогрессивного студенчества и профессуры.

Стр. 47. О материальном положении профессуры говорится подробнее дальше. Очевидно, надо говорить о тяжелом материальном положении приват-доцентуры, а не о профессорах (особенно ординарных), которые принадлежали к числу наиболее высокооплачиваемых государственных служащих дореволюционной России.

Стр. 48. И все же университет издавал толстейшие тома «Записок»³⁶.

Стр. 50. Я. Ю. Бардах был еще до революции приват-доцентом³⁷.

Университет в 90 гг. – 1917 г.

Стр. 1. Следовало бы яснее сказать об объективных предпосылках (в связи с ростом капитализма), делавших неизбежным рост внимания к формированию кадров квалифицированных специалистов.

Стр. 4. Перегрузка малосущественными данными о штатах, бюджете и т. д. (это чувствуется и в других местах этой главы).

Стр. 5. Материальная непривлекательность профессорской карьеры относилась только к так называемым «теоретическим» специальностям медицинского факультета.

Стр. 10. Учитывался ли переход в другие университеты?

Стр. 14. Казанский никуда не иммигрировал³⁸.

Стр. 15. В 1902 г. министром нар[одного] просв[ещения] был не Зенгер³⁹.

Стр. 16. О Левашеве следовало сказать, что он был – в результате «подсыпки» – выбран в IV Гос[ударственную] думу, где стал председателем фракции крайне-правых⁴⁰.

Стр. 17. «Классицизм» – это направление в искусстве. Очевидно, автор хотел сказать о преувеличенном внимании к классической филологии и к изучению античности.

Стр. 17. Но Щепкин, уволенный из университета, как один из подписавших «Выборгское воззвание», в те годы в университете не работал⁴¹.

Стр. 18. Здесь было бы уместно вспомнить и выдающегося математика С. О. Шатуновского⁴².

Студентство у визвольній боротьбі...

Стр. 2. Уместно было бы напомнить, что еще в 1859 г., т. е. незадолго до основания университета студенты лица открыли тайный кружок «Общество добрых целей», открытия которого было приурочено к 14 декабря. Целью кружка было создание воскресных школ. Интересно было бы также отметить, что одеситы-студенты Московского университета создали в 1861 г. «Одесский кружок» (см. «Вопросы архивоведения», 1960, № 6, стр. 50). Это говорит о том, что революционные традиции одесского студенчества начались еще до открытия университета.

Стр. 8–9, 20, 21, 28, 30, 36, 46 – перегрузка общеизвестными фактами из «общей» истории революционного движения.

Стр. 14. Об отставке Мечникова, об адресе студента говорилось уже раньше⁴³.

Стр. 29. Студенческие черносотенные организации вели борьбу не только с с[оциал]-д[емократами], но вообще со всеми демократически оппозиционно настроенными студентами.

Стр. 33. Слово «верноподданные речи» надо вычеркнуть. Это не увязывается с тем, что сказано дальше. И была ли вообще «передовая» профессура, если слово «левые» берется в кавычки.

Стр. 55. Формулировку о либералах надо было уточнить. Это не увязывается с ленинской цитатой.

Стр. 60. Что значит «виборні початки»? Очевидно, забавно перевели русское выражение: «выборные начала»! Надо: «виборні засади» или «виборні принципи».

Стр. 69. Об убийстве студента Иглицкого говорилось и раньше. Но нигде – к слову – не было сказано, что этот факт стал предметом запроса в Госуд[арственной] думе⁴⁴.

Давая в целом высокую оценку этой главе, построенной в значительной мере на новом материале, надо сказать, что автором не удалось четко и последовательно размежевать материалы этой главы и глав по «общей» истории университета. Отсюда много повторений, редакционных неувязок.

Удивляет, что ни в этой, ни в предшествующих главах ничего не сказано о Высших женских курсах, которые – по сути – были чем-то вроде филиала университета. После революции Высшие женские курсы были влиты в университет⁴⁵. Поэтому игнорирование Высших женских курсов в истории университета переставляются неоправданным⁴⁶.

Университет в 1920–33 гг.⁴⁷

Стр. 3. Автор считает, что преемником университета в те годы было только ИНО⁴⁸. Это совершенно неверно. Из Гумобина⁴⁹ (о котором сказано слишком мало⁵⁰) – прямого преемника университета – вырос, с одной стороны, ИНО⁵¹, с другой стороны, Инархоз⁵² (на базе бывшего юридического факультета, причем следует помнить, что дореволюционные юридические факультеты включали в себя и элементы совр[еменных] экономических факультетов: в них были кафедры политической экономии, статистики, финансового права (точнее – финансов)⁵³.

Следовало бы сказать чуть больше об Археологическом институте⁵⁴, в котором было два отделения: археологическое и архивоведческое⁵⁵. Во главе института, работавшего по очень интересной программе⁵⁶, стоял виднейший литературовед и текстолог Ю. Г. Оксман⁵⁷.

Стр. 6. Очевидно речь идет не о «максимуме», а о «минимуме».

Ничего не сказано о таком институте тех лет, как «Политкомы»⁵⁸ при ректорах.

Стр. 17. Удивляет ссылка. Разве не сохранилось ни одного экземпляра этой книги?

Стр. 19. Готалов тогда не считался историком (ведь у него нет ни одного исследовательского труда в области истории), только видным специалистом в области педагогики⁵⁹.

Университет в 1933–1941 гг.

Стр. 1. Решение о восстановлении университетов на Украине надо было полнее обосновать и связать с общим ростом нашей культуры, усилением внимания к науке и т. д., как результат общего подъема экономики и культуры советской страны, избегания разных левацких «загибов» и т. д.⁶⁰.

Стр. 4. Следовало сказать, что студенты экономич[еского] факультета были переданы Одесскому кредитно-экономическому институту⁶¹.

Стр. 23. Перечень академиков и чл[енов]-корр[еспондентов] приводится второй раз (см. стр. 10).

Ничего не сказано об ущербе, который был нанесен университету необоснованными репрессиями 1937 г.⁶².

Университет в 1941–45 гг.⁶³

Стр. 1. Почему не сказано, что Колесников⁶⁴, Адамов⁶⁵, <...> пали смертью храбрых?⁶⁶ Конечно, список преподавателей университета, погибших на фронте, следовало бы пополнить.

Стр. 19. Почему не отмечен день 2 сентября 1944 г., когда в Одессу возвратился из эвакуации одесский университет?⁶⁷

Университет в послевоенные годы⁶⁸

Стр. 7. Продумать формулировку о XIX съезде.

Стр. 8. Перегрузка формально-статистическими данными.

Исторические науки

Стр. 2. Следовало бы напомнить об историках, работавших в лицее⁶⁹.

Но ведь Южнорусский исторический архив не был создан!⁷⁰

Стр. 6. Разве Перетяткович оставил след в разработке истории Одессы?⁷¹

Стр. 22. Следовало бы отметить работы Авальяни о крестьянских восстаниях⁷².

Впоследствии Авальяни стал одним из основателей Тбилисского университета.

Стр. 23. По моему убеждению, дается преувеличенная оценка научного значения трудов Трефилева⁷³, в научном отношении чрезвычайно посредственного профессора, примыкавшего к правой профессуре. Та уничтожающая критика его диссертации, которая была дана одним из крупнейших русских дореволюцион[ных] историков (Павловым-Сильванским⁷⁴, стоявшим, конечно, в политическом отношении на более «левых» позициях, чем Трефилев), была в целом справедлива. Кстати, на стр. 39а неожиданно высоко оценивается компиляция Трефилева о южных декабристах. Если уже говорить о «первооткрывателе» этой темы, то это был Ю. Г. Оксман (в 1924 г. опубликовавшем работу по этому вопросу)⁷⁵.

Стр. 29. Надо было бы больше сказать о талантливом Бицилли⁷⁶, его книге «Салимбене»⁷⁷. Бицилли принадлежал к «левым».

Стр. 32. Левым с[оциал]-р[еволюционером] Щепкин стал не в 1906 г., а примерно в конце 1917 г.⁷⁸

Стр. 40. Перечисленные здесь работы выполнены в основном не работниками университета.

Стр. 41. Какое отношение к Одесскому университету имеет книга А. Гуковского?

Стр. 48. Выдающийся историк О. Л. Вайнштейн заслужил более подробного очерка⁷⁹.

Философия

Стр. 2. Очевидно, речь идет об университетском уставе 1884 г.

Политическая экономия

Стр. 4. О проф[ессоре] Каткове⁸⁰ сказано только, что он был сторонником вульгарной политич[еской] экономии. А в очерке юридических наук (стр. 8) он характеризуется более точно, как «махровый мракобес».

Стр. 7. Перечисленные здесь труды проф[ессора] Тиктина⁸¹, почему никогда не были опубликованы.

Вообще очерк по политич[еской] экономии очень обеднен, так как составители игнорируют ИНХ⁸².

Филологические науки

Стр. 1–2. Почему изложение начинается с характеристики деканов? (по другим факультетам такого иерархического подхода к профессуре нет)⁸³.

Стр. 3. Авторами не использован недавно вышедший том писем Ягича, в котором есть большой материал по его одесскому периоду⁸⁴ (см. «Письма Ягича к русским ученым», М., 1963, стр. 63, сл.).

Стр. 5. Следовало бы указать, что в 1922 г. был издан том трудов, посвященный юбилею Ляпунова, в котором приняли участие виднейшие филологи страны⁸⁵.

Стр. 6. Не указано, что А. И. Томсон был чл[еном]-корр[еспондентом] АН СССР⁸⁶.

Стр. 11. Надо было сказать, что основной специальностью Дложевского была греческая эпиграфика⁸⁷.

Стр. 15. Не Баркин, а Бархин⁸⁸ (Константин Борисович, впоследствии видный литературовед-популяризатор, методист, публицист, писавший под псевдонимом Иновин).

Стр. 18. Следовало отметить реакционность позиции Вилинского⁸⁹.

Стр. 23. Следовало вспомнить, что Кирпичников был автором содержательного очерка культурной истории Одессы (в первой половине XIX в.)⁹⁰.

Стр. 37. Не следовало бы редакционно выправить последний абзац?

Юридические науки

Стр. 1. Не нужно ли было сказать несколько слов о преподавании юридичес[еских] наук в предшественнике университета – лицее?⁹¹

Стр. 7. Десять трудов Казанского – это отдельные оттиски из его основного труда – «Всемирные администра[тивные] союзы»⁹², научное значение которых преувеличено⁹³.

Стр. 15. О Васьковском⁹⁴ следовало сказать, что он уехал в Польшу, где возглавлял один из университетов (принадлежа и там к числу прогрессивной профессуры)⁹⁵.

Стр. 17. Почему не сказано об Э. Я. Немировском⁹⁶, крупном криминалисте, авторе фундаментального труда «Основы уголовного права» и мног[их] других?

Не вспомнили об И. А. Хмельницком⁹⁷, профессоре-коммунисте (с 1918 г.), читавшем трудовое право, отце первого наркомюста Украины – А. И. Хмельницкого.

Педагогические науки

Стр. 9–15. Думаю, что совершенно неуместно так подробно излагать отношение различных преподавателей университета к реформе средней школы. К тому же здесь в одну кучу свалены представители разных общественно-политических лагерей (реакционер Деревницкий⁹⁸ и «левый» Ланге⁹⁹).

Стр. 21. Нет ли преувеличения в утверждении, что Готалов бы «чудовым педагогом»? У некоторых его слушателей сложилось совсем иное представление!¹⁰⁰

Психология

Этот очерк по своей структуре резко отличается от других. В нем очень обобщено (и к тому же весьма кратко) говорится о деятельности кафедры в целом, но не выделяется вклад в науку ни самого руководителя кафедры проф[ессора] Элькина¹⁰¹, выдающегося ученого, ни отдельных сотрудников кафедры¹⁰².

Почему ничего не сказано о деятельности в Одессе такого крупнейшего советского психолога, как С. Л. Рубинштейн¹⁰³, впоследствии чл[ена]-корр[еспондента] АН СССР, действит[ельного] члена Академии Педагогических наук, лауреата гос[ударственной] премии? Кстати, этот же С. Л. Рубинштейн не упомянут в очерке истории научной библиотеки, которую он возглавлял в течение ряда лет¹⁰⁴.

Биология

Стр. 19. Почему не указано, что Криштофович¹⁰⁵ стал академиком АН СССР?

Стр. 42. Упомянутые «студенты» Н. Загоровский¹⁰⁶ и Л. Рубинштейн¹⁰⁷ стали видными учеными. С. Соболев¹⁰⁸ – тоже (лауреат госуд[арственной] премии), В. Ковальский¹⁰⁹ – тоже (лауреат ленинской премии – 1964 г.).

Стр. 53. Полагаю, что о Бабкине¹¹⁰ надо было сказать больше. Почему не упомянут среди питомцев университета такой ученый мирового значения, как Хавкин¹¹¹!

География

Стр. 1. (также 40) говорится о значительном вкладе в науку Синцова¹¹², а в первой главе – там, где идет речь о его позорной роли в деле Ковалевского¹¹³ – Синцов охарактеризован, как «пигмей в науке»¹¹⁴. Что верно?

Библиотека

Стр. 8. Разве в Одессе был Коммерческий институт? (может быть, речь идет о Коммерческом училище?).

Не указано, что в 1928 г. при библиотеке была учреждена аспирантура (под руководством проф[ессора] С. Л. Рубинштейна)¹¹⁵.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Подготовленная коллективом работников университета книга является ценным и содержательным научным трудом. Он будет заметным вкладом в литературу по истории высшей школы нашей Родины. Нет сомнения, что к этой книге будут часто обращаться историки науки и культуры, которые найдут в ней много свежих и интересных материалов. Книга привлечет к себе внимание и широких читательских кругов, в первую очередь студенчества.

Необходимо принять все меры, чтобы рукопись – после внесения некоторых исправлений, уточнений и дополнений (о которых говорилось выше) – как можно скорее пошла в производство.

Доктор историч[еских] наук, профессор С. Я. Боровой
20 января 1965 г.

Внимание. В рецензируемой мною рукописи отсутствовал текст главы «Университет в 1917–1920 гг.». Поэтому я лишен возможности что-либо сказать об этом в высшей степени ответственности в разделе.

(С. Я. Боровой)

Примечания

¹ Данное умозаключение С. И.-Я. Борового не соответствует действительности. В Одессе до 1917 г. кроме университета центрами научной деятельности также являлись Императорское Общество сельского хозяйства южной России (1828–1920), Императорское Одесское общество истории и древностей (1839–1922), Новороссийское общество естествоиспытателей (1869–1918), Одесское отделение Императорского Русского технического общества (1871–1920) и др. Каждое из этих обществ издавало периодические научные журналы.

² Мечников Илья Ильич (1845–1916) – лауреат Нобелевской премии в области физиологии и медицины (1908).

³ Сеченов Иван Михайлович (1829–1905) – создатель первой российской физиологической научной школы и естественно-научного материалистического направления в психологии.

⁴ Зелинский Николай Дмитриевич (1861–1953) – один из основоположников гетерогенного катализа в органическом синтезе и нефтехимии, создатель синтетического топлива из углеводов.

⁵ Умов Николай Алексеевич (1846–1915) – физик-теоретик, философ.

⁶ Щепкин Евгений Николаевич (1860–1920) – историк, педагог и общественный деятель. На наш взгляд Е. Н. Щепкин безосновательно поставлен в один ряд с вышеперечисленными коллегами, так как не имеет достижений в науке подобного уровня. Основанием для упоминания С. И.-Я. Боровым имени Е. Н. Щепкина в одном ряду с учеными мирового уровня, на наш взгляд, послужила его общественно-политическая позиция как первого профессора-коммуниста в УССР.

⁷ Цитович Петр Павлович (1843–1913) – правовед, доктор гражданского права, ординарный профессор, государственный деятель, сенатор Судебного департамента Правительствующего Сената.

⁸ Название этой главы в книге «Історія Одеського університету за сто років» (1968) имеет вариант – «Університет з 1895 р. по 1917-й».

⁹ Казанский Петр Евгеньевич (1866–1947) – правовед, специалист по международному и государственному праву. По политическим убеждениям – монархист.

¹⁰ Речь идет о труде: Власть всероссийского императора: Очерки действующего русского права П. Е. Казанского, ординарного профессора, декан юридического факультета Императорского Новороссийского университета. Одесса : тип. «Техник», 1913. 1000 с.

¹¹ Загоровский Александр Иванович (1850–1919) – правовед, специалист по гражданскому и семейному праву, гражданскому процессу.

¹² Речь идет о труде: Загоровский А. И. Курс семейного права. Изд. 2-е, с изм. и доп. Одесса : Тип. Акционерного Южнорусского общества печатного дела, 1909. 564 с.

¹³ Загоровский Евгений Александрович (1885–1938) – историк. 22 февраля 1938 г. репрессирован.

¹⁴ С. И.-Я. Боровой неверно указал фамилию Авалиани Симона Лукича (1881–1922) – историка, педагога и общественного деятеля. Умер от холеры.

¹⁵ Сапегин Андрей Афанасьевич (1883–1946) – ботаник, генетик, селекционер и цитолог, академик АН УССР (1929–1946).

¹⁶ Набоких Александр Игнатович (1874–1920) – почвовед, агроном и специалист в области физиологии растений, автор оригинальных методов исследования почв.

¹⁷ Грибовский Вячеслав Михайлович (1867–1924) – правовед, доктор государственного права. По политическим убеждениям – октябрист.

¹⁸ Речь идет о труде: Грибовский В. М. Высший суд и надзор в России в первую половину царствования Императрицы Екатерины Второй: Историко-юридическое исследование (Период 28 июня 1762 г. – 7 ноября 1775 г.). СПб. : тип. С.-петерб. товарищества печ. и изд. дела «Труд», 1901. [4], IV, 345, [6] с.

¹⁹ Головин Сергей Селиванович (1866–1931) – медик, врач-офтальмолог, доктор медицины.

²⁰ Варнеке Борис Васильевич (1874–1944) – филолог-классик, историк театра. В 1941–1944 гг. в период оккупации Одессы немецко-румынскими войсками работал в Румынском королевском университете. После освобождения Одессы в 1944 г. Б. В. Варнеке был арестован по обвинению в измене Родине и этапирован в Киев, где умер в больнице при областной Лукьяновской тюрьме. 29 ноября 1955 г. Б. В. Варнеке был реабилитирован «за недоказанностью предъявленного обвинения».

²¹ Лысенко Трофим Денисович (1898–1976) – агроном и биолог, основатель и представитель псевдонаучного направления в биологии – мичуринской агробиологии.

²² Высказанные пожелания С. И.-Я. Борового были учтены в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 136–145.

²³ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968).

²⁴ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 25, 71, 73–78, 82, 136, 172, 179 и др.

²⁵ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 3.

²⁶ По всей видимости С. И.-Я. Боровой имел ввиду Императорское училище правоведения (1835–1918) – одно из наиболее престижных высших учебных заведений в Российской империи.

²⁷ По всей видимости С. И.-Я. Боровой имел ввиду Императорский Александровский лицей (1843–1917), название Царскосельского лицея (1811–1843) после переезда из Царского села в Санкт-Петербург – привилегированное высшее учебное заведение для детей дворян в Российской империи.

²⁸ Речь идет о труде А. И. Маркевича: Двадцатипятилетие Императорского Новороссийского университета. Историческая записка А. И. Маркевича и академические списки. Одесса : Эконом. тип., 1890. 734+LXXXIX с. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 4.

²⁹ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 13.

³⁰ Герценштейн Михаил Яковлевич (1859–1906) – ученый-экономист, публицист, политический и общественный деятель. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968).

³¹ С. И.-Я. Боровой неверно указал фамилию Посникова Александра Сергеевича (1846–1922) – ученого-экономиста, публициста, политического и общественного деятеля.

³² Ляпунов Борис Михайлович (1862–1943) – лингвист, филолог-славист, языковед.

³³ Томсон Александр Иванович (1860–1935) – лингвист, историк языка.

³⁴ Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968).

³⁵ «Процентная норма» – в узком смысле законодательное ограничение приема евреев в высшие и средние учебные заведения, действовавшее в Российской империи с 1887 по 1917 гг. Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 28–31.

³⁶ «Записки Императорского Новороссийского университета», регулярно издавались с 1867 г., в 1909 г. поделены на пять самостоятельных продолжающихся научно-серийных изданий (официальный отдел, историко-филологический факультет, юридический факультет, физико-математический факультет, медицинский факультет). Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 31.

³⁷ Бардах Яков Юльевич (1857–1929) – бактериолог, врач и педагог, основатель и руководитель первой бактериологической станции Российской империи в Одессе. Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 31.

³⁸ Казанский Петр Евгеньевич (1866–1947). Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 40.

³⁹ Зенгер Григорий Эдуардович (1853–1919) – филолог-классик, министр народного просвещения Российской империи (1902–1904). С. И.-Я. Боровой допустил неточность, поэтому высказанное им замечание не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 41.

⁴⁰ Левашев Сергей Васильевич (1857–1919) – терапевт, в 1907–1913 гг. ректор Императорского Новороссийского университета. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 41.

⁴¹ Е. Н. Щепкин после подписания в 1906 г. «Выборгского воззвания» в период с 1906 г. по 1917 г. в Императорском Новороссийском университете не преподавал. Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 42.

⁴² Шатуновский Самуил Осипович (1859–1929) – математик. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 43.

⁴³ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 52.

⁴⁴ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 78.

⁴⁵ С. И.-Я. Боровой допускает ошибку утверждая, что Одесские высшие женские курсы (ОВЖК) после революции были влиты в университет. В июне 1919 г. произошла первая попытка интеграции ОВЖК в университет, но в августе 1919 г. это нововведение было аннулировано. В апреле 1920 г. состоялась вторая попытка вхождение ОВЖК в структуру университета, но 1 мая 1920 г. они были окончательно ликвидированы.

⁴⁶ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968).

⁴⁷ В издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968) этот раздел получил название «Від Інституту народної освіти до університету (1920–1933 рр.)», см. с. 89.

⁴⁸ Одесский институт народного образования (ОИНО), существовал в 1920–1930 гг.

⁴⁹ Одесский гуманитарно-общественный институт (ОГОИ), функционировал в 1920–1921 гг.

⁵⁰ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 90.

⁵¹ Неверное утверждение С. И.-Я. Борового о том, что ОИНО «вырос» из ОГОИ. ОИНО был открыт 23 июня 1920 г., а ОГОИ – 1 июля 1920 г.

⁵² Одесский институт народного хозяйства создан в 1921 г. В 1931 г. реорганизован в Одесский кредитно-экономический институт.

⁵³ С. И.-Я. Боровой не упомянул третьего правопреемника Новороссийского университета – Одесский физико-математический институт.

⁵⁴ Одесский археологический институт (ОАИ), существовал в 1921–1922 гг. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 90.

⁵⁵ С. И.-Я. Боровой ошибается в указывании названия второго отделения ОАИ, в котором действовало два отделения: археологическое и археографическое.

⁵⁶ Исходя из учебных программ и учебного плана ОАИ являлся второй ступенью высшего образования (на примере археологических институтов Российской империи) в системе профессиональной подготовки (соответственно современной системе высшего профессионального образования это вторая ступень – магистратура).

⁵⁷ Оксман Юлиан Григорьевич (1895–1970) – историк литературы, литературовед, пушкиновед.

⁵⁸ «Политкомы» – политические комиссары, официальные представители Губернского отдела профессионально-технического и научно-специального образования в вузах, осуществляли всесторонний контроль в политической, учебно-научной и административно-хозяйственной сферах их деятельности.

⁵⁹ Готалов-Готлиб Артемий Григорьевич (1866–1960) – педагог, методист, историк. Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 96.

⁶⁰ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 98.

⁶¹ Одесский кредитно-экономический институт – основан в 1931 г. на базе Одесского института народного хозяйства (1921–1931). Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 100.

⁶² Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 98–106.

⁶³ В издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968) этот раздел получил название «У час Великої Вітчизняної війни», см. с. 107.

⁶⁴ Колесников А. И. – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой истории Украины, секретарь партийной организации ОГУ.

- ⁶⁵ Адамов И. А. – кандидат исторических наук, доцент кафедры истории Украины ОГУ.
- ⁶⁶ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 117.
- ⁶⁷ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 115–117.
- ⁶⁸ В издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968) этот раздел получил название «Праця післявоєнних років», см. с. 117.
- ⁶⁹ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 316–319.
- ⁷⁰ Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 317.
- ⁷¹ Перетяткович Георгий Иванович (1840–1908) – историк. Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 319.
- ⁷² О С. Л. Авалиани см. выше. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 327.
- ⁷³ С. И.-Я. Боровой допустил ошибку в указывании фамилии Трифильева Евгения Парфеновича (1867–1925) – историка, краеведа. Высказанное мнение С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 328–329.
- ⁷⁴ Павлов-Сильванский Николай Павлович (1869–1908) – историк, архивист, государственный и политический деятель.
- ⁷⁵ Высказанное мнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 334.
- ⁷⁶ Бицилли Петр Михайлович (1879–1953) – историк, культуролог, лингвист, литературовед.
- ⁷⁷ Речь идет о труде Бицилли П. М. Салимбене (Очерки итальянской жизни XIII века) // Записки Императорского Новороссийского университета историко-филологического факультета. 1916. Вып. 12. 389 с.
- ⁷⁸ Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 332.
- ⁷⁹ Вайнштейн Осип Львович (1894–1980) – историк-медиевист, историограф.
- ⁸⁰ Катков Василий Данилович (1867–19??) – правовед, публицист.
- ⁸¹ Тиктин Георгий Исаакович (1880–1945) – экономист, специалист в области финансового права.
- ⁸² Одесский институт народного хозяйства. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 305–309.
- ⁸³ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 345.
- ⁸⁴ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 347.
- ⁸⁵ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 348.
- ⁸⁶ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 348.
- ⁸⁷ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 351.
- ⁸⁸ Бархин Константин Борисович (1876–1938) – педагог, методист. Репрессирован, реабилитирован после смерти. Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 353.

⁸⁹ Вилинский Сергей Григорьевич (1876–1950) – филолог-славист, историк литературы. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 354.

⁹⁰ Кирпичников Александр Иванович (1845–1903) – историк литературы, филолог. Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 357.

⁹¹ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 372.

⁹² С. И.-Я. Боровой не верно указывает название работы П. Е. Казанского. Речь идет о его труде «Всеобщие административные союзы государств : в 3 т.» (Одесса, 1897).

⁹³ Высказанное мнение С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 374–375.

⁹⁴ Васьковский Евгений Владимирович (1866–1942) – правовед, адвокат, судья.

⁹⁵ Высказанное пожелание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 378–379.

⁹⁶ Немировский Эммануил Яковлевич (1874–1934) – правовед. Высказанное замечание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 379.

⁹⁷ Хмельницкий Исаак Абрамович (1861–1941) – правовед, юрист, историк адвокатуры, публицист, редактор, общественный деятель. Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 378–380.

⁹⁸ Деревницкий Алексей Николаевич (1859–1943) – филолог, специалист по античной филологии, исследователь древнегреческой литературы и искусства.

⁹⁹ Ланге Николай Николаевич (1858–1921) – психолог, педагог.

¹⁰⁰ Высказанное уточнение С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 395.

¹⁰¹ Элькин Давид Генрихович (1895–1983) – психолог, педагог.

¹⁰² Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 385–386.

¹⁰³ Рубинштейн Сергей Лазаревич (1889–1960) – психолог, философ, педагог, методолог, библиограф. Высказанное замечание С. И.-Я. Борового не было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 385–387.

¹⁰⁴ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 415.

¹⁰⁵ Криштофович Африкан Николаевич (1885–1953) – геолог, палеоботаник, ботаник.

¹⁰⁶ Загоровский Николай Александрович (1893–1934) – гидробиолог.

¹⁰⁷ С. И.-Я. Боровой не верно указал имя биолога Рубинштейна Дмитрия Лазаревича (1893–1950).

¹⁰⁸ Соболев Самуил Львович (1893–1960) – историк биологии.

¹⁰⁹ Ковальский Виктор Владиславович (1899–1984) – биогеохимик, биохимик, эколог.

¹¹⁰ Бабкин Борис Петрович (1877–1950) – физиолог.

¹¹¹ Хавкин Владимир Аронович (1860–1930) – бактериолог, иммунолог и эпидемиолог. Создатель первых вакцин против чумы и холеры.

¹¹² Синцов Иван Федорович (1845–1914) – геолог, палеонтолог.

¹¹³ Ковалевский Александр Онуфриевич (1840–1901) – биолог и эмбриолог.

¹¹⁴ Характеристика И. Ф. Синцова, как «пигмея в науке» не вошла в издание «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 12–33.

¹¹⁵ Высказанное замечание С. И.-Я. Борового было учтено в издании «Історія Одеського університету за сто років» (1968), см. с. 415.

Список использованных источников:

1. Государственный архив Одесской области (ГАОО). – Ф. Р-7400. – Оп. 1. – Д. 3. – 162 л.
2. ГАОО. – Ф. Р-7400. – Оп. 1. – Д. 5. – 139 л.
3. *Боровой С.* Воспоминания / С. Боровой. – Москва ; Иерусалим, 1993. – 384 с.
4. *Левченко В. В.* Коллизии Саула Борового при получении научных званий и степеней / В. В. Левченко // Евреи Европы и Ближнего Востока: культура и история, языки и литература : материалы Междунар. науч. конф. (Санкт-Петербург, 22 апр. 2018 г.). – СПб. : Алеф-Пресс, 2018. – С. 176–184.
5. *Левченко В. В.* «Пролетарсько-революційна» автобіографія – запорука приналежності до «ранньорадянської» генерації вчених (на прикладі наукового співтовариства гуманітаріїв Одеси) / В. В. Левченко // Вісн. Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія України. Українознавство: істор. та філософ. науки. – 2019. – Вип. 29. – С. 74–89.
6. *Левченко В. В.* Эпистолии О. Л. Вайнштейна к С. Я. Боровому: исторический источник истории жизни советских ученых 1940-х – 1970-х гг. / В. В. Левченко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2018. – Т. 23, вип. 2 (20). – С. 45–97.
7. *Шмидт С. О.* Путь историка: избранные труды по источниковедению и историографии / С. О. Шмидт. – М. : РГГУ, 1997. – 612 с.

References

- [1]. Gosudarstvennyy arkhiv Odesskoy oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-7400, inventory 1 dossier 3, 162 p.
- [2]. Gosudarstvennyy arkhiv Odesskoy oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-7400, inventory 1 dossier 5, 139 p.
- [3]. Borovoy S. Vospominaniya. [Memories]. Moskva, Ierusalim, 1993, 384 p.
- [4]. Levchenko V. V. Kollizii Saula Borovogo pri poluchenii nauchnykh zvaniy i stepeny [Collisions of Saul Borovoy in obtaining academic degrees]. Yevrei Yevropy i Blizhnego Vostoka: kultura i istoriya, yazyki i literature [Jewish of Europe and the Middle East: traditions and modern days. History, languages and literature]. Sankt-Peterburg, 2018, pp. 176–184.
- [5]. Levchenko V. V. «Proletarsko-revoliutsiina» avtobiografiiya – zaporuka prynalezhnosti do «rannoradianskoi» heneratsii vchenykh (na prykladi naukovooho spivtovarystva humanitariiiv Odesy) [«Proletarian revolutionary» autobiography – security deposit to the «early Soviet» generation of scientists (on the example of the scientific community of Odessa humanities)]. Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiya «Istoriia Ukrainy. Ukrainoznavstvo: istorychni ta filosofski nauky» [V. N. Karazin Kharkiv National University Bulletin. 'History of Ukraine. Ukrainian Studies: Historical and Philosophical Sciences']. 2019, vol. 29, pp. 74–89.
- [6]. Levchenko V. V. Epistolii O. L. Vaynshteyna k S. Ya. Borovomu: istoricheskiy istochnik istorii zhizni sovetskikh uchenykh 1940-kh – 1970-kh gg. [Epistles from Y. L. Vainshtein to S. Ya. Borovoy: historical source of the history of life of the soviet scientists from the 1940s to the 1970s.]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriiya: bibliotekoznavstvo, bibliografoznnavstvo, knyhoznnavstvo [Odesa National University Herald. Series: library science]. 2018, t. 23, vol. 2, pp. 45–97.
- [7]. Shmidt S. O. Put istorika: izbrannye trudy po istochnikovedeniyu i istoriografii [The Path Of The Historian. Selected works on source studies and historiography]. Moskva, 1997, 612 p.

Поступила 28.03.2020 р.

Иллюстрации

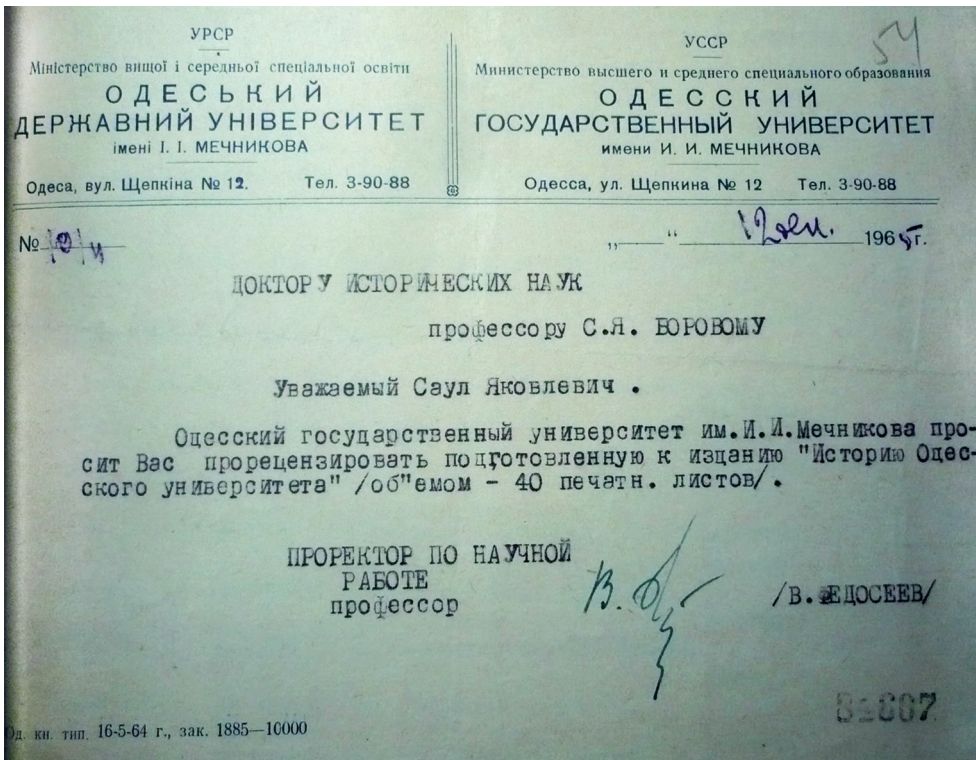

Рис. 1

Левченко В. В.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна
тел.: (048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

**ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО С. І.-Я. БОРОВОГО
ДО СТОРІЧНОЇ ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА**

У статті представлено археографічну публікацію рецензії професора, доктора історичних наук С. І.-Я. Борового на рукопис «Історія Одеського університету за сто років». Рукопис було підготовлено колективом авторів на чолі з відповідальним редактором, ректором Одеського державного університету імені І. І. Мечникова О. І. Юрженком до січня 1965 р. у зв'язку із сторіччям від дня відкриття університету 1865 р., коли він ще мав назву Імператорський Новоросійський університет. Представлений у статті наратив, раніше не публікувався та не ставав предметом наукових досліджень. Репрезентований матеріал відображає основні віхи діяльності Одеського (Новоросійського) університету за сто років його існування. Зміст рецензії, незважаючи на наявність у ній ідеологічної складової діючого політичного режиму, дозволяє відтворити важливі деталі розвитку університетської системи освіт та вищої школи, фрагменти біографії та наукової спадщини низки вчених різних галузей знання. У тексті рецензії відтворено дискусійні питання навколо визначених аспектів історії розвитку системи вищої освіти та науки в Одесі, які демонструють критичні висловлювання та заперечення С. І.-Я. Борового на адресу одних колег та позитивні виказування на адресу інших колег. Співставлення змісту тексту рецензії С. І.-Я. Борового та опублікованої 1968 р. книги «Історія Одеського університету за сто років» свідчить про ігнорування зі сторони авторського колективу більшості висловлених зауважень, побажань і рекомендацій рецензента. Публікація рецензії супроводжується достатньо повними коментарями щодо її змісту та вносить у науковий обіг цінне історіографічне джерело, яке зберігається у фонді особистого походження С. І.-Я. Борового в Державному архіві Одеської області.

Ключові слова: С. І.-Я. Боровий, Одеса, університет, історія, історична наука, історіографія, рецензія, книга, бібліографія.

Levchenko V. V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

docent of the department Ukrainian studies, historical, legal and linguistic disciplines

Odessa National Maritime University

34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine

tel.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

**HISTORIOGRAPHIC SOURCE S. I.-Y. BOROVOY
TO THE HUNDRED HISTORY OF THE ODESSA STATE
UNIVERSITY NAMED AFTER I. I. MECHNIKOV**

The article presents the archaeographic publication of a review by Professor S. I.-Y. Borovoy on the manuscript «History of Odessa University for one hundred years». The manuscript was prepared by a team of authors headed by the responsible editor, rector of Odessa State University named after I. I. Mechnikov A. I. Yurzhenko by January 1965 in connection with the centenary of the opening of the university in 1865., when it was still called Imperial Novorossiysk University. The review presented in this article was not previously published and did not become the subject of scientific research. The presented material reflects the main milestones of the activities of Odessa (Novorossiysk) University over a hundred years of its existence. A feature of introducing a review into scientific circulation is the addition, by the facts indicated therein, of well-known scientific publications on the history of the university, which helps to recreate a more general and closer to an objective picture of its history. The content of the review, despite the ideological component of the current political regime, allows us to recreate the essential details of the development of the university system of education and higher education, fragments of the biography and scientific heritage of a number of scientists from various fields of knowledge. The review text reproduces the discussion questions around certain aspects of the history of the development of the system of higher education and science in Odessa, which demonstrates the criticisms and objections of S. I.-Y. Borovoy to some colleagues and positive sayings to other colleagues. Comparison of the content of the review text S. I.-Y. Borovoy and published in the publishing house of the University of Kiev in 1968 books « History of Odessa University for one hundred years » indicates the ignoring by the group of authors of most of the comments, wishes and recommendations of the reviewer. The publication of the review is accompanied by sufficiently complete comments on their content and introduces into the scientific circulation a valuable historiographic source, which is stored in the fund of personal origin S. I.-Y. Borovoy in the State archive of Odessa region. Studying the intellectual heritage of S. I.-Y. Borovoy is of independent importance for the development of methodological considerations about the study, description, publication, commenting on his epistolary heritage.

Keywords: S. I.-Ya. Borovoi, Odessa, university, history, historical science, historiography, review, book, bibliography.

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ
ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ**

УДК 094:027.7:378.4(477.74-21)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202089](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202089)

Великодна Ганна Володимирівна,

завідувач сектору Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ПРИЖИТТЄВІ ВИДАННЯ ІВАНА КАРПЕНКА-КАРОГО У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОНУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

Стаття приурочена до 175-річчя від дня народження Івана Карповича Тобілевича. Розглянуто прижиттєві видання письменника, що зберігаються у фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вперше проаналізовано провінієнції на примірниках прижиттєвих видань І. Карпенка-Карого.

Ключові слова: І. Карпенко-Карий, прижиттєві видання, Наукова бібліотека ОНУ, Новоросійський університет, Бібліотека ОІНО, Абонемент ОДНБ, Фундаментальна бібліотека ОДУ, Музично-драматична спілка «Українська хата» в Одесі, Бібліотека 1-ої української кооперативної Просвіти імені Тараса Шевченка, Книгозбірня «Губсоюзу», Одеський український клуб, Одеська українська національна книгозбірня, іменний фонд М. В. Терещенка.

У 2020 р. виповнюється 175 років від дня народження українського письменника, драматурга, актора, режисера, театрального діяча Івана Карповича Тобілевича (17(29) вересня 1845 – 2(15) вересня 1907). Літературний та сценічний псевдонім «Карпенко-Карий» поєднує в собі ім'я його батька та улюбленого літературного персонажа Гната Карого (героя п'єси Т. Шевченка «Назар Стодоля»). Твори І. Карпенка-Карого внесли великий вклад у розвиток української класичної драматургії та світової культури другої половини XIX – початку XX ст. (Див.: іл. 1). За двадцять років творчої діяльності він створив 18 оригінальних п'єс, які своєрідно підсумували майже столітній розвиток української драматургії, піднісши її на новий рівень. Найбільш цікавими для бібліофілів і книгознавців є прижиттєві видання письменника. За даними дослідників літературної спадщини драматурга, всього основних прижиттєвих публікацій, враховуючи твори надруковані в періодичних виданнях, було 28, з них окремими книжками вийшло 13. У фондах Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (далі – ОНУ) зберігається великий масив драматичних творів І. Карпенка-Карого, серед яких є прижиттєві видання творів письменника.

У фонді Наукової бібліотеки ОНУ зберігається перше оповідання І. К. Тобілевича «Новобранець», написане у листопаді 1881 р. Це єдине з опублікованих прозових творів автора. Оповідання було надруковано в першій частині альманаху М. П. Старицького «Рада» на 1883 р. і вперше підписано псевдонімом Гнат Карий. У фонді університетської бібліотеки оповідання представлено трьома примірниками (Див.: іл. 2).

Перший «Збірник драматичних творів» І. Карпенка-Карого побачив світ 1886 р. у Херсоні в типографії М. К. Аспера¹. До збірки увійшли три дозволені цензурою п'єси: «Бондарівна» (1884), «Хто винен?» (1884) та «Розумний і дурень» (1885). Видання вийшло накладом 1200 примірників. У фонді Наукової бібліотеки зберігаються два примірники цього видання (Див.: іл. 3). Кожен з них має свою власну історію, котру ми можемо прослідкувати за допомогою провенієнцій та бібліотечної документації. За даними «Реєстраційної книги» перший примірник надійшов до фондів університетської бібліотеки (на той час – Новоросійського університету) у 1887 р. [3, с. 372]. Згідно штампів «КНИЖНЫЙ МАГАЗИНЪ В. И. БЪЛАГО ВЪ ОДЕССЪ» і «БИБЛИОТ. ИМПЕРАТ. НОВОРОС. УНИВЕРСИТЕТ», розміщених на сторінках примірника, книга була придбана Василем Івановичем Білим (1817–1890) – власником книжкового магазину, комісіонером Новоросійського університету та Державної типографії в Одесі. Провідним заняттям братів Білих (Григорія, Михайла та Василя) була книготоргівля, яку розпочав Г. Білий. У газеті «Одесский вестник» за 1853 р. повідомлялося про відкриття «...з 5-го серпня на Дерибасівській в будинку Гальберштама (навпроти Лицею)... магазину російських книг комісіонера друкарні другого відділення власної його імператорської величності канцелярії Г. І. Білого...» [7, с. 5]. Пізніше, а саме «1860 року Г. Білий відкрив другий книжковий магазин, більше того, книжкові магазини відкрили також М. Білий та дружина В. Білого – Розалія Яківна» [7, с. 5]. В липні 1871 р. після смерті Г. Білого книжкова торгівля перейшла до В. Білого, котрий продовжив справу брата. Штамп «UCRAINICA» на тому ж примірнику вказує на той факт, що дана книга була відібрана до фонду Українського відділу Центральної наукової бібліотеки (таку назву мала бібліотека у 1924–1930 рр.). Український відділ було організовано в 1925 р. До відділу зараховували книги, надруковані українською та іншими мовами, що стосувалися історії України, історії розвитку українського мовознавства та літератури [Детальніше див.: 19]. Після закриття Українського відділу книги були розпорошені серед книжкового фонду університетської бібліотеки – за систематичним принципом. Наразі ведеться робота з віртуальної реконструкції колекції «UCRAINICA» (виявлено 254 одиниці).

Інший примірник «Збірника драматичних творів» І. Карпенка-Карого попередньо належав музично-драматичній спілці «Українська Хата», на це вказує штамп «Музично-Драматична Спілка “Українська хата” в Одесі» на титульному аркуші. Одеська спілка «Українська Хата» була організована членами дра-

матичної секції «Просвіти» в 1911 р. [16, с. 96]. Вона вела культурно-освітню роботу: підготовку до спектаклів, читання рефератів, хоровий спів. «Спілка почала збирати свою бібліотеку, в якій нараховувались сотні томів книг. Було утворено три відділи: перший – драматичний, другий – музичний і третій – красного письменства» [16, с. 97]. Ймовірно, університетський примірник видання І. Карпенка-Карого знаходився в бібліотеці Спілки до 1917 р., поки та не припинила своєї діяльності. Припускаємо, що потім книги з бібліотеки Спілки перейшли до новоствореного Одеського українського керівничого комітету, який очолили члени закритого товариства «Українська Хата» (С. Шелухін, І. Луценко, В. Чехівський). До фонду університетської бібліотеки примірник даної книги надійшов у період 1920–1930 рр., коли вона називалася Бібліотека Одеського інституту народної освіти, а з 1934 р. – Фундаментальна бібліотека Одеського державного університету. Це підтверджують штампи на примірнику видання І. Карпенка-Карого: «Одеського Інституту Народної Освіти Бібліотека», «ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ. ФУНДАМ. БІБ-КА».

Окремою книгою в університетській бібліотеці зберігається перша редакція драми «Безталанна» під назвою «Хто винен?», завершеної І. Карпенком-Карим наприкінці 1883 р. – на початку 1884 р. Рукопис твору він надіслав Михайлу Старицькому, котрий зробив низку критичних зауважень з приводу п'єси й радив авторові докорінно переробити її. Однак І. Карпенко-Карий не погодився з жодним його зауваженням [Див.: 12, т. 1, с. 488] і під заголовком «Хто винен?» надрукував драму в «Збірнику драматичних творів» (Херсон, 1886). Автор декілька разів переробляв п'єсу. Остаточний варіант відомий під назвою «Безталанна» було надруковано у другому томі «Драм і комедій» І. Карпенка-Карого (Одеса, 1897). Про останнє багатотомне видання буде сказано окремо.

Університетський примірник видання «Хто винен?» є окремим відбитком зі «Збірника драматичних творів» і не має титульного аркуша (Див.: іл. 4). Книга містить записи «Изъ книгъ Г. И. Шевченко», «Дар покійного Г. Шевченка», а також штампи «БІБЛІОТЕКА 1-ої Української Кооперативної ПРОСВІТИ імені Тараса Шевченка» та «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. АБОНЕМЕНТ». За багаторічну історію свого існування Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова змінила багато назв. У 1930–1933 рр., за часів об'єднання Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ), Одеської державної публічної бібліотеки та Української державної бібліотеки ім. Т. Шевченка (УДБ), вона називалась Одеська державна наукова бібліотека (ОДНБ). Причому ЦНБ (так Наукова бібліотека ОНУ називалась у 1924–1930 рр.) стала відділом абонементу новоутвореної ОДНБ [14, с. 75–81]. Отже, примірник видання «Хто винен?» вже знаходився в бібліотечному фонді протягом часу існування абонементу ОДНБ. Провенієнції книги свідчать, що попередньо примірник належав Г. І. Шевченку, а потім – Бібліотеці 1-ої української кооперативної Просвіти імені Тараса Шевченка. На жаль, не вдалось знайти інформацію про власника книжкового зібрання Г. І. Шевченка. Що стосу-

ється штампу «БІБЛІОТЕКА 1-ої Української Кооперативної ПРОСВІТИ імені Тараса Шевченка», то він зустрічається також на університетських примірниках видань О. Степовика «Арихметичний, або Щотний задачник» (Харків, 1910), М. Комаря «Запорожські вольності» (Київ, 1917) та К. Мандеса «Поезії в прозі» (Київ, 1917). Як відомо, товариство «Просвіта» в Одесі існувало з жовтня 1905 р. по листопад 1909 р. Товариство здійснювало постановку спектаклів, відзначення ювілеїв відомих українських діячів, мало свою бібліотеку і читальню² тощо. Протягом 1918–1920 рр. в Одесі поширювався просвітянський рух: «Соціалістична Просвіта», «Просвіта» робітників-залізничників, слобідська «Просвіта», пересипська «Просвіта», поштово-телеграфна «Просвіта», «Просвіта» Олександрівського цукроварного заводу тощо [4, с. 80]. Однією з просвітянських організацій була й Перша українська кооперативна «Просвіта» імені Т. Шевченка, що діяла в Одесі в 1920 р. Єдину згадку про це об'єднання ми знаходимо у дослідженні Т. С. Вінцовського, проведеного за матеріалами преси (див. київську щоденну газету «Боротьба» за 9 квітня 1920 р.) [4, с. 81].

Треба зазначити, що І. Карпенко-Карий був незадоволений надрукованим «Збірником драматичних творів». За спогадами Софії Віталіївни Тобілевич (дружини драматурга): *«Іван Карпович почав пояснювати мені, яка відповідальність лежить на письменникові, що видає свої твори. Досі він писав головним чином для сцени. А на сцені різні помилки у висловах акторів проходять часом зовсім непомітно, а як і помітить хто, то не знає, чи то помилка автора, чи актора. А в книжці кожне слово вже без всяких сумнівів іде від автора, і тому всі помилки також ідуть на рахунок того, хто написав книгу»* [20, с. 246]. Для продовження співпраці з херсонською типографією автор *«поставив вимогу додержуватись його тексту і не робити ніяких поправок без його дозволу»* [20, с. 246]. Так, у 1887 р. п'єса «Наймичка» (написана 1885 р. у Новочеркаську) була видана окремою брошурою М. Аспером у Херсоні. Видання вийшло накладом 2400 примірників [Див.: 12, т. 3, с. 487]. Деяко виправлений варіант п'єси надруковано 1897 р. в першому томі «Драм і комедій» (Одеса, 1897). В університетській бібліотеці зберігається конволют, одним з алігатів якого є перше видання «Наймички» І. Карпенка-Карого. Книга містить штампи, що вказують на попередніх власників (приватних та установ). Одним з власників примірника був Г. І. Семесько, про що свідчать друковані екслібриси-штампи «ДОМАШНЯ БІБЛІОТЕКА СЕМЕСЬКО» та «Г. И. СЕМЕСЬКО» (Див.: іл. 5). На жаль, не вдалося встановити відомості про власника, і його екслібриси більше не зустрічаються на жодному з примірників книг університетської бібліотеки. Наступний штамп «Книгозбірня “ГУБСОЮЗУ” – Библиотека “ГУБСОЮЗА”» свідчить про те, що примірник належав до фонду книгозбірні Губсоюзу. Треба зазначити, що у роки революції відбулося загальнонаціональне єднання кооперативних організацій України. Впродовж 1917–1919 рр. виникли і розпочали активну роботу всеукраїнські кооперативні союзи і центри з різних галузей діяльності (Всеукраїнський центральний сільськогосподарський

кооперативний союз, Київський, Одеський та Харківський союзи установ дрібного кредиту та деякі ін.) [21, с. 230]. Серед них був Одеський губернський союз споживчих товариств (Губсоюз) – кооперативна організація, що існувала протягом 1919–1925 рр. У Державному архіві Одеської області (ДАОО) у фонді Р–1423 наявні документи Губсоюзу 1918–1922 рр., що містять накази та розпорядження, протоколи засідань президії правління, звіти про діяльність відділів, а також списки, посвідчення, довідки, довіреності, мандати службовців тощо [1]. На даний момент ми володіємо саме такою інформацією про Одеський губернський союз. А штамп «Книгозбірня “ГУБСОЮЗУ” – Библиотека “ГУБСОЮЗА”» знаходимо також на університетських примірниках книг І. Котляревського «Виргелиева Энеида, на малороссийский язык переложенная И. Котляревским» (Харків, 1842), Т. Г. Шевченка «Царі; Саул; Юродивий; Молитви» (Київ, 1917) і «Гайдамаки» (Київ, 1918). Крім названих провенієнцій, університетський примірник «Наймички» має штампи «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА АБОНЕМЕНТ», «ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ. ФУНДАМ. БІБ-КА», історичне минуле яких ми розкривали раніше. Отже книга надійшла до фонду Наукової бібліотеки у 1930–1933 рр., що була на той момент відділом абонементу ОДНБ. А після відкриття Одеського державного університету (1933) так званий відділ абонементу, перейшов у відомство вишу. Це ілюструє останній штамп на примірнику видання.

У Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова зберігається декілька прижиттєвих видань одного з найвідоміших творів І. Карпенка-Карого «Сава Чалий» (1898). Перед тим, як розпочати роботу над історичною трагедією, автор у письмі до сина Назара писав: *«Оце думаю писать ”Сава Чалий” – трагедію, або ”Батьки і діти” – комедію. Обидві штуки широкого змісту – не знаю, чи справлюся. Зараз сиджу та читаю історичні матеріали»* [12, т. 3, с. 244–245]. А в письмі до М. К. Вороного автор зазначає: *«... Сиджу на хуторі й пишу ”Саву Чалого”. Краще сказать – задумав писать і читаю всякі джерела...»* [12, т. 3, с. 243–244]. П’єса «Сава Чалий» присвячена подіям гайдамаччини XVIII ст. та є драматургічною обробкою народної пісні «Ой був в Січі старий козак» про реальну історичну особу – Саву Чалого. Автор працював над п’єсою протягом року. Вперше твір надруковано в журналі «Киевская старина» (1899), а згодом розміщено в четвертому томі «Драм і комедій» (Одеса, 1903). У фонді університетської бібліотеки зберігаються примірники обох видань. До того ж видання 1899 р. у бібліотечному фонді наявне як на сторінках періодичного видання, так і окремою книжкою. Примірник драми «Сава Чалий», розміщеної у 8–9 томах журналу «Киевская старина», надійшов до фонду бібліотеки Новоросійського університету, а пізніше перебував у фонді Українського відділу Центральної наукової бібліотеки. Це підтверджують штампи «БИБЛИОТ. ИМПЕРАТ. НОВОРОС. УНИВЕРСИТЕТА» та «UCRAINICA». Примірник твору, виданого самостійною книжкою, є окремим відбитком з журналу та має власний титульний аркуш (Див.: іл. 6). Штамп «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКО-

ВА БІБЛІОТЕКА АБОНЕМЕНТ» свідчить, що даний примірник надійшов до об'єднаної бібліотеки у 1930–1933 рр., коли ЦНБ була абонементом ОДНБ.

Найповнішим прижиттєвим виданням творів І. Карпенка-Карого є п'яти-томне зібрання «Драмы и комедии» (1897–1905), надруковане в Одесі та Полтаві. Праця автора над виданням тривала 8 довгих років. З приводу видання двох перших томів драматург так писав у письмі до сина Назара: *«Ви-йде два дуже гарних тома. Думаю видать гарно, принаймні хоч і дорого, зате мило, а то у нас так, як тільки українська книжка, так і чорт батька зна що: формат неможливий, печать паскудна, бумага така, що тільки оселедці обгортать...»* [12, т. 3, с. 227]. До першого тому ввійшли п'єси «Бурлака», «Бондаривна», «Розумный и дурень», «Наймычка», «Мартын Боруля». До другого – «Безталанна», «Сто тысяч», «Батькова казка» («Грих и покаяння»), «Паливода XVIII столиття». Книги вийшли друком 1897 р. в Одесі в Друкарні акціонерного Південноросійського товариства друкарської справи. Коректуру цих томів здійснював мовознавець і бібліограф М. Ф. Комаров. У грудні 1896 р. І. Карпенко-Карий писав своєму приятелю Михайлу Федоровичу: *«Пора б мені, здається, надрукувати окремі листочки... про випуск першого тома моїх драм і комедій ... та й розповсюдити ті листочки... по всіх усядах... Шкода буде, коли хороше видана українська книжка, та не з послідніх і в літературному напрямку, буде пліснявіти на полицях... Грошей багато вкинуто в видання і пліснявіє! ...»* [9, с. 236–237]. А у листі до сина цього ж року він жалівся: *«От видань моїх творів не дуже ходко йде, і я сильно хочу його продати, хоч за півціни, щоб розплатитися з деякими довгами, та нема охотників купити. Через те, що багато всяких діл веду, – важко справлятися. Більш вже не буду сам видавати книжок, то-бо велика рахуба...»* [12, т. 3, с. 241]. Але протягом кількох років більша частина тиражу була розпродана.

І. Карпенко-Карий запропонував Південноросійському товариству видати третій том. Однак з листа драматурга до сина Назара за листопад 1902 р. ми дізнаємося, що видавництво висунуло свої вимоги: *«В Одесі зараз друкують III том мій, том такий повинен вийти великий (840 стор.), що я по совіту друкарні, мусив його розбити надвоє, і тепер вийдуть III і IV томи по 420 стор. кожний. Ціна кожному I р.20 к. Скільки прийдеться заплатити за друк, ще не знаю. Певно, до двох тисяч. Але я маю розстрочку на вісімнадцять місяців і тільки після цього повинен буду заплатити ту решту, яка зостанеться після погашення виручкою за книгу. Умови не важкі...»* [12, т. 3, с. 257–258]. Таке рішення видавництва затримало видання, бо треба було знову отримувати дозвіл від цензури на видання окремих томів. Отож третій і четвертий томи «Драм і комедій» були видані на початку 1903 р. До третього тому ввійшли п'єси «Понад Днипром», «Хазяїн», «Лыха искра поле спалить і сама щезне». До четвертого – «Чумаки», «Сава Чалый», «Пидпанкы». У листі дочкам Марії й Ярині І. Карпенко-Карий писав: *«III і IV томи моїх драм і комедій на днях виходє в світ. Ці два томи я продав Обществу печатного діла за 2100 руб. чистих*

грошей... Торік мені за ці томи не хотіли дати 1200 р. а тепер дали 2100! Значить пішли наші [діла] вгору» [18, с. 238]. Пізніше драматург їм писав: «...III і IV томи вже вийшли і поступили в продаж. Продається добре» [18, с. 251].

Однак видання цих томів було дуже клопітним. І. Карпенко-Карий заборгував за їх видання 1062 крб. У листі до сина Назара драматург писав: «...Я скінчив нову комедію "Житейське море" і тепер маю вже матеріал для 5-го тома. Шукаю купця, може, продам і заплачу долг за видання 3 і 4 томів...» [12, т. 3, с. 265]. І. Карпенко-Карий пропонує Південноросійському товариству надрукувати п'ятий том, прибуток від продажу якого міг би покрити борг за видання попередніх томів, але Товариство висунуло неприйнятні умови. Справу друкування п'ятого тому драматург довірив власнику друкарні і книгарні у Полтаві Г. І. Маркевичу, своєму давньому знайомому, котрий вкладав кошти у видання першого тому в Одесі. Наприкінці 1904 р. було укладено договір, згідно з яким Г. Маркевич прийняв на себе всі видатки, окрім тих, які підуть на цензурний дозвіл. Він заплатив І. Карпенку-Карому 1100 рублів для погашення боргу перед Південноросійським товариством і зобов'язався передати драматургу 25 примірників книги після їх друку. Останній том мали видати накладом 4000 примірників такого ж формату, як попередні. П'ятий том побачив світ у липні–вересні 1905 р. До нього ввійшли п'єси «Гандзя», «Суета», «Житейське море», невеличка біографія та портрет автора. У письмі до М. Комарова Іван Карпович писав: «Довго я був в страху, що не зможу погасить векселя, і це мене сильно нервувало ... Бог з ним, з виданням! Більше сам видавати не буду, бо це виснажає мене вкрай, і я раз у раз крутюсь, як муха в окропі...» [9, с. 240]. Це було останнє прижиттєве видання творів І. Карпенка-Карого.

У фонді Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова зберігаються декілька неповних комплекти видання «Драми і комедії». Це примірник другого тому зі штампом «Наукова бібліотека Одеського університету ім. І. І. Мечникова», примірники другого тому зі штампами «КНИЖНЫЕ МАГАЗИНЫ И. А. РОЗОВА вЪ ОДЕССѢ и КИЕВѢ», «ОДЕСЬКА Українська НАЦІОНАЛЬНА КНИГОЗБІРНЯ», «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА АБОНЕМЕНТ» (Див.: іл. 7) та четвертого тому зі штампами «ОДЕСЬКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ КЛУБ», «ОДЕСЬКА Українська НАЦІОНАЛЬНА КНИГОЗБІРНЯ», «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА АБОНЕМЕНТ» (Див.: іл. 8).

Згідно провенієнцій, другий том спочатку належав Івану Олексійовичу Розову (нар. 1852/1853 р.) – потомственному почесному громадянину, гласному київської міської думи (1902) [6, с. 249], громадському діячу, видавцю, а також книгопродавцю ХІХ – початку ХХ ст. Філії його книгарень були в Києві й Одесі. Одеський книжковий магазин розташовувався на вулиці Дерибасівській, 31. Однак книгарня сильно постраждала під час єврейського погрому 16–20 липня 1900 р.³ Потім примірник надійшов до фонду Одеської української національної книгозбірні, що була заснована наприкінці 1917 р. отцем Микитою (світське ім'я Олександр Кожин) на кошти від членів української громади міста. За час

свого існування книгозбірня кілька разів змінювала адресу: вулиці Ніжинська, Княжеська, Градоначальницька. У приміщенні книгозбірні збиралась молодь на підтримку української національної ідеї. Одеська українська національна книгозбірня проіснувала до 1920 р. [15, с. 148–149]. Під час арешту о. Микити⁴ книгозбірню перевезли до приміщення УДБ [14, с. 77].

Примірник четвертого тому видання, згідно провенієнції, спочатку належав громадсько-культурній організації «Одеський український клуб», заснованої після закриття в 1909 р. Одеського товариства «Просвіта». Перше засідання «Одеського українського клубу» відбулося 11 квітня 1910 р. Клуб займався тими самими справами, що й «Просвіта» – мав хор, драматичний гурток, 4 секції: хорового співу, драматичну, лекційну й дитячих вечорів. Також Клуб мав власну бібліотеку. Однак вже 20 листопада 1913 р. «Одеський український клуб» призупинив своє існування через посилення утисків з боку царату [5, с. 243–245]. Наступний штамп на примірнику «ОДЕСЬКА Українська НАЦІОНАЛЬНА КНИГОЗБІРНЯ» вказує, що після закриття «Одеського українського клубу», книги з їх бібліотеки надійшли до Одеської української національної книгозбірні. Отже, саме в останній книгозбірні 2-й і 4-й томи поєдналися.

Відомо, що «Одеська українська національна книгозбірня», а також книгозбірні колишньої «Просвіти», «Одеського українського клубу», бібліотеки М. Комарова, «Робітничого клубу ім. Г. Михайличенка» та Українська книгарня В. Боровика стали ядром, згаданої раніше, Української державної бібліотеки (УДБ). УДБ була заснована 1 липня 1920 р. згідно з постановою Одеської губполітосвіти [15, с. 151]. У вересні 1922 р. УДБ злилася зі своєю філією, що функціонувала на Молдаванці під назвою «І-ша українська народна бібліотека ім. Т. Шевченка» [10, с. 79], і отримала назву Українська державна бібліотека ім. Т. Шевченка в Одесі. Директором її став Б. М. Комаров [14, с. 79–80]. А внаслідок об'єднання трьох бібліотек (ЦНБ, Одеської державної публічної бібліотеки і УДБ) у 1930 р., про яке ми писали раніше, фонд колишньої УДБ було поділено таким чином: дублети перейшли до відділу абонементу, а перші примірники склали основу відділу «Україніка» (Ucrainica) ОДНБ. На примірниках комплексу 2-го і 4-го томів видання «Драми і комедії» ми бачимо штамп «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА АБОНЕМЕНТ», отже вони з фонду Одеської української національної книгозбірні перейшли у фонд бібліотеки УДБ, а пізніше – у відділ абонементу ОДНБ (нині – Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова).

Найповнішим комплектом видання «Драм і комедій» в Науковій бібліотеці є примірники 2–5 томів, що надійшли до фонду у складі книжкового зібрання одеського театрознавця М. В. Терещенка (Див.: іл. 9). Примірники книг мають штампи «М. В. Терещенко», «Библиотека Новороссийского Университета». Книжкове зібрання Михайла Васильовича Терещенка надійшло до бібліотеки Новоросійського університету, ймовірно, в 1919 р. А оформлено було згодом.

В «Інвентарному каталозі» Головної бібліотеки Вищої школи м. Одеса (так у 1920–1923 рр. називалась колишня університетська бібліотека) зібрання записано 15 липня 1920 р. як «Дар Терещенка» [2, арк. 21 об.]. Книжкове зібрання М. В. Терещенка, що містить 176 одиниць, і по цей день є одним із іменних фондів Наукової бібліотеки [Детальніше див.: 13, с. 140–145].

У фонді Наукової бібліотеки зберігаються прижиттєві видання окремих творів І. Карпенка-Карого, що складають 4 назви у 7 одиницях зберігання, а також збірників, що складають 2 видання (включають 16 назв творів) у 9 одиницях зберігання. Університетські примірники прижиттєвих видань письменника є яскравим свідченням історичних подій першої половини ХХ ст., що розкривають зародження та розвиток в Одесі таких українських товариств та об'єднань, як «Просвіта», «Українська Хата», «Одеська українська національна книгозбірня», «Одеський український клуб», «Губсоюз» тощо. А також вони є цікавим предметом дослідження історії університетської бібліотеки, що пройшли шлях від Новоросійського університету до Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Однак невідомими ще залишаються такі збирачі українських книг, як Г. І. Шевченко та Г. І. Семесько. Наявність штампів та рукописних надписів на примірниках університетських книг говорить про існування їх бібліотек. Ідентифікація та аналіз цих бібліотек є темою окремих наукових досліджень.

Примітки

¹ Перша приватна друкарня в Херсоні належала спочатку М. Ващенку, в 1886 р. на два роки перейшла до М. К. Аспера. Найбільшого розквіту друкарня зазнала у 1890-х рр., коли її власницею стала О. Д. Ходушина [17].

² В одеській «Просвіті» була своя бібліотека і читальня, яка знаходилася на вул. Софіївській, 30. У газеті «Рада» від 4 квітня 1907 р. зазначено: «При «Просвіті» існує читальня, в яку доходять трохи не всі українські часописи та журнали... «Просвіта» дбала й про те, щоб завести свою бібліотеку, для якої зібрано вже 1,600 примірників, але бібліотека і досі не впорядкована» [8, с. 3]. Керував бібліотекою А. В. Ніковський – один із засновників одеського товариства, член ради, секретар, книгар і бібліотекар. Згодом кількість книжок у бібліотеці зросла до 2400 назв.

³ У газеті «Санкт-Петербургские ведомости» за липень 1900 р. написано: «... на Дерибасовской погром начался с русского книжного магазина Распопова и тут же перешел на другой книжный магазин Розова, который выставил на дверях икону. Она не помогла...» [11]. Інший очевидець, Л. Є. Оболенський, в тій же газеті повідомляє: «Начиналось с книжного магазина Розова, затем, по порядку, шли магазины московского товарищества Эмиля Цинделя, склад мебели братьев Тоннет, художественный магазин Лурье, кондитерская Амбатьело, магазин Мангуби, Мелисарто, Мюллера, Бабадаглы, Фохта, Аудерского; особенно пострадал часовой магазин Баржанского, у которого разбиты вдребезги большие выставочные часы и перебиты, вероятно ломами, закрытые ставни» [11].

⁴ У 1920 р. о. Микита був кількаразово заарештований за звинуваченням у створенні антибільшовицького гуртка. Після звільнення він продовжив свою діяльність в Одесі до 1927 р. букіністом на Новому базарі, де купував і продавав книжки [15, с. 148–149].

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області. – Ф. Р-1423. – Оп. 1 (1918–1922).
2. Инвентарный каталог Главной Библиотеки Высшей школы г. Одессы с 15 июня 1920 года (каталог № XII). – 175 л. – Рукопись.
3. Регистратурная книга (Фундаментальный каталог) библиотеки Императорского Новороссийского университета с 1 января 1880–188[7] года [Рукопись]. – 396 с.
4. *Вінцовський Т.* Відновлення «Просвіт» в Одесі та повіті у період української національної революції 1917–1921 рр. (за матеріалами преси) / Т. Вінцовський // *Музейний вісник : наук.-теорет. щорічник*. – Запоріжжя, 2015. – № 15/2. – С. 77–82.
5. *Вінцовський Т.* Доля одного одеського просвітянина (Лев Полікарпович Ковальчук) / Т. Вінцовський // *Краєзнавство*. – 2009. – № 3. – С. 241–252.
6. *Глизь Ю.* Київська міська дума: розбудова модерного міста / Ю. Глизь. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2019. – 328 с.
7. *Гончарук Т.* Тост за українську громаду Одеси / Т. Гончарук, К. Сорокіна // *Чорномор. новини*. – 2017. – 24 черв. (№ 59–60). – С. 5.
8. 3 життя «Просвіт» // *Рада : укр. альм.* – Київ, 1907. – 4 квіт. (№ 79). – С. 3.
9. *Зленко Г.* Книга пам'яті : оповіді та розвідки літературного слідопита / Г. Зленко. – Одеса : Маяк, 1971. – 250, [2] с.
10. *Зленко Г.* Михайло Федорович Комаров та його бібліотека / Г. Зленко // *Бібл. вісн.* – 1994. – № 3. – С. 29–33.
11. *Каракина Е.* Погром есть погром [Електронний ресурс] (Матеріали газети «Восход» за 1900 г. №№ 57–58.) / Е. Каракина // *Врата Сиона. Мессіанська синагога*. – Україна, Одеса. – Електрон. дан. – Режим доступу: <https://bit.ly/2W8ubJH> (дата звернення: 27.04.2020). – Загл. з екрана.
12. *Карпенко-Карий І.* Твори : в 3 т. / І. Карпенко-Карий ; упоряд., підгот. текстів, вступ. ст. та прим. Л. Ф. Стеценка. – Київ : Держ. вид-во худож. літ. – 1960–1961. – Т. 1, 3.
13. Книжкові пам'ятки Наукової бібліотеки Одеського національного університету : путівник / упоряд.: М. В. Алексєнко, Г. В. Великодна, О. В. Полевщикова ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : Одес. нац. ун-т, 2019. – 178 с. : іл. – (Книжкові колекції НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова).
14. *Комаров Б.* Українська державна бібліотека ім. Т. Шевченка в Одесі / Б. Комаров // *Бібліол. вісті*. – 1925. – № 1–2. – С. 75–81.
15. *Ляшенко О.* Від берегів Неви до Чорноморського узбережжя: мандрівка петербурзького «Варнака» одеськими книгозбірнями / О. Ляшенко // *Вісн. Одес. нац. ун-т. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. – 2014. – Т. 19, вип. 2. – С. 144–158.
16. *Мисечко А.* Товариство «Українська Хата» в Одесі / А. Мисечко // *Зап. іст. ф-ту / Одес. нац. ун-т*. – 1998. – № 7. – С. 95–99.
17. *Мусійко В.* Надруковано в Херсоні [Електронний ресурс] (За матеріалами журналу «Бізнес Таврії» за 2006, март-апрель № 3) / В. Мусійко // *Art-Кавун*. – Електрон. дан. – Україна, 1 бер. 2006. – Режим доступу: <https://bit.ly/3fmH2Q7> (дата звернення: 27.04.2020). – Загол. з екрана.
18. Невідомий Іван Тобілевич (Карпенко-Карий) : листи, п'єси / упоряд. і вступ. Ст. С. Бронза. – Вид. 2-е, перероб. і допов. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. – 576 с.
19. *Ревенко Д.* Фонд «Ucrainica» в Одеській Центральній науковій бібліотеці [Електронний ресурс] / Д. Ревенко // *Biblio-Колегіум Наук. б-ки Одес. нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова : електрон. вид.* – 2017. – Вип. 11. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/3frWBrQ> (дата звернення: 27.04.2020). – Загол. з екрана.
20. *Тобілевич С.* Мої стежки і зустрічі / С. Тобілевич. – Київ : Держвидав образотвор. мистецтва і муз. літ. УРСР, 1957. – 475 с.
21. *Фареній І.* Українська кооперація від революції до НЕПу / І. Фареній // *Гуржіїв. іст. читання*. – 2012. – Вип. 5. – С. 230–233.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoï oblasti [State archive of Odessa region]. F. R-1423. Op. 1 (1918–1922).
- [2]. Inventarnyy katalog Glavnoï Biblioteki Vysshey shkoly g. Odessy s 15 iyunya 1920 goda [Inventory catalogue of the Principal Library of the Higher School of Odesa from 15th of June of 1920]. 175 ark.
- [3]. Registraturnaya kniga (Fundamentalnyy katalog) biblioteki Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta s 1 yanvarya 1880–1887 goda [The register book (Fundamental catalog) of the library of the Imperial Novorossiysk University from January 1, 1880–1887]. 396 p.
- [4]. Vintkovskiy T. Vidnovlennia «Prosvit» v Odesi ta poviti u period ukrainskoï natsionalnoï revoliutsii 1917–1921 rr. (za materialamy presy) [Restoration of «Enlightenment» in Odessa and the county during the Ukrainian national revolution of 1917–1921 (according to press materials)]. *Muzeynyi visnyk : nauk.-teoret. shchorichnyk [Museum Bulletin: Theoretical and Scientific Yearbook]*, Zaporizhzhia, 2015, no 15/2, pp. 77–82.
- [5]. Vintkovskiy T. Dolia odnogo odeskoho prosvitianyina (Lev Polikarpovych Kovalchuk) [The fate of one Odessa educator (Lev Kovalchuk)]. *Kraieznavstvo [Local History]*, 2009, no 3, pp. 241–252.
- [6]. Hlyz Yu. *Kyivska miska дума: rozbudova modernoho mista [Kyiv City Duma: Building a Modern City]*, Kiev, 2019, 328 p.
- [7]. Honcharuk T., Sorokina K. Tost za ukrainsku hromadu Odesy [Toast for the Ukrainian Community of Odessa]. *Chornomorski novyny [Black Sea news]*, 2017, no 59–60, pp. 5.
- [8]. Z zhyttia «Prosvit» [From the life of «Enlightenment»]. *Rada [Council]*, Kiev, 1907, no 79, pp. 3.
- [9]. Zlenko H. *Knyha pamyati : opovidi ta rozvidky literaturnoho slidopyta [The Memory Book : Stories and Explorations of the Literary Pathfinder]*, Odessa, 1971, 250, [2] p.
- [10]. Zlenko H. Mykhailo Fedorovych Komarov ta yoho biblioteka [Mikhail Komarov and his library]. *Biblioteknyi visnyk [Library Bulletin]*, 1994, no 3, pp. 29–33.
- [11]. Karakina Ye. *Pogrom yest pogrom [Pogrom is a pogrom]*. Available at: <https://bit.ly/2W8ubJH> (accessed 27 April 2020).
- [12]. Karpenko-Karyi I. *Tvory [Works] : v 3 t. / upor., pidhot. tekstiv, vstup. st. ta prym. L. F. Stetsenka*, Kiev, 1960–1961, t. 1, 3.
- [13]. *Knyzhkovi pamiatky Naukovoï biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu : putivnyk [Monuments of Printing in the Scientific Library of the Odessa National University: a guide-book] / uporiad.: M. V. Aliexsienko, H. V. Velykodna, O. V. Polevshchikova*, Odessa, 2019, 178 p.
- [14]. Komarov B. *Ukrainska derzhavna biblioteka im. T. Shevchenka v Odesi [Ukrainian State Library T. Shevchenko in Odessa]*. *Bibliolohichni visti [Bibliological news]*, 1925, no 1–2, pp. 75–81.
- [15]. Liashenko O. Vid berehiv Nevy do Chornomorskoho uzberezhzhia: mandrivka peterburzkoho «Varnaka» odeskymy knyhozbirniamy [From the banks of the Neva to the Black Sea coast: the journey of St. Petersburg «Varnak» to the Odessa book collections]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seria: Biblotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]*, 2014, t. 19, no 2, pp. 144–158.
- [16]. Mysechko A. *Tovarystvo «Ukrainska Khata» v Odesi [Ukrainian House Society in Odessa]*. *Zapysky istorichnoho fakultetu [Notes of the Faculty of History]*, 1998, no 7, pp. 95–99.
- [17]. Musiiko V. *Nadrakovano v Khersoni [Printed in Kherson]*. Available at: <https://bit.ly/3fmH2Q7> (accessed 27 April 2020).
- [18]. *Nevidomyi Ivan Tobilevych (Karpenko-Karyi) : lysty, piesy [Unknown Ivan Tobilevich (Karpenko-Karyi): letters, plays] / upor. i vst. st. S. Bronza*, Kirovohrad, 2012, 576 p.
- [19]. Revenko D. *Fond «Ucrainica» v Odeskii Tsentralnii naukovii bibliotetsi [Revenko D. Ucrainica Foundation at the Odessa Central Scientific Library]*. *Biblio-Kolehium [Biblio-Collegium]*, 2017, no 11. Available at: <https://bit.ly/3frWBpQ> (accessed 27 April 2020).
- [20]. Tobilevych S. *Moi stezhky i zustrichi [My trails and meetings]*, Kiev, 1957, 475 p.
- [21]. Farenii I. *Ukrainska kooperatsiia vid revoliutsii do NEPu [Ukrainian Cooperation from the Revolution to the NEP]*. *Hurzhiivski istorichni chytannia [Gurzhiyev historical readings]*, 2012, no 5, pp. 230–233.

Надійшла 21.03.2020 р.

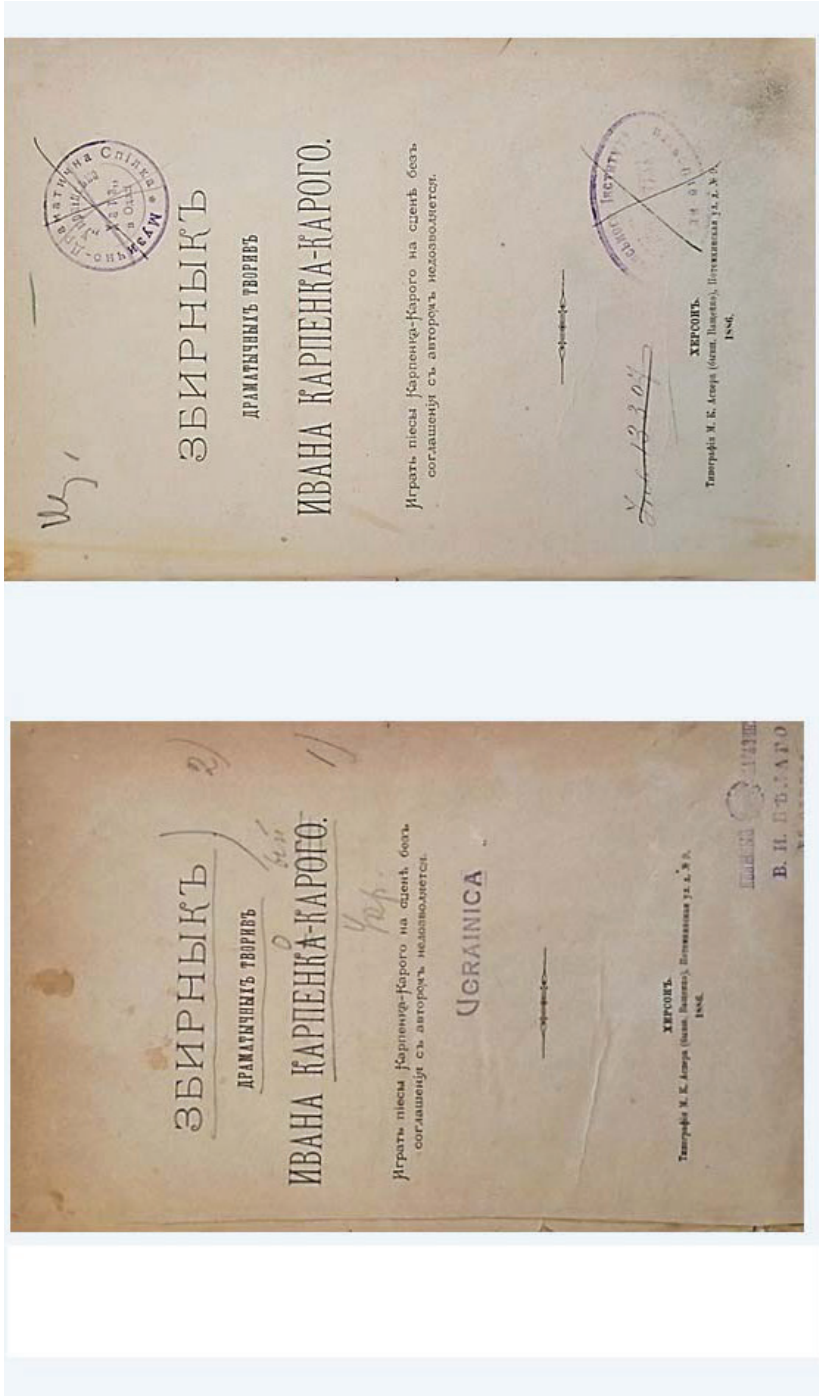
Ілюстрації

Іл. 2. Карпенко-Карий І. Новобранець // Рада : український альманах. – Київ, 1883. – Ч. 1.

Іл. 1. Іван Карпенко-Карий, фото 1903 р. (джерело: Іван Карпенко-Карий (І. К. Карий) у фотографіях : 1845–1907. – Київ : Дніпро, 1980)

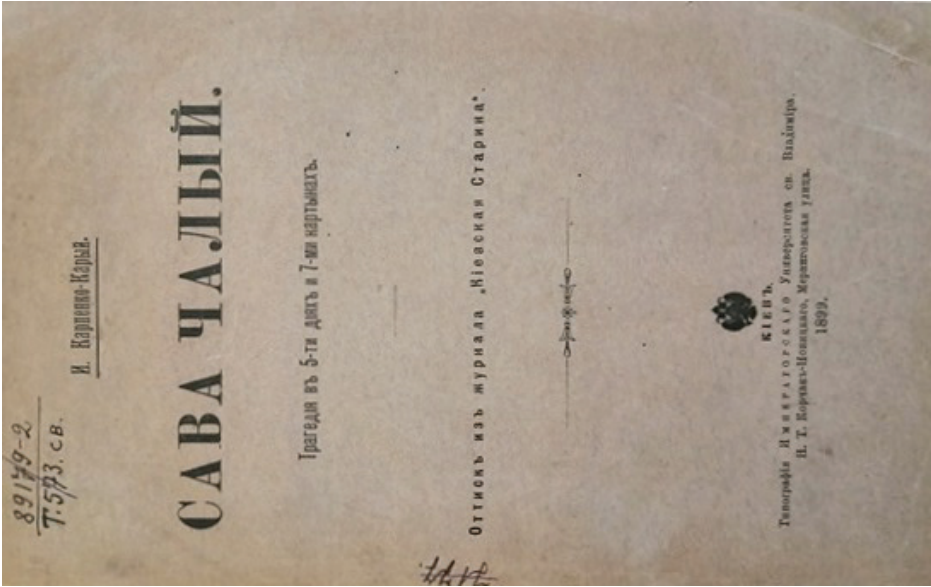

Лл. 3. «Збірник драматичних творів» І. Карпенка-Карого (Херсон, 1886). Титульні аркуші двох примірників з провінціальною

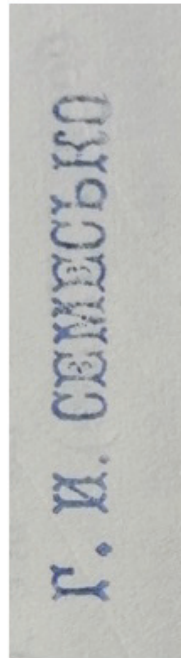

Іл. 4. «Хто винень?» І. Карпенка-Карого (Херсон, 1886)

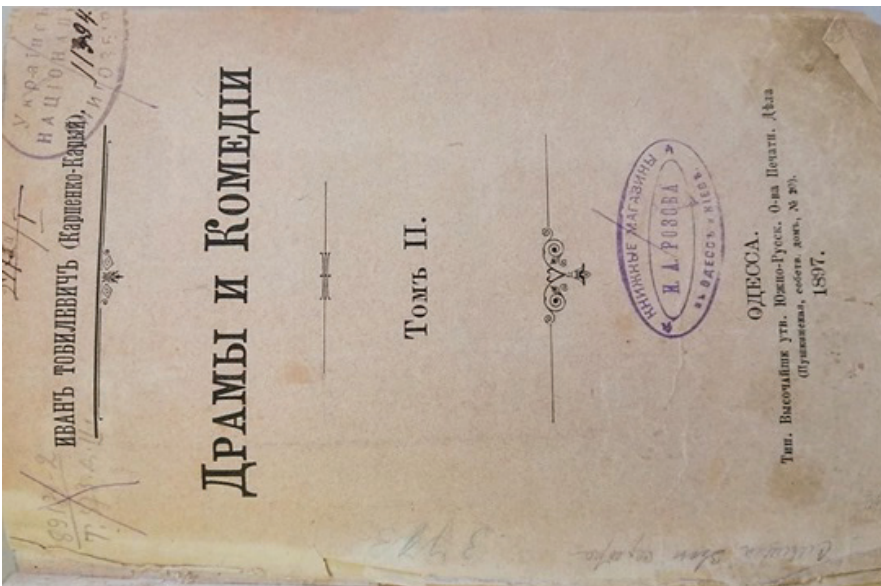

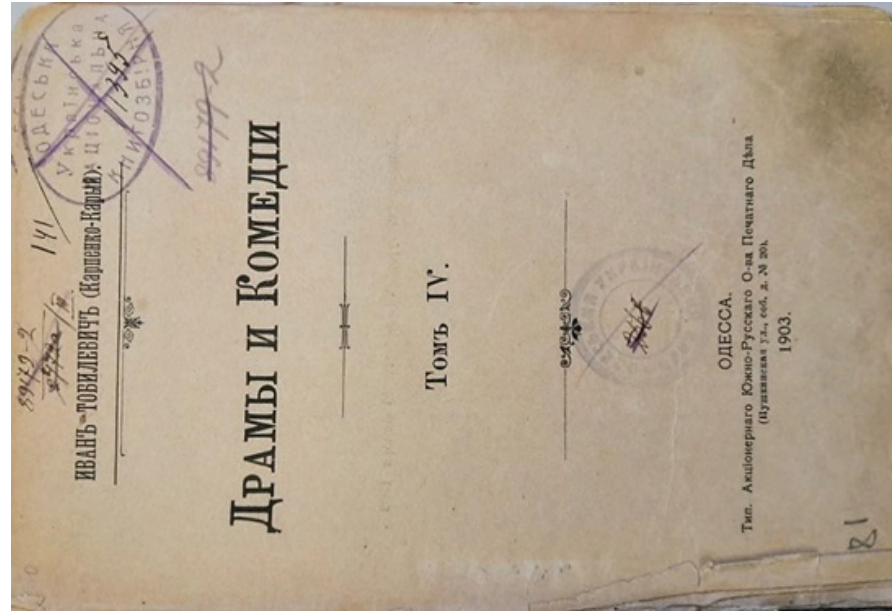
Іл. 6. «Сава Чалый» І. Карпенка-Карого (Київ, 1899)

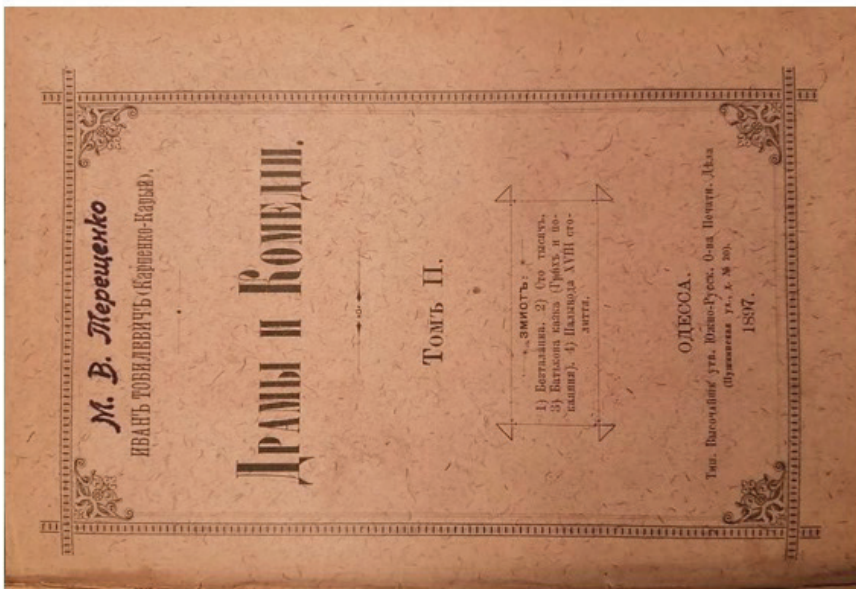
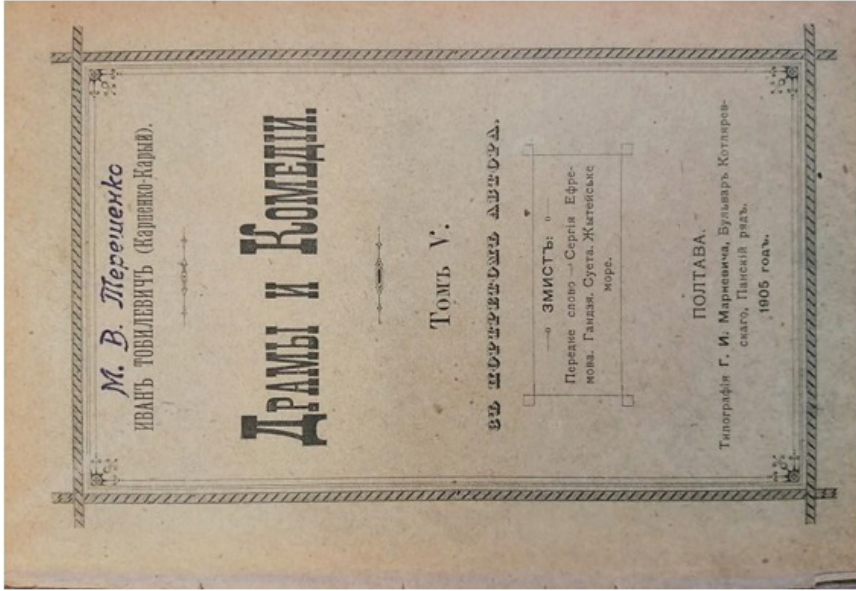
Іл. 5. Власницькі знаки Г. І. Семеська

Іл. 7. «Драми і комедії» І. Карпенка-Карого (Одеса, 1897). Титульний аркуш з провенієнцією

Іл. 8. «Драми і комедії» І. Карпенка-Карого (Одеса, 1903). Титульний аркуш з провенієнцією

Іл. 9. «Драмы і комедії» І. Карпенка-Карого (Одеса, 1897–1905).
Титульні аркуші з власницькими знаками М. В. Терещенка

Великодная А. В.,

заведующая сектором Научной библиотеки
Одесского национального университета имени И. И. Мечникова
ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

ПРИЖИЗНЕННЫЕ ИЗДАНИЯ ИВАНА КАРПЕНКО-КАРОГО В ФОНДЕ НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ ОНУ ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА

Статья приурочена к 175-летию со дня рождения Ивана Карповича Тобилевича. Рассмотрены прижизненные издания писателя, которые хранятся в фонде Научной библиотеки Одесского национального университета имени И. И. Мечникова. Впервые проанализированы провинциальные экземпляры прижизненных изданий И. Карпенко-Карого.

Ключевые слова: И. Карпенко-Карий, прижизненные издания, Научная библиотека ОНУ, Новороссийский университет, Библиотека ОИНО, Абонемент ОГНБ, Фундаментальная библиотека ОГУ, Музыкально-драматический союз «Украинский дом» в Одессе, Библиотека 1-го украинского кооперативного Просвещения имени Тараса Шевченко, Библиотека «Губсоюза», Одесский украинский клуб, Одесская Украинская национальная библиотека, именной фонд М. В. Терещенко.

Velykodna H. V.,

Head of the Sector of the Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenska St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

LIFETIME EDITIONS OF IVAN KARPENKO-KARY'S OEUVRES IN THE COLLECTIONS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY

Summary

The article dedicated to the 175th anniversary of the birth of Ivan Karpovich Tobilevich (1845–1907) is devoted to the study of lifetime editions of his oeuvres, which are stored in the collections of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University. During twenty years of literary activities, he wrote 18 original plays published under a literary and stage name «Karpenko-Kary». Lifetime editions of his writings are of the most interest for bibliophiles and book scholars.

The article reviews the provenance of the copies of lifetime editions of I. Karpenko-Kary's works including a story «Rookie» (1881), first published under a pseudonym, a drama «Who is to blame?» (1886), plays «The Handmaid» (1887) and «Sava Chaly» (1899), as well as a «Collection of Dramatic Works» (1886) and a five-volume collection «Dramas and Comedies» (1897–1905) being the most complete lifetime publication of I. Karpenko-Kary's oeuvres.

University copies of the lifetime editions of I. Karpenko-Kary's writings can be considered as vivid evidence of historical events of the first half of the 20th century, revealing the origin and development of such Ukrainian societies and associations as «Enlightenment», «Ukrainian House», «Odessa Ukrainian National Library», «Odessa Ukrainian Club», «Gubsoyuz», etc. in the city of Odessa. Collectors of Ukrainian books G. I. Shevchenko and G. I. Semesko are still almost unknown. However, the very existence of their libraries is proved by stamps and handwritten inscriptions on copies of University books showing further perspectives of their special research.

Keywords: I. Karpenko-Kary, lifetime editions, Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University, Novorossiysky University, Library of the Odessa Institute of National Education, Loan Department of Odessa State Scientific Library, Fundamental Library of the Odessa State University, Musical and Dramatic Alliance «Ukrainian House» in Odessa, Library of the 1st Ukrainian Taras Shevchenko Cooperative Enlightenment, Library of the «Gubsoyuz», Odessa Ukrainian Club, Odessa Ukrainian National Library, M. V. Tereshchenko personal collecton.

УДК 099.5:0.97]:0.27

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202090](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202090)

Полевщикова Елена Викторовна,

кандидат исторических наук,

главный библиограф Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

«ПИСЬМА ОБ ОДЕССЕ» ШАРЛЯ СИКАРА: К ИСТОРИИ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И БЫТОВАНИЯ КНИГИ

В сообщении собраны сведения об экземплярах «Писем об Одессе» (*Lettres sur Odessa. St.-Pétersbourg : de l'imprimerie de Pluchart et Comp.*, 1812) обосновавшегося в Одессе французского негодья Шарля Сикара. Представлена информация об особенностях экземпляров (экслибрисах, штампах, дарственных надписях), изученных *de visu*, а также зафиксированы данные о наличии книги в книгохранилищах различных стран, имеющиеся в электронных каталогах, базах данных и сети Интернет.

Ключевые слова: «Письма об Одессе», Шарль Сикар, книжные собрания, экземпляр, библиотека, экслибрис, штамп, дарственная надпись.

Фигура автора «Писем об Одессе» французского негодья Шарля (Карла Яковлевича) Сикара-старшего (*Charles Sicard-aîné*, 1773–1830), переселившегося из Марселя в Одессу в 1804 г., заслуженно занимает почётное место в галерее портретов деятелей, которым «одесский проект» был обязан своим успехом в ранние годы истории города. Сочинение Ш. Сикара (*Lettres sur Odessa. St.-Pétersbourg : de l'imprimerie de Pluchart et Comp.*, 1812) на протяжении двух столетий пользуется репутацией одного из самых ранних и ярких образцов «одессафильской» литературы¹.

История издания и основные положения книги неоднократно были предметом изучения исследователей [5; 6; 12; 14]. Ограничимся лаконичной оценкой «Писем...» Сикара, данной известным одесским исследователем А. И. Третьяком: «Своей книгой «*Lettres sur Odessa*» Шарль Сикар оставил замечательный памятник экономической мысли начала XIX столетия» [14, с. 18].

На протяжении нескольких лет, посещая различные библиотеки, я наводила справки о наличии в фондах этой небольшой книжечки и, если таковая находилась в каталоге, старалась увидеть экземпляр *de visu*. Небольшой список пополнился благодаря оцифрованным копиям, сделанным с экземпляров книги из различных книжных собраний и размещённым online. Рассмотрение выяв-

ленных экземпляров позволяет в какой-то мере пролить свет на историю распространения и бытования одной из самых знаменитых книг об Одессе.

Разрешение на печатание книги, помещённое на обороте титульного листа, было выдано 10 августа 1811 г. Христианом Карловичем Зоном ([1758]–1827) – цензором столичного цензурного комитета в 1804–1819 гг. (подписано: «Sohn, Censeur»). Как известно, в эти годы в Одессе типографское дело только зарождалось (первая достоверно датированная книга вышла в 1814 г.). Поэтому неудивительно, что автор принял решение воспользоваться услугами столичных типографов, а именно – выходца из Брауншвейга, в 1806 г. перебравшегося в Санкт-Петербург, Александра Ивановича Плюшара (*Pierre Paul Alexandre Joseph Pluchart*; 1777–1827) – типографа, литографа, художника, издателя, основателя семейной фирмы Плюшаров [1]². К сожалению, мы не располагаем сведениями о тираже издания³. В упомянутом разрешении на печать (*Permis d'être imprimé*) указано, что пять экземпляров сочинения будут переданы в Комитет по цензуре Санкт-Петербурга, из которых один предназначен для вышеупомянутого Комитета, второй – для Департамента Министерства Народного образования, два экземпляра для имп. Библиотеки и один экземпляр – для имп. Академии наук.

Попытаемся выяснить, как сложилась судьба нескольких десятков экземпляров «Писем об Одессе», начав с книг, которые удалось просмотреть *de visu*, обращая особое внимание на владельческие признаки⁴.

Самый примечательный экземпляр из нашей подборки хранится в фондах отдела исторических коллекций Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского (далее – НБУ)⁵. Налицо все признаки подносного экземпляра: переплёт красного сафьяна с золотым тиснением и золотым обрезом; бумага (вероятно, веленевая), на которой напечатан экземпляр, значительно плотнее дешёвой тонкой бумаги остальных экземпляров, которые удалось увидеть *de visu*. Но главное – это автограф автора, представляющий собой дарственную надпись следующего содержания: «Monsieur le Duc | Cet ouvrage est trop | peu de chose, pour qui'il aie | rû pretendre a l'honneur | de paraitre sous Vos auspices | aussi n'ai-je pas osé Vous | en demander la permission | Daignez agreer l'hommage | de cet exemplaire, & le recevoir | comme un foible temoignage | du profond respect, avec lequel | j'ai l'honneur d'etre | Monsieur le Duc | de Votre Excellence | le tres humble, & tres | obeissant serviteur | Sicard aîné» (Господин герцог, Это сочинение слишком незначительно, чтобы претендовать на честь появиться под Вашим покровительством, поэтому я не осмелился испросить на то Вашего позволения. Соблаговолите благосклонно принять этот экземпляр в знак уважения и получить его как скромное свидетельство глубокого почтения, с которым я имею честь пребывать, господин герцог, Вашего превосходительства нижайшим и покорнейшим слугой, Сикар-старший) (См.: ил. 1–2).

Дворянский титул при обращении к получателю книги («Monsieur le Duc»), а также его титул в соответствии с «табелью о рангах» («Votre Excellence») свидетельствуют в пользу того, что данный экземпляр, скорее всего, был преподнесён автором его покровителю, другу и сподвижнику герцогу Ришельё, которого Сикар-старший встретил, по его словам, едва прибыв в одесский порт [21, р. 75] и с которым был дружен до конца жизни знаменитого градоначальника Одессы и генерал-губернатора Новороссийского края.

Дальнейшая история экземпляра книги связана с синим овальным штампом «ЗАКУПСКОЙ БИБЛИОТЕКИ», проставленным на нумерованной странице, следующей за предисловием автора (с. [7])⁶. Исследователями было установлено, что фрагмент книжного собрания с книгами, отмеченными подобным штампом, оказался в составе библиотеки Высших женских курсов в Санкт-Петербурге (впоследствии влившейся в библиотеку Санкт-Петербургского университета) в результате дара литератора, издателя, общественной деятельницы баронессы В. И. Икскуль-фон-Гильденбанд (1850–1928). В первом браке (с 1868 г.) Варвара Ивановна была замужем за Николаем Дмитриевичем Глинкой – старшим внуком Григория Андреевича и Юстины Карловны Глинки [2]. Филолог, поэт, прозаик, переводчик статский советник Г. А. Глинка (1776–1818) и был хозяином родового имения Закуп Духовщинского уезда Смоленской губернии. После военной службы и до назначения профессором русского языка и русской словесности в Дерптском университете (1803–1806) он служил цензором в Кронштадте и Санкт-Петербурге, а впоследствии состоял среди наставников великих князей [4].

Каким образом этот экземпляр сочинения французского негоданта об Одессе мог оказаться в имении в Смоленской губернии? Не располагая достоверными сведениями, позволяющими дать однозначный ответ на поставленный вопрос, отметим, тем не менее, факт посещения Одессы Григорием Андреевичем в июне 1816 г. и октябре 1817 г., когда он сопровождал младших сыновей Павла I в путешествиях по различным провинциям Российской империи и за границу. Глинка отзывался с большим удовольствием о пребывании в «южной столице», где он посещал дом своего давнего знакомого, английского консула в Одессе «Джемса»⁷ [4, с. 87, 99]. Приём, оказанный высоким гостям, произвёл большое впечатление на великого князя Николая Павловича; программа посещения им города включала не только театральные спектакли, балы, фейерверки, но и встречи с «консулами иностранных дворов», а также почётными военными и гражданскими чиновниками [3, вып. 6, с. 187–188]. Не исключено, что среди них был и автор «Писем об Одессе»...

Пока остаются неизвестными и обстоятельства появления ценного экземпляра «Писем об Одессе» в главном книгохранилище Украины. Наличие штампа «ВБУ» указывает лишь на то, что книга была в фондах Всенародной библиотеки Украины в Киеве (так называлась НБУ в 1920–1934 гг.) после уста-

новления в столице советской власти. В текст экземпляра коричневыми чернилами внесены исправления, однако неизвестно, кем из владельцев (читателей) книги они были сделаны; возможно, это была авторская правка...

Представляют интерес и два экземпляра из фондов отдела «Россика» Российской национальной библиотеки (бывшей имп. Публичной библиотеки, далее – РНБ). На обороте шмуцтитула одного из них вновь встречаем автограф Ш. Сикара: «Господину Михаилу Собаньскому в знак уважения автор» (A Monsieur Michel Sobansky en temoignage de considération L'auteur). Из всех представителей богатой и влиятельной семьи подольских и волынских магнатов Собаньских наибольший след в истории Одессы оставил Иероним Собаньский (Hieronim Sobański, 1781–1845) – польский аристократ из польского дворянского рода Собаньских герба Юноша, крупный предприниматель, владевший крупнейшими в Одессе хлебными магазинами (складами), а также общественно-политический деятель (в первом браке был женат на знаменитой красавице Каролине Собаньской (урождённой Ржевусской) – музе А. С. Пушкина). Его старший брат Михаил (Михал) Собаньский (Michał Sobański, 1755–1832) был винницким подстолием [т. е. помощником стольника], советником Брацлавского воеводства Тарговицкой конфедерации, членом, а позднее председателем Судебной и Эдукационной комиссии (Komisja Edukacyjna) Волынской, Подольской и Киевской губерний, кавалером ордена св. Анны 1-й степени [18, с. 110–111 (not.); 20]. Кроме того, в польских справочных изданиях указано, что Михаил Собаньский имел отношение к основанию «Черноморского общества пароходов» в Одессе (был одним из его соучредителей) [18, с. 110–111 (not.); 20]. Нет ничего удивительного, что он был знаком с Ш. Сикаром – одним из успешнейших и влиятельных негодантов Одессы, оставившим дарственную надпись на экземпляре своей книги.

Отметим, что ожидаемого (исходя из текста разрешения на печатание книги) штампа Императорской Публичной библиотеки на страницах книги в скромной бумажной обложке не обнаружено; на с. 33 имеется круглый штамп Государственной Публичной библиотеки в Ленинграде, а на обороте титульного листа – прямоугольный штемпель Государственной Публичной библиотеки имени Салтыкова-Щедрина.

Штамп Государственной Публичной библиотеки в Ленинграде проставлен на ещё одном экземпляре «Писем об Одессе» в фондах отдела «Россика» РНБ (на обороте последнего листа и на с. 33). На обороте верхней крышки полукожаного переплёта с окрашенным обрезом наклеен книжный ярлык с гербом графов Сухтеленев, с надписью по окружности «Bibliotheca Suchtelen» и с девизом «Aequa mente». Таким образом, данный экземпляр происходит из знаменитой библиотеки выходца из Нидерландов Яна-Петера ван (Петра Корнилиевича) Сухтелена (1751–1836), в 1783 г. поступившего на русскую службу, выдающегося коллекционера книг, рукописей, медалей, картин, подписей и автографов.

Обширная коллекция книг, рукописей и автографов Сухтелена после его смерти была приобретена казной и распределена между Императорской Публичной библиотекой в Санкт-Петербурге и различными учебными и научными заведениями Российской империи (Главным Штабом, Эрмитажем и др.) [13]⁸.

Что удалось установить об истории бытования сочинения Ш. Сикара в одесских библиотеках и музеях? В Научной библиотеке ОНУ имени И. И. Мечникова в настоящее время представлен один экземпляр «Писем об Одессе», не отмеченный экслибрисами либо дарственными надписями (См.: ил. 3). Обратим внимание на штампы, проставленные на книге на протяжении различных этапов истории университета: «БИБЛИОТ[ЕКА] ИМПЕРАТ[ОРСКОГО] НОВОРОС[СИЙСКОГО] УНИВЕРСИТЕТА» (на обороте титульного листа), «БИБЛИОТЕКА Новороссийского УНИВЕРСИТЕТА» (на титульном листе и на обороте последнего листа книги), круглый штамп «ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. АБОНЕМЕНТ» (последний, очевидно, был проставлен в период недолгого объединения крупнейших библиотек города в начале 1930-х гг.). Обратившись к инвентарным книгам библиотеки, мы смогли выяснить лишь то, что книга поступила в университетское книгохранилище 1 мая 1874 г. из дублетной литературы и зафиксирована в печатном каталоге университетской библиотеки [7, с. 592], однако первоначальный источник поступления экземпляра остаётся пока неизвестным.

В Одесской национальной научной библиотеке хранится три экземпляра «Писем...» Сикара. На обороте верхней крышки переплёта одного из них – гербовый экслибрис-ярлык с надписью «БИБЛИОТЕКА КНЯЗЯ ВОРОНЦОВА. | ОДЕССА | [5] Шкафъ [4] | Полка [10] № [6]» и фамильным девизом: «SEMPER IMMOTA FIDES». Отсюда следует, что ранее книга находилась в знаменитой библиотеке Воронцовского дворца в Одессе, а впоследствии поступила в библиотеку Новороссийского университета в составе книжного собрания семьи Воронцовых (в фондах Одесской публичной библиотеки (ныне – ОННБ) экземпляр находится со времени отмеченного выше объединения библиотек в начале 1930-х гг.; на последней странице – штамп «Музей книги ОДНБ»). Интерес представляет также экземпляр со штампом Одесской публичной библиотеки и записью чёрными чернилами на титульном листе: «Spada» (именно этот экземпляр указан в печатном каталоге библиотеки [8, т. 2, с. 118]). Надо полагать, что ранее книга принадлежала первому директору основанной в 1829 году Одесской публичной библиотеки – коллежскому асессору Антонию Франциску Спада (?–1843), подданному Тосканского королевства. В 1801 г. он прибыл в Петербург, а в 1819 г. – в Одессу [10]⁹. К сожалению, надпись на шмуцтитуле третьего экземпляра неразборчива (Ph. Wagner?), имеющиеся штампы размыты.

Список «одесских» экземпляров включает также сочинение Ш. Сикара, хранящееся в фондах Одесского литературного музея¹⁰. Экземпляр пополнил фон-

ды музея в результате покупки в магазине №19 Облкниготорга (закупочная цена 35 руб.) в августе 1979 г. (данные приведены в инвентарной карточке музея, а также на бумажной наклейке на переплётном листе книги). Помимо овального штампа «ОГЛМ» (Одесский государственный литературный музей), по данным инвентарной карточки, на обороте верхней крышки переплёта имелся фотоэкс-слибрис «Из книг Н. М. Спектора» с изображением женской фигуры с книгой на фоне окна и книжных стеллажей. Отсюда следует, что ранее экземпляр находился в собрании известного одесского библиофила Натана Марковича Спектора (1905–1987). Переплёт книги реставрационный (картон, ткань), в нижнем правом углу верхней крышки золотом вытиснен заключённый в овал вензель (ЛД?).

Завершая обзор экземпляров «Писем...», просмотренных *de visu*, отметим, что по два экземпляра книги хранятся в фондах Французской национальной библиотеки и библиотеки МГУ имени М. В. Ломоносова с соответствующими штампами: «Bibliothèque royale» (Королевская библиотека) и «ИМПЕРАТОРСКОГО МОСКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА». Круглый штамп с оттиском красно-коричневого цвета с короной и надписью «Bibliothèque royale» (датируется второй четвертью XIX в.) использовался вплоть до падения монархии во Франции в 1848 г. [19, р. 45] (на экземпляре «Писем» Сикара проставлен на титульном листе, страницах 97, 140 и на обороте последнего листа). Таким образом, наличие штампа помогает установить приблизительное время поступления книги в главное книгохранилище Франции. Приходится констатировать, что проставленный на обороте шмуцтитула экземпляра из Национальной библиотеки Франции оттиск красного цвета с инициалом «С», заключённым в овал, нам не удалось идентифицировать.

Выше речь шла об экземплярах «Писем об Одессе» Ш. Сикара, которые автору статьи удалось «подержать в руках». Дополним этот список, перечислив библиотеки, в фондах которых, по данным электронного каталога WorldCat и виртуального каталога Карлсруэ (KVK – Karlsruhe Virtual Catalog), доступных в интернете имидж-каталогов отдельных библиотек, также хранится интересное нас издание. Составленный на основании этих виртуальных данных перечень включает более двадцати экземпляров из книгохранилищ Европы, Северной Америки и Австралии. Четыре экземпляра книги хранятся в Государственной публичной исторической библиотеке России (Москва). По одному экземпляру «Писем об Одессе» Ш. Сикара имеют Берлинская государственная библиотека-Прусское культурное наследие, Библиотека герцогини Анны Амалии в Веймаре, Нижнесаксонская государственная и университетская библиотека Гёттингена, Саксонская земельная библиотека – Государственная и университетская библиотека Дрезден, Британская библиотека политических и экономических наук (специализированная гуманитарная библиотека Лондонской школы экономики и политических наук), Королевская библиотека Швеции, Библиотека Стокгольмского университета, Королевская библиотека Да-

нии, Национальная библиотека Финляндии, Кантональная и университетская библиотека Лозанны, городская библиотека имени Джованни Канна в Казале-Монферрато (Пьемонт), Национальная библиотека Бари, носящая имя сенатора Неаполитанского королевства Джироламо Сагаррига Висконти-Вольпи, муниципальная библиотека Ливорно имени Франческо Доменико Геррацци (*Biblioteca Labronica*), библиотека Мельбурнского университета в Австралии, Кливлендская публичная библиотека (США, штат Огайо), а также библиотеки престижных американских университетов – Дартмутского колледжа (ХанOVER, штат Нью-Гэмпшир), Йельского университета (Нью-Хейвен, штат Коннектикут), Гарвардской школы бизнеса (штат Массачусетс) и Калифорнийского университета в Беркли¹¹. Таким образом, даже судя по доступным нам источникам, география распространения небольшой книжечки о новом перспективном порте на Чёрном море весьма внушительна. Отметим наличие в сети Интернета электронных копий, сделанных с двух оригинальных экземпляров – из библиотеки Калифорнийского университета и Кантональной и университетской библиотеки Лозанны.

Последний экземпляр заслуживает особого внимания, предоставляя информацию о его владельце до поступления в указанную библиотеку Лозанны. На титульном листе имеется круглый штамп с надписью по кругу «CANTON DE VAUD BIBLIOTHEQUE CANTONALE» (кантон Во Библиотека кантона) и гербом с девизом кантона Во «LIBERTÉ ET PATRIE», а также овальный штамп с надписью «Bibliothèque de F. C. De la Harpe» (Библиотека Ф. С. де Лагарпа) и гербом кантона (оба штампа проставлены также на обороте последнего листа книги). Об этом даре Фредерика Сезара Лагарпа (*Frédéric-César Laharpe*, 1754–1838) – швейцарского генерала и государственного деятеля, привлечённого Екатериной II в качестве воспитателя своего внука, будущего императора Адександра I – свидетельствует ещё один знак принадлежности книги, который можно отнести к категории *ex-legato/ex dono*. На отдельном листе (очевидно, наклеенном на оборот титульного листа) известным швейцарским гравёром Жакобом (Якобом) Зибером (*Jacob Siber*) выполнена небольшая сюжетная гравюра, в центре которой оставлено пустое место в виде геральдического щита с надписью: «Дар кантональной библиотеке» (*Don fait à la Bibliothèque Cantonale*); далее от руки вписано: «в 1837 году, сделанный покойным генералом Фредериком Сезаром де Лагарпом» (*en 1837, par feu le général Frédéric César de la Harpe*)¹².

Известно, что одним из последних желаний Лагарпа было передать свою богатую библиотеку родному кантону, что и было осуществлено [16, с. 10]. В каталоге библиотеки кантона Во «Письма об Одессе» Сикара зафиксированы под № 1657 [15, col. 63]. Тот же номер проставлен и как часть шифра книги (С 1657) на шмуцтитуле.

Выскажем предположение, что книга об Одессе появилась в библиотеке Лагарпа совсем не случайно. Не исключено, что это произошло не без участия

другого видного швейцарца – агронома и дипломата Шарля Пикте де Рошмона (*Charles Pictet de Rochemont*, 1755–1824): известно, что они были школьными товарищами и состояли в активной переписке [17]. Напомним, что вместе со своим старшим братом Марком-Огюстом (*Marc-Auguste Pictet*, 1752–1825) и их другом Фр.-П. Морисом (*Frédéric-Guillaume Maurice*), Шарль Пикте де Рошмон редактировал выходивший в Женеве с 1796 по 1815 гг. авторитетнейший литературный и научный журнал «*Bibliothèque britannique*» (позднее – *Bibliothèque universelle*). В томе 41 литературной части журнала (№ 2 за июнь 1809 года) под заглавием «Письма об Одессе, адресованные г-ну Ш. Пикте, одному из редакторов *Bibliothèque britannique*» было помещено опубликованное анонимно первое из писем, которое спустя три года напечатано в составе «Писем...», автор которых – Шарль Сикар – был указан на титульном листе книги. Вполне ожидаемо, что выход в свет этого сочинения был с интересом встречен и Пикте (который сам способствовал хозяйственному освоению Новороссии и пользовался заслуженным уважением губернатора края герцога Ришельё), и его старинным товарищем Лагарпом.

Приходится признать, что в изучении проблем, связанных с распространением тиража «Писем об Одессе», остаются нерешённые вопросы: прежде всего, не удалось выяснить тираж издания и его дальнейшую судьбу, связанную с книготорговлей; что предопределяло пути распространения книги в Российской империи и за её пределами.

Тем не менее, можно считать, что положено начало увлекательному поиску. Удалось установить местонахождение более трёх десятков экземпляров (из них двенадцать были просмотрены *de visu*), в том числе – несколько экземпляров «с историей», отмеченных автографами, экслибрисами, штампами, проливающими свет на историю бытования и распространения опуса Шарля Сикара, который современный исследователь охарактеризовал как «исповедь смелого и умелого человека, связавшего свою судьбу с юной Одессой, убедительно демонстрирующей миру коммерческую и социальную привлекательность, выдающиеся перспективы» [5, с. 381].

Примечания

¹ В декабре 1818 г. в выходившем в столице периодическом издании «Дух журналов ...» было помещено «Дополнение к письмам об Одессе того же сочинителя» (с. 325–358); в том же году в петербургской типографии Карла Крайя «Письма» Сикара были напечатаны на русском языке в переводе и с обширными комментариями Н. Я. Трегубова (1758–1845), бывшего первым председателем Одесского коммерческого суда (1811), а в 1820–1822 гг. занявшего пост градоначальника Одессы.

² Сначала Плюшар руководил типографией при Министерстве иностранных дел, в 1808 г. стал директором Сенатской типографии. Позже он открыл собственное полиграфическое заведение, при котором имелся книжный магазин и вторая в Петербурге частная литография.

³ Отметим, что данные о тираже изданий представлены лишь в небольшой части историко-книгovedческих аннотаций и библиографических описаний изданий в многотомном «Сводном каталоге русской книги. 1801–1825» (М., 2000–2019. Т. 1–4).

⁴ Среди найденных экземпляров имеются два варианта издания, отличающиеся пагинацией: в одном из них на последней странице вместо «145» ошибочно проставлено «415».

⁵ С благодарностью вспоминаю безвременно ушедшую сотрудницу библиотеки кандидата исторических наук Раису Степановну Кириченко, которая в далёком 2003 г. обратила моё внимание на данный экземпляр. Считаю своим приятным долгом также поблагодарить Г. И. Ковальчук за содействие в получении соответствующих иллюстраций.

⁶ Это полностью соответствует наблюдениям петербургского исследователя А. В. Вострикова о местоположении штампа на выявленных книгах Закупской библиотеки: «Практически во всех изданиях печать стоит не на титульном листе или форзаце, а на первой странице содержательной части книги, после предисловий, посвящений и прочего; чаще всего это оказывается первой страницей «арабской» пагинации» [2, с. 140].

⁷ Речь идёт о генеральном консуле Великобритании в Одессе с 1798 г. Генри Сэвдже Емсе (Henry Savadge Yeames) (1754–1819); в одесских источниках эта фамилия передавалась в различных вариантах: не только Джемс, как в записках Глинки, но и Эмс, Иемс, Эймс, Эмсс, Ямс, Ямес, Жамес. В 1830-е гг. на посту консула его сменил сын Джеймс (Яков Андреевич) Емс (?–1854), занимавшийся масштабными внешнеторговыми операциями в черноморских портах. См.: Смирнов В. И., Губарь О. И. Первые кладбища Одессы: Одесские некрополи / сост. М. Б. Пойзнер. Одесса : ТЭС, 2012. С. 307 ; Ижик Л. В. Книжные знаки одесских библиофилов : моногр. исслед. / Л. В. Ижик. Одесса, 2013. С. 57–58.

⁸ Вероятно, именно этот экземпляр отмечен в каталоге отдела Россики имп. Публичной библиотеки. См.: Catalogue de la section des Russica; écrits sur la Russie en langues étrangères / Bibliothèque impériale publique de St.-Petersbourg. St.-Petersbourg, Impr. de l'Académie impériale des sciences, 1873. Vol. 2. P. 305 (№ 1304).

⁹ На назначение А. Ф. Спада директором библиотеки, очевидно, повлияло то, что он в конце 1812 г. стал почётным библиотекарем имп. Санкт-Петербургской Публичной библиотеки; кроме того, до переезда в Одессу он служил при столичном цензурном комитете, был автором незначительных сочинений на историко-литературные темы. Нельзя не отметить, что нелицеприятная оценка деятельности Спада на посту директора Публичной библиотеки (он, в частности, тратил на собственные слабости казённые средства) смягчена Н. Н. Мурзакевичем в написанном им же в некрологе А. Ф. Спада [см.: 9; 10; 11]. В некрологе А. Ф. Спада сообщается также о его недолгом преподавании французского языка и словесности в Одесском Ришельевском лицее и службе в штатской канцелярии Одесского градоначальника для иностранной переписки. В 1833 г. он стал заведовать Одесским городским музеем древностей и в этом качестве был избран действительным членом Одесского Общества истории и древностей [10].

¹⁰ Благодарю зав. отделом редких изданий и рукописей ОННБ В. Н. Райко и заместителя директора Одесского литературного музея по научной работе А. Л. Яворскую за содействие в ознакомлении с экземплярами книги из соответствующих фондов.

¹¹ Стоит отметить, что в ряде случаев описания экземпляров содержат упоминания об их провененциях, однако не раскрывают их. Так, например, экземпляр «Писем об Одессе» из Королевской библиотеки Дании содержит посвящение («Dedikation»), а экземпляр, хранящийся в Библиотеке герцогини Анны Амалии в Веймаре, имеет целый набор владельческих признаков: экслибрис, возможно, оттиск герба, а также пометы (в кратком библиографическом описании упомянута Hauptfideikommissbibliothek (главная библиотека заповедного имения, переходящего по наследству целиком одному члену семьи), а также великая герцогиня Саксен-Веймар-Эйзенахская, дочь Павла I Мария Павловна (1786–1859); во время правления которой, очевидно, книга поступила в библиотеку).

¹² Первоначально *de La Harpe*, но в ходе Великой французской революции изменил написание фамилии, удалив дворянскую частицу *de*.

Список использованных источников и литературы

1. *Андерсон В.* Семейство Плюшар – типографы / В. Андерсон // Рус. библиофил. – 1911. – № 1. – С. 26–43.
2. *Востриков А. В.* Закупская библиотека семейства Глинок-Кюхельбекеров: [в составе Библиотеки Бестужевских курсов] / А. В. Востриков // Михайловская Пушкиниана. Сельцо Михайловское : Пушкинский Заповедник. – 2013. – Вып. 61. – С. 140–149.
3. *Глинка Г. А.* Путешествия великих князей Николая Павловича и Михаила Павловича, 1816 и 1817 годы / Г. А. Глинка // Рус. архив. – 1877. – Вып. 6. – С. 178–226 ; Вып. 7. – С. 245–268.
4. *Глинка-Маврин Б. Г.* Григорий Андреевич Глинка, состоявший кавалером (наставником) при Великих князьях Николае Павловиче и Михаиле Павловиче: 1776–1818 : [Краткий биограф. очерк с прил. писем] / Б. Г. Глинка-Маврин // Рус. старина. – 1876. – Кн. 17, вып. 9. – С. 75–108.
5. *Губарь О.* Автографы Одессы / О. Губарь. – Одесса : Пласке, 2012. – 423 с. : ил.
6. *Де-Рибас А. М.* Старая Одесса: исторические очерки и воспоминания / А. М. Де-Рибас. – Одесса : Кн. магазин Георгия Руссо ; тип. Акц. Юж.-рус. о-ва печ. дела, 1913. – [8], 379, [1] с. : ил.
7. Каталог библиотеки Императорского Новороссийского университета : [в 3 т.]. Т. 1 : Кафедра богословия и Историко-филологический факультет / под наблюдением С. П. Ярошенко и А. А. Кочубинского. – Одесса : тип. П. А. Зеленого, 1878–1884. – 762 с.
8. Каталог Одесской городской публичной библиотеки / Одес. город. публ. б-ка. – Одесса : «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1901–1910. – Т. 1–5.
9. *Мурзакевич Н. Н.* Николай Никифорович Мурзакевич : автобиография / Н. Н. Мурзакевич ; примеч. и биограф. очерк В. Д. Дабижа. – СПб., 1886. – VIII, 233, [1] с. : ил. – Отд. отт.: из «Русская старина» (1887, Т. 53 (январь)).
10. *Мурзакевич Н. Н.* [Спада А.Ф. : некролог] / Н. Н. Мурзакевич // Зап. Одес. об-ва истории и древностей. – Одесса : Гор. тип., 1844. – Т. 1. – С. 591–592.
11. *Попруженко М. Г.* Одесская городская публичная библиотека, 1830–1910 гг. : (ист. очерк) / М. Г. Попруженко. – Одесса : «Славянская» тип. Е. Хрисогелос, 1911. – 84 с.
12. *Решетов С.* Французский негодник Карл Яковлевич Сикар и его внебрачное потомство / С. Решетов // Дерибасовская-Ришельевская : одес. альм. – 2004. – № 19. – С. 28–35.
13. *Сапожников А. И.* Библиотека и коллекции графа П. К. Сухтелена / А. И. Сапожников // Книга : исслед. и материалы. – М. : ТЕРРА, 2001. – Кн. 78. – С. 280–300.
14. *Третьяк А.* «Lettres sur Odessa» Шарля Сикара / А. Третьяк // Дерибасовская-Ришельевская : одес. альм. – 2010. – № 43. – С. 6–19.
15. Catalogue de la Bibliothèque cantonale vaudoise. T. 1 : Généralités. – Lausanne : J. S. Blanchard, 1855. – Pag. vag.
16. *Chavannes D.-A.* Frédéric-César de la Harpe : Notice nécrologique adressé à la Section Vaudoise de la Société Helvétique des Sciences Naturelles / Daniel-Alexandre Chavannes. – Lausanne : Blanchard, 1838. – 27 p.
17. *Clerc J.-O.* Le député Frédéric-César de La Harpe : d'après une correspondance inédite entre F. C. de la Harpe et P. Usteri, et quelques lettres inédites de la Harpe à Charles Pictet de Rochemont et à Augustin-Pyramus de Candolle / Jacques-Olivier Clerc. – Lausanne : Imprimerie centrale, 1936. – 24 p.
18. *Kossakowski S.* Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich / S. K. Kossakowski, J. Błeszczyński. – Warszawa : [kustantaja tuntematon], 1872. – Т. 3. – [4], II, 294, CIV, [4], 113, III s.
19. *Lugt F.* Les marques de collections de dessins et d'estampes; marques estampillées et écrites de collections particulières et publiques. ... Avec des notices historiques sur les collectionneurs, les collections, les ventes, les marchands et éditeurs, etc / Par Frits Lugt. – Amsterdam : Vereenigde Drukkerijen, 1921. – XII, 598 p. : ill.
20. Michał Sobański H. Junosza [Электронный ресурс] // Internetowy Polski Słownik biograficzny / Filmoteka Narodowa – Instytut Audiowizualny. – Электрон. дан. – Варшава, 2014–2020. – Режим доступа: <https://bit.ly/2zhEwtC> (дата обращения: 18.04.2020). – Загл. с экрана.
21. *Sicard Ch.* Notice sur onze années de la vie du duc de Richelieu à Odessa pour servir à l'histoire de sa vie / Par Ch. Sicard // Сборник имп. Русского исторического общества : [в 148 т.]. – СПб. : тип. И. Н. Скороходова, 1886. – Т. 54. – С. 25–79.

References

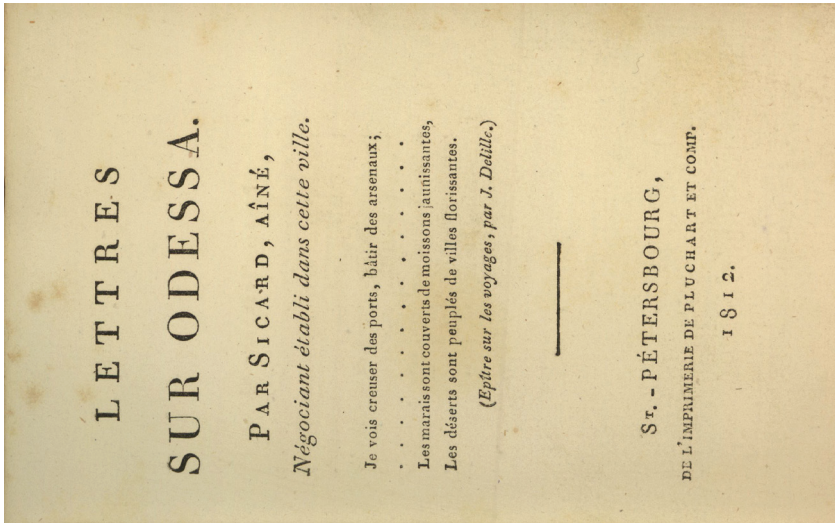
- [1]. Anderson V. Semejstvo Plyushar – tipografy [Plushar family as typographers]. *Russkij bibliofil* [Russian bibliophile]. 1911, no 1, pp. 26–43.
- [2]. Vostrikov A. V. Zakupskaya biblioteka semejstva Glinok-Kyukhel' bekerov : [v sostave Biblioteki Bestuzhevskikh kursov] [The library of the family of Glinka and Küchelbecker in Zakup : as a part of the

- Bestuzhev Courses Library]. *Mikhajlovskaya Pushkiniana. Sel'cho Mikhajlovskoe : Pushkinskij Zapovednik* [*Mikhajlovskaya Pushkiniana. Village Mikhajlovskoye : Pushkin Nature Reserve*]. 2013, Vol. 61, pp. 140–149.
- [3]. Glinka G. A. Puteshestviya velikikh knyazej Nikolaya Pavlovicha i Mikhaila Pavlovicha, 1816 i 1817 gody (Soobshcheno B. G. Glinkoyu-Mavrinyam) [Grand ducs' Nikolay Pavlovich and Nicolay Pavlovich voyages, 1816 and 1817 (Reported by B. G. Glinkoyu-Mavrin)]. *Russkij arkhiv* [*Russian archives*]. 1877, Vol. 6, pp. 178–226; Vol. 7, pp. 245–268.
- [4]. Glinka-Mavrin B. G. Grigorij Andreevich Glinka, sostoyavshij kavalerom (nastavnikom) pri Velikikh knyaz'yakh Nikolae Pavloviche i Mikhaile Pavloviche, 1776–1818 [Grigory Andreyevich Glinka being a cavalier (mentor) under the Grand Dukes Nikolai Pavlovich and Mikhail Pavlovich, 1776–1818]. *Russkaya starina* [*Russian Antiquity*]. 1876, book 17, Vol. 9, pp. 75–108.
- [5]. Gubar' O. *Avtografy Odessy* [*Autographs of Odessa*]. 2012, pp. 423, ill.
- [6]. De-Ribas, Aleksandr Mikhajlovich. *Staraya Odessa : istoricheskie ocherki i vospominaniya* [*Old Odessa : historical essays and memories*]. 1913, pp. 379.
- [7]. *Katalog biblioteki Imperatorskogo Novorossiyskogo universiteta*. Pod nablyudeniem S. P. Yaroshenko i A. A. Kochubinskogo [*Catalogue of the Library of the Imperial Novorossiyski University. Under the supervision of S. P. Yaroshenko and A. A. Kochubinsky*]. 1878–1884, Vol. 1.
- [8]. *Katalog Odesskoj gorodskoj publichnoj biblioteki* [*Catalogue of the Odessa city public library*]. 1901–1910, t. 1–5.
- [9]. Murzakevich N. N. *Nikolaj Nikiforovich Murzakevich : avtobiografiya* [*Nikolay Nikiforovich Murzakevich: autobiography*]. Saint-Petersburg, 1886 (offprint from *Russkaya starina* [*Russian Antiquity*], 1887, t. 53 (January)).
- [10]. Murzakevich N. N. [Spada A. F. : nekrolog] [Spada A. F. : necrology]. *Zapiski Odesskogo obshhestva istorii i drevnostej* [*Memories of the Odessa Society of History and Antiquities*]. 1844, vol. 1, pp. 670.
- [11]. Popruzenko M. G. *Odesskaya gorodskaya publichnaya biblioteka, 1830-1910 g. : (istoricheskij ocherk)* [*Odessa City Public Library, 1830-1910: (historical essay)*]. 1911, pp. 84.
- [12]. Reshetov, Sergej. Francuzskij negocizant Karl Yakovlevich Sikar i ego vnebrachnoe potomstvo [French merchant Karl Yakovlevich Sicard and his illegitimate offspring]. *Deribasovskaya-Rishel'evskaya: Odesskij al'manakh* [*Deribasovskaya-Rishelievskaya: Odessa almanac*]. 2004, no 19, pp. 28–35.
- [13]. Sapozhnikov A. I. Biblioteka i kollekczi grafa P. K. Sukhtelena [P. K. Sukhtlen's library and collections]. *Kniga : issledovaniya i materialy* [*Book : studies and materials*]. 2001, Vol. 78, pp. 280–300.
- [14]. Tret'yak A. «Lettres sur Odessa» Sharlya Sikara [«Lettres sur Odessa» by Charles Sicard]. *Deribasovskaya-Rishel'evskaya: Odesskij al'manakh* [*Deribasovskaya-Rishelievskaya: Odessa almanac*]. 2004, no 43, pp. 6–19.
- [15]. *Catalogue de la Bibliothèque cantonale vaudoise, t. 1 : Généralités*. 1855, pag.var.
- [16]. Chavannes D.-A. *Frédéric-César de la Harpe : Notice nécrologique adressé à la Section Vaudoise de la Société Helvétique des Sciences Naturelles*. 1838, pp. 27.
- [17]. Clerc J.-O. *Le député Frédéric-César de La Harpe : d'après une correspondance inédite entre F. C. de la Harpe et P. Usteri, et quelques lettres inédites de la Harpe à Charles Pictet de Rochemont et à Augustin-Pyramus de Candolle*. 1936, pp. 24.
- [18]. Kossakowski S. *Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich*. 1872, t. 3, ss. [4], II, 294, CIV, [4], 113, III.
- [19]. Lugt F. *Les marques de collections de dessins et d'estampes; marques estampillées et écrites de collections particulieres et publiques. ... Avec des notices historiques sur les collectionneurs, les collections, les ventes, les marchands et éditeurs, etc.* 1921, pp. XII, 598.
- [20]. Michał Sobański H. Junosza. *Internetowy Polski Słownik biograficzny*. [Electronic resource]. – Available at: <https://bit.ly/2zhEwtC> (accessed 18.04.2020).
- [21]. Sicard Ch. Notice sur onze années de la vie du duc de Richelieu à Odessa pour servir à l'histoire de sa vie. *Sbornik imp. Russkogo istoricheskogo obshhestva* [*Collection of imp. Russian historical society*]. 1886, t. 54, pp. 25–79.

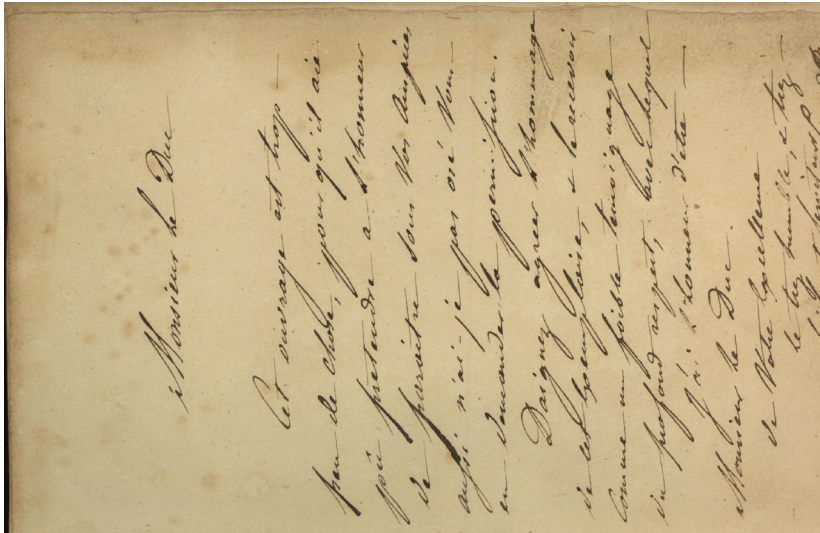
Поступила 22.03.2020 г.

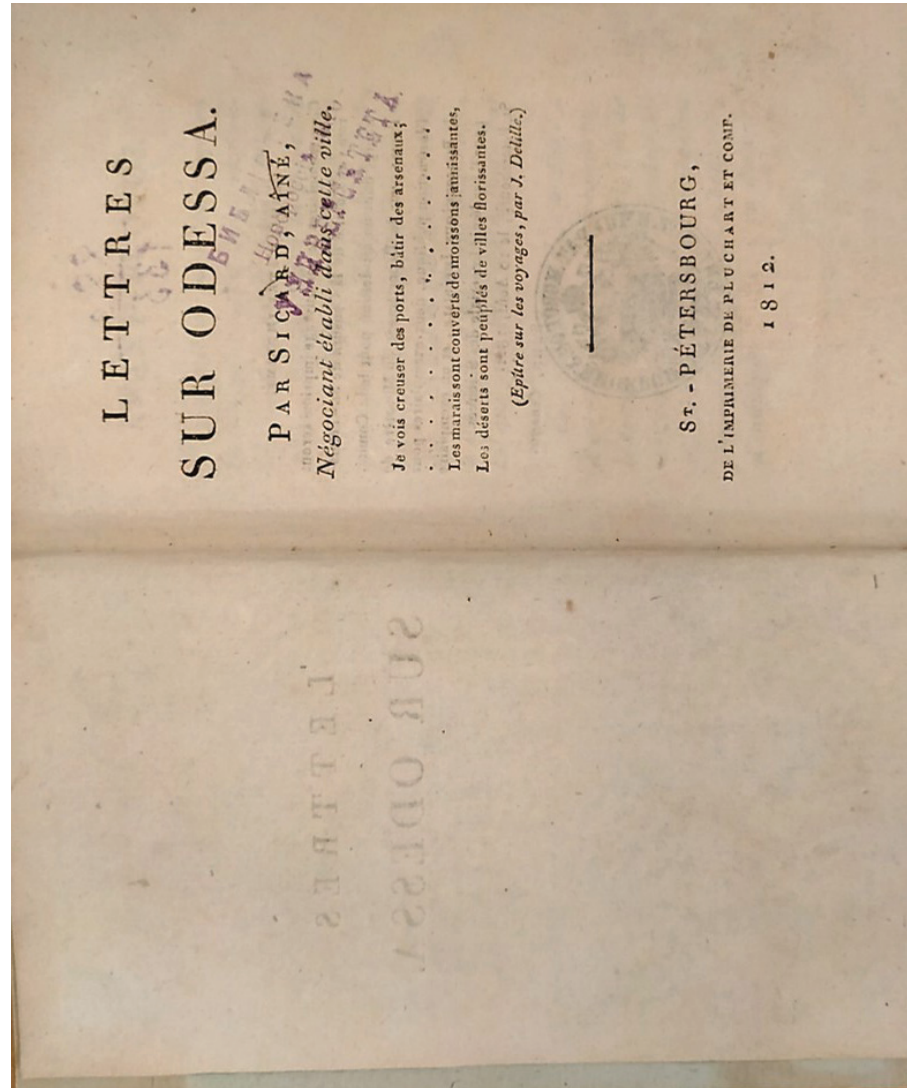
Иллюстрации

Илл. 1. Титульный лист «Писем об Одессе» Ш. Сикара (из фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского).

Илл. 2. «Письма об Одессе» Ш. Сикара. Дарственная надпись автора книги (из фондов Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского).

Илл. 3. Титульный лист «Писем об Одессе» Ш. Сикара
(из фондов Научной библиотеки ОНУ имени И. П. Мечникова).

Полевщикова О. В.,

головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

«ЛИСТИ ПРО ОДЕСУ» ШАРЛЯ СІКАРА : ДО ІСТОРІЇ РОЗПОВСЮДЖЕННЯ І ПОБУТУВАННЯ КНИГИ

У повідомленні зібрані відомості про примірники «Листів про Одесу» (*Lettres sur Odessa. – St.-Petersbourg : de l'imprimerie de Pluchart et Comp., 1812*). Автором цього твору був Шарль (Карл Яковлевич) Сікар (Charles Sicard-ainé; 1773–1830) – успішний французький негодіант, який прибув до Одеси з Марселя в 1804 р., друг та однодумець герцога Рішельє, купець 1-ї гільдії, генеральний консул Російської імперії в Ліворно. Цей «одесафільський» опус, що яскраво демонстрував перспективи розвитку одеського порту як одного з центрів чорноморської торгівлі, має репутацію гідного згадки пам'ятника економічної думки початку XIX століття.

Авторка повідомлення намагалась створити віртуальний перелік примірників книги, які збереглися до теперішнього часу. В результаті розвідок, що були проведені в бібліотеках України, Росії та Франції, а також аналізу даних про наявність книги в книгосховищах різних країн за даними в електронних каталогах, базах даних і мережі Інтернет, вдалося встановити місцезнаходження понад трьох десятків екземплярів з книгосховищ Європи, Північної Америки та Австралії; з них дванадцять були переглянуті *de visu*. У низці випадків власницькі ознаки примірника (перш за все – екслібриси і штампи) допомогли встановити провенанс конкретного екземпляра, історію його побутування в складі як особистих книжкових зібрань колишніх власників (знаменитого колекціонера графа П. К. Сухтелена, першого директора Одеської публічної бібліотеки А. Ф. Спади, швейцарського генерала і державного діяча Ф. С. Лагарпа та ін.), так і бібліотек громадського користування. Серед виявлених примірників особливе місце займають книги з дарчими написами автора «Листів про Одесу».

Ключові слова: «Листи про Одесу», Шарль Сікар, книжкові зібрання, бібліотека, примірник, екслібрис, штамп, дарчий напис.

Polevshchikova E. V.,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D.),
Chief Bibliographer of the Scientific Library
Odesa I. I. Mechnikov National University
24 Preobragenskaya St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**«LETTRES SUR ODESSA» BY CHARLES SICARD :
TO THE HISTORY OF DISTRIBUTION AND PROVENANCE
OF THE BOOK**

Summary

The paper contains information about copies of *Lettres sur Odessa* (St.-Petersbourg : de l'imprimerie de Pluchart et Comp., 1812). The book was written by Charles Sicard (Charles Sicard-ainé; 1773–1830), a French merchant who in 1804 arrived from Marseille in Odessa where he became a reputed merchant of the 1st guild and General Consul of the Russian Empire in Livorno known as well as Duke of Richelieu's like-minded friend. This oeuvre, which clearly demonstrates the prospects for the development of the Odessa port as one of the centers of the Black Sea trade, is considered to be a monument of economic thought of the early 19th century, which is worth mentioning.

The author of the paper is pretended to create a virtual list of surviving copies of the book. As a result of searches in the libraries of Ukraine, Russia and France, as well as analysis of data on the availability of the book in libraries in various countries, that is represented in electronic catalogues, databases and the Internet, it was possible to locate more than three dozen copies from bookstores in Europe, North America and Australia; of which twelve were viewed *de visu*. In some cases, the ownership features left on the copy (primarily bookplates and stamps) helped establish the provenance of a particular copy, the history of its existence as a part of both personal book collections of previous owners (a famous collector Count P. K. Sukhtelen, the first director of the Odessa Public Library A. F. Spada, a Swiss general and statesman F. S. Lagarpe etc.) and public libraries. Among the identified copies, special attention is paid to those bearing inscriptions of the author of the book.

Keywords: «Lettres sur Odessa», Charles Sicard, book collections, library, copy, bookplate, stamp, dedication inscription.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВИ

УДК 929:001-043.86:378.4(477.74-21)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202091](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202091)

Murashko Elena,

Head of the Information and Bibliographic Department
Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: bibik@onu.edu.ua

Samodurova Vera,

Chief Bibliographer
Scientific Library of the
Odessa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenskaya St., Odessa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: bibik@onu.edu.ua

THE DEVELOPMENT OF SCIENCE AT THE ODESSA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY THROUGH THE LENS OF BIOGRAPHY

This article reveals the role of personality in the history of a classical university, development of domestic biography as a whole, as well as in Odessa I. I. Mechnikov National University, in particular at the university Scientific Library. The publication briefly analyzes the developments in the sphere of domestic biography. Scientific library of Odessa I. I. Mechnikov National University for many years practices, relying in their activities on recommendations and examples drawn from theory and methodology of science «biography», has accumulated rich experience in implementing biographical research, making them one of the priority areas in its work. The article lists the main works of the university library in this recent years: publications in scientific journals and collections, written in the form of biographical studies; encyclopedic dictionaries and reference books; personal bio-bibliographic indexes and monographs. Attention is emphasized on the publications of the series «Development of Science at Odessa I. I. Mechnikov National University», founded in 2010. The series is published under close academic collaboration of the library with departments of the university.

Keywords: Odessa I. I. Mechnikov National University, development of science, biography, M. M. Lange, M. Ya. Grot, V. I. Grigorovich, Faculty of Physics, Faculty of Geology and Geography, Department of Ukrainian Literature.

University does not symbolize only studying, teaching, research and educational work, first of all University means a community of personalities, that is professors, scientists and students. It is through the prism of their achievements, actions, characters that the face of a certain educational institution, its image is created.

In this context, the scientific discipline «biography studies» and the concept of «scientific biography» or «intellectual biography», etc. can be regarded as appropriate. These concepts are considered in detail by a leading researcher in the Institute of Biographical Research of the Vernadsky National Library of Ukraine (NBUV) Cand. Sc. (History) S. N. Lyashko [10]. In particular, she emphasizes that «historical and biographical researches occupy a prominent place in the history of science making it possible to personify the history of its branches, assess the contribution of scholars, individuals involved in research and organization of science» [10, p. 25]. Another specialist L. D. Berezovskaya, Dr. Sc. (Pedagogy), Professor Corresponding Member of the National Academy of pedagogical sciences, notes that

nowadays biographical information has become a leading component of socially significant information, its dissemination being an important part of ensuring intellectual and mental self-reliance and information security of Ukraine [1, p. 298].

V. I. Popyk, Dr. Sc (History), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine (NANU), Director of the Institute of Biographical Research of the NBUV (since 2003), General Director of NBUV (2013-2018), emphasized on the formation of biography studies as a separate academic discipline in his report at the 5th International Scientific Conference *Library. Science. Communication. Strategic objectives of the development of scientific libraries* (Kyiv, October 3–5, 2017):

Ukrainian biography studies during the years of independence came out of a difficult situation of ideological oppression, having gone through several very difficult and painful stages of revival. The relentless growth of readers' interest in biography proves its great role in the elevation of the intellectual and spiritual interests of our compatriots, in the development of «humanity capital» of Ukrainians. The undisputed conquest of the years of independence is the formation of biography studies as an independent, full-blooded academic discipline [9, p. 326–327].

The purpose of the article is to outline the development of the national biography studies from its origins to the search for innovative ways to create texts-biographies. The article also aims at highlighting the advances of the Scientific Library of the Odessa I. I. Mechnikov National University in the field of biographical research resulting in publications of various types, in particular those of the series under general title *Scientific Development at Odessa I. I. Mechnikov National University*.

The origins of Ukrainian academic biography studies date back to the 19th century, when V. Antonovich with a group of scientists (M. Hrushevsky, V. Shcherbyna, S. Efremov etc.) made an attempt to create a biographical dictionary [2, p. 360; 5, p. 147–148].

The idea of creating such a dictionary can be later found in the Statute of the Ukrainian Academy of Sciences (November 26, 1918) the academy being in charge of Permanent commission for compiling a dictionary of Ukrainian eminent persons of science, history, art and social movements [7, p. 169] (the commission was created with the participation of V. I. Vernadsky as the first president of the Ukrainian Academy of Sciences [10, p. 27]). V. I. Vernadsky believed that science was born by practical human activities, developing as its theoretical reflection and generalization [11, p. 30].

A monograph *Biographical tradition and scientific biography in the history and modernity of Ukraine* by V. S. Chishko, a founder of modern methodological principles of Ukrainian biography studies, an initiator of the creation and the first director of the Institute of Biographical Research of the NBUV, President of the Ukrainian Biographical Society, can be considered as a significant contribution to the development of biography studies. The author emphasizes that «the object of biography as an academic discipline is a person, a figure of history as a phenomenon in his/her various relationships with society» [15].

Thus, the biography of a scholar, on the one hand should be considered as information about personality, and on the other as knowledge about the progress of a particular science and vice versa. The mechanism of interaction of an individual with an intellectual community, intellectual with his entourage, according to I. I. Kolesnik, is advisable to consider through the prism of his/her scientific career [cited. after Popova, s. 33]. The conclusion made by V. V. Vashchenko having studied studying and summarized the works of foreign researchers seems reasonable:

Instead of «biography-hagiography» «biography-contextualization» has become relevant, which emphasizes the existence of various contexts - intellectual, political, ideological, which determine the external contours of the life of the scientist [3, p. 477–478].

A new «discourse of biographical consciousness», the search for innovative ways of creation of biographical texts, a different vision of biohistoriography are inevitable in a new cultural and historical epoch, which formulates the «eternal questions» of comprehension of the individual in the «new mental material», using another categorical apparatus [16, c. 132]. That is how Prof. T. N. Popova, CandSc (History), representative of scholars from Odessa I. I. Mechnikov University engaged in biography studies. summarizes the research of scientists as well as her own vision of the problem. She proposed her variant of the biohistoriographic model, which provides for biohistoriographic analysis and outlines the scope of meaningful positions as components of «a biography» [16, c. 43–49].

In the course of durable activities based on theoretic recommendations theory and methods of biography studies, the Scientific Library of Mechnikov University has accumulated extensive experience of the implementation of biographical research, making them one of the priority areas their work.

The results of scientific activities in this field are presented by numerous publications in scientific journals and collections, encyclopedic and biographical dictionaries, biobibliographic references and even monographs, such as a biographical dictionary *Professors of Odessa (Novorossiysk) University* (1st edition in 2000, 2nd edition in 2005), an encyclopedic dictionary *Graduates of Odessa (Novorossiysk) University* (2005, 1st issue; 2010, 2nd issue); informational publications *Employees of Odessa I. I. Mechnikov National University as awardees of state awards of Ukraine* (2010) and *Let us not forget, let us remember: the staff of the Odessa I. I. Mechnikov National University in the Second World War* (2015); a reference book *Golden Names of Odessa Mechnikov National University (1865–2015)* (2016). The Scientific Library has launched a series of biobibliographic references «Biobibliography of University Scientists», in its frames both separate issues and papers dedicated to one person.

Thanks to these publications, not only the life and academic activities of scientists but also the formation and functioning of an educational institution, the progress of science, etc. can be traced. In the context of this article, a series *Development of Science at the Odessa I. I. Mechnikov National University*, which was launched in 2010 on the occasion of the 145th anniversary of the University, deserves special attention.

The series is being prepared in close academic cooperation of the library with University departments. The results of the integration of the staff of the Scientific Library for the implementation of scientific work with departments of ONU are so-called hybrid research projects under general management of the editorial board headed by the rector of the University, Dr. Sc (Political sciences), Prof. I. N. Koval [17, p. 158–159]. Six monographs were published in the frames of the series: three of them dedicated to personalities (N. N. Lange, V. I. Grigorovich, N. Ya. Grot) and three – to the academic teams (Physics and Geology and Geography faculties, department of Ukrainian literature of the Philological faculty).

In the mentioned biographical works, the authors tried to create images of scholars of different specialties, in a certain context, using different composition variants of biographical material and applying a specific biographical key. Each specific biography describes the environment in which the person lived and worked within the university corporation. Working on the publications involved a large amount of factual material collected in the archives of the University, city and region. Each of the editions of this series has its own concept and structure, which was worked out taking into account the fields of activity and the specifics of the views of a scientist or a team of researchers, reflecting their worthy contribution to science at the University of Odessa. Monographs published in the series *Development of Science at Odessa I. I. Mechnikov National University* prepared by different authors differ in structure, have different volume, and devoted to different topics etc., but they also have common features being based on biographical research and including a biobibliographic reference as one of the parts in its content.

Biobibliographic reference books remain relevant publications, but currently the Scientific Library is looking for new incarnations of this type of publications. It is in the publications of the series *Development of Science at Odessa I. I. Mechnikov National University* biobibliographic references appear in a modernized form, with in-depth information, with expanded and improved research and reference and search instruments. Within a series reference book can be regarded as an integral part of monographs. Library staff are not limited to the functions of compilers of references, they are the authors of one or several parts of the text.

In general, the monographs of this series are comprehensive. First, it is a collective study that involves the interaction of members of the author team. Secondly, parts of the monograph include not only the textual results of the study, but also a biobibliographic reference, and previously unpublished materials, and so on. Third, the author team often incorporates representatives of various branches of science, so the portrait of the researched scholar becomes multifaceted. And, lastly, it is this multifaceted approach that provides an expanded view of the progress of a particular science.

A publication *Earth Sciences at Odessa (Novorossiysk) University*¹ (Odessa, 2010) [13] was realized on the occasion of the anniversary of the University. An issue “Geographical and Geological Sciences” opened this series having its own structure and presenting elements of biography studies. The monograph highlights the main milestones in the history of creation and development of the Faculty of Geology and Geography, in particular separate departments. The publication focuses on the founders, deans, heads of departments as well as of scientific departments. Lists of main publications of the staff are added to the chapters on separate departments. The text considers the directions of academic activities in the field of geological and geographical sciences at the University.

*The contribution of physicists of Odessa (Novorossiysky) University in the development of science in Odessa, 1920–1930*² (Odessa, 2010) [4] is next edition of the series *Development of Science at the Odessa I. I. Mechnikov National University*. Publications on the history of the University and its departments covered the formation of physical science at Novorossiysky University and its further development at Odessa University, which was restored in 1933. During the reorganization of higher education in Ukraine in 1920–1933, a number of institutes, technical schools and research institutions were established on the basis of University temporary closed in Odessa. The history of the Faculty of Physics and the contribution of Odessa scholars in the development of physical science in this difficult period needed further study. The research was based on extensive factual material, archival documents and memoirs of the participants. Historical events and the activities of scientific institutions and Universities during the reforms of the 1920s and 1930s are presented through biographies of professors, staff and graduates of the Faculty of Physics and Mathematics of Novorossiysky University. The ideological context of a «scientific biography» determines the affiliation of individuals to a specific professional community [10, p. 29], represented in this case by physicists.

Subsequent publications cover the scientific achievements and life path of a particular person helping trace the history of the university. These are properly biographical studies emphasizing on the contribution of each scientist to progress of science. The publications have an original concept, i. e. built on their own structure, which takes into account the directions of scientific activity, the specifics of the views of the scientist. Such are monographs *Scientific heritage of N. N. Lange in the University Library* (2010) [14], *Seeker of Slavic treasures V. I. Grigorovich* (2015) [6], *On the eve of the apogee: the Odessa years of the philosopher and psychologist Professor Nikolai Yakovlevich Grot* (2016) [12].

The monograph, dedicated to the outstanding scientist, the founder of domestic experimental psychology N. N. Lange, was published within the series «Psychology» and was the result of joint work of the Scientific Library and the Department of Social psychology of Odessa I. I. Mechnikov National University³. The impetus for this publication was Professor Lange’s archive conserved in the University Library. The scientist’s archive was acquired in 1965 and immediately became an object of systematization and cataloguing.

¹ Authors: Ye. A. Cherkez, Ya. M. Bilanchin, Ye. N. Krasekha, Ye. P. Larchenkov, A. G. Topchiev, Yu. D. Shuyskiy.

² Authors: M. A. Podrezova, V. V. Samodurova, Ye. S. Murashko.

³ Authors: V. I. Podshivalkina (section 1), R. N. Svinarenko (section 1), Ye. V. Polevshchikova (section 2) ; compilers: M. V. Alekseenko, Ye. V. Berezok, O. L. Lyashenko, I. V. Pigulevskaya, Ye. V. Polevshchikova, Ye. V. Saveleva (section 2, Applications); V. S. Kochmar (section 3: Bibliographic index).

N. N. Lange's heritage had been studied by the staff of the University library for years. In 2008–2009, the archive was recatalogued consisting nowadays of 1238 documents in 13450 folios. These are handwritten documents, typewritten and published materials, newspaper clippings, photographs that can be divided into three main sections: biographical documents; N. N. Lange's creative work; manuscripts and printed materials of other authors. More detailed information on the origin, the contents of the archive and its acquisition by the University Library is presented in the second section of the monograph [14, p. 31–39]. Archival documents on the history of the cabinet of experimental psychology at the Faculty of History and Philology of Novorossiysky University, publications of N. N. Lange's works, which have not lost their relevance, as well as articles by one of the students of the scientist – a teacher and psychologist M. I. Gordievsky are the materials of great interest for modern researchers. An integral part of the monograph is a biobibliography reference, where basic information about N. N. Lange's scientific, pedagogical and social activities is systematized and generalized. The reference consists of three parts: a chronological index of the scientist's works, literature about him and reference and auxiliary apparatus, consisting of an index of personal names and an alphabetical list of printed works.

Issue «Slavic Studies», dedicated to the famous scientist, one of the founders of domestic Slavic studies, the first dean of the Faculty of History and Philology Novorossiysk University V. I. Grigorovich⁴, is a result of collaboration of library specialists (M. V. Alekseenko) and historians (Prof. O. B. Dyomin). The first section highlights the main stages of V. I. Grigorovich's life and career. Particular attention is paid to the scientific, pedagogical and administrative work of the famous Slavist in the Imperial Novorossiysky University in 1865–1876. The second section of the publication is devoted to the formation of a unique book collection of V. I. Grigorovich, which was collected for educational and scientific goals mostly in 1844–1847 during his scientific journey in Slavic lands and is now stored in the stacks of the Scientific Library of the University. The gift of the Slavic scholar Viktor Ivanovich Grigorovich (1864–1865) became the first personal book collection in the stacks of the University library stored as «Department of Slavic Philology of Professor V. I. Grigorovich» [6, p. 54]. The formation of a book collection on the history, philology and literature of the Slavs is closely intertwined with the presentation of the biography of the scientist, his academic preferences, reasons and results of the trip, the subject of activity and research of the scientist. The publication describes in detail the book collection from the point of view of the linguistic affiliation of the publications, considers the ownership features, paying attention to valuable and rare editions. The third section contains a catalogue of Grigorovich's book collection.

Bibliographers, historians, philosophers and psychologists have joined forces to work on the next edition of the series (Psychology. Philosophy)⁵. It is dedicated to the outstanding philosopher and psychologist Professor N. Ya. Grot, who made great efforts to form the national philosophical and psychological discourse and philosophical and psychological

⁴ Authors: O. B. Domin (section 1), M. V. Alekseenko (section 2); compiler M. V. Alekseenko (section 3: Katalog knizhnogo sobraniya); author of preface I. N. Koval.

⁵ Authors: V. M. Khmarskiy (part 1, section 1), O. Ye. Muzychko (part 1, section 1), M. A. Podrezova (part 1, section 2), I. V. Golubovich (part 1, section 3), V. I. Podshivalkina (part 1, section 4); compilers: V. V. Samodurova, Ye. S. Murashko (part 3: Bibliographic index).

activities. This work turned into a multifaceted project, aimed at making an in-depth analysis of the historical context of the activities of University professors. The coverage of events and the atmosphere in which he worked, the study of his environment, the social activities of the scientist made it possible to understand the multidimensional historical context of the Odessa period of N. Ya. Grot's creativity [12, p. 14]. It is through the various vectors of N. Grot's work that both his personal scientific achievements and progress of psychological and philosophical science are highlighted, as well as the role of personality in the history of the University. Such a multifaceted analysis was made for the first time within the series of publications *Development of Science in the Odessa Mechnikov National University*. An integral part of the publication is a biobibliographic reference of the academic heritage of the scholar compiled on the basis of stacks of scientific libraries of Odessa I. I. Mechnikov National University, Kharkiv V. N. Karazin National University and library of Nizhyn N. Gogol State University. The monograph contains abstracts of N. Ya. Grot's lectures on the philosophy as well as little-known articles published in Odessa newspapers of the time.

In 2018, a two-volume monograph was published within the series (Philology), which resulted from a joint long-term project of the Scientific Library and the Faculty of Philology. The book consists of a biobibliographic reference and an anthology of literary critical essays of the Department of Ukrainian Literature⁶ [8]. In terms of volume, structure, form of presentation, scale of information coverage this is the first publication in Ukraine of this kind. Its authors aimed to study the prerequisites for the emergence, formation and development of the Department of Ukrainian Literature of Odessa University through the prism of academic achievements of its representatives and the main fields of research of the spectrum of scientific disciplines [8, p. 7]. The creation of one of the oldest Ukrainian studies departments of classical universities in the South of Ukraine opened a complex and glorious path of development of domestic literary and critical thought. Representatives and students of the Odessa literary school aware of their creative vocation in various fields of philology not only in the Odessa region, are well-known outside of Ukraine, constituting its intellectual capital. The first volume contains an article on the history of the department, accompanied by illustrative material, and a biobibliographic index of works by 47 personalities of the department. Biographical information provided about each scientist mostly comes from personal files stored in Archives of the Odessa I. I. Mechnikov National University. A list of reviews on the works of the teaching staff of the department make it possible to draw conclusion about the importance of their academic activities. For the first time bibliographic materials published in the reference book are organized not by chronological principle, but by thematic principle of works of each member of the department staff. This principle of construction of the reference clearly represents the diversity of research activities of the department. This is confirmed in the second volume, which contains separate publications of scientists revealing the features of the style and direction of academic activities of the department.

Thus, the first steps of national biography studies were made in the 19th century. Nowadays it is a full-fledged science that does not stand still, developing research methods

---

⁶ Authors: author of introductory article and ideas V. P. Saenko; compilers: V. P. Pruzhina, T. S. Kara.

and introducing new approaches as to presenting results. The results of biographical research, which is considered among the priority areas of research activities of the Scientific library of the Odessa I. I. Mechnikov National University, are briefly outlined in the article. Special attention is paid awarded to the publication of the series *Development of Science at Odessa I. I. Mechnikov National University*, which are prepared jointly with the faculties of the university. The life of a scientist and his academic activity, as well as University life and the formation of scientific areas, development of departments can be traced through the scientific biography. Examining of the environment of scientists and events in the country and Universities makes it possible to understand the actions, scientific preferences of each person, which proves that the process is interconnected.

Список використаної літератури:

1. Березівська Л. Д. Фаховий погляд на біографічну справу в Україні / Л. Д. Березівська // Українська біографістика. – 2018. – Вип. 16. – С. 298–304. – Рец. на кн.: Вітчизняні ресурси біографічної та біобібліографічної інформації: проблеми формування й використання : кол. монографія / В. І. Попик (кер. проекту), Н. І. Любовець, О. М. Яценко, С. М. Ляшко [та ін.]; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2016. 272 с.
2. Бугаєва О. Створення українського біографічного словника як етап відродження історичної пам'яті українського народу / О. Бугаєва // Українознавство. – 2003. – № 4 (9). – С. 360–363.
3. Ващенко В. В. Концепт «інтелектуальна біографія» та конструювання «наукових біографій» в українській історіографії / В. В. Ващенко // Ейдос : альм. теорії та історії іст. науки. – 2009. – Вип. 4. – С. 475–486.
4. Вклад физиков Одесского (Новороссийского) университета в развитие науки в Одессе, 1920–1933 / авт.-сост.: М. А. Подрезова, В. В. Самодурова, Е. С. Мурашко ; науч. ред. В. А. Смынтъна ; библиогр. ред. Е. В. Суровцева ; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка. – Одесса : Астропринт, 2010. – 326 с. – (Развитие науки в Одесском (Новороссийском) университете / гл. ред. И. Н. Коваль ; вып. : Физика).
5. Готра О. Біографістика в контексті дослідження історії / О. Готра // Наук. вісн. Чернів. ун-ту. Серія: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – 2014. – Вип. 684–685. – С. 147–151.
6. Дьомін О. Б. Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович / О. Б. Дьомін, М. В. Алексеєнко ; авт. передм. І. М. Коваль ; наук. ред. В. О. Колесник ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. В. Великодні ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2015. – 482 с. – (Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова / гол. ред. І. М. Коваль ; вип. : Славістика).
7. Історія Академії наук України, 1918–1923 : документи і матеріали / упоряд. : В. Г. Шмельов, В. А. Кучмаренко, О. Г. Луговської [та ін.]. – Київ : Наук. думка, 1993. – 570 с.
8. Історія кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: персоналії і факти : у 2 т. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка, Філол. ф-т ; авт. вступ. ст. та ідей В. П. Саєнко ; наук. ред. Є. М. Черноіваненко ; відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, Т. С. Кара. – Одеса : ОНУ, 2018. – Т. 1 : Біобібліографічний покажчик. – 606 с. ; Т. 2 : Антологія. – 618 с. – (Розвиток науки в Одеському національному університеті / гол. ред. І. М. Коваль ; вип. : Філологія).
9. Котлярова Т. В. Біографіка у вітчизняному науково-інформаційному просторі. Секція 5 Міжнародної наукової конференції «Бібліотека. Наука. Комунікація. Стратегічні завдання розвитку наукових бібліотек» (Київ, 3–5 жовтня 2017 р.) / Т. В. Котлярова // Українська біографістика. – 2018. – Вип. 16. – С. 326–335.
10. Ляшко С. М. Поняття «наукова біографія» у теорії та практиці історико-біографічних досліджень / С. М. Ляшко // Українська біографістика. – 2016. – Вип. 10. – С. 25–47.
11. Микулинский С. Р. В. И. Вернадский как историк науки / С. Р. Микулинский // Вернадский В. И. Труды по всеобщей истории науки / В. И. Вернадский. – 2-е изд. – М. : Наука, 1988. – С. 19–41.
12. Напередодні апогею: одеські роки філософа і психолога – професора Миколи Яковича Грота (1883–1886) / В. І. Подшивалкіна, І. В. Голубович, М. О. Подрезова, В. М. Хмарський, О. Є. Музичко ; упоряд.: В. В. Самодурова, О. С. Мурашко ; наук. ред. В. М. Хмарський ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. П. Бахчиванжи ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. – Одеса : ОНУ, 2016. – 454 с. –

- (Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова / гол. ред. І. М. Коваль ; вип. : Психологія. Філософія).
13. Науки про Землю в Одеському (Новоросійському) університеті / Є. А. Черкез [та ін.] ; наук. ред.: М. О. Подрезова, О. Г. Топчів ; бібліогр. ред. В. В. Самодурова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2010. – 102 с. – (Розвиток науки в Одеському (Новоросійському) університеті / гол. ред. І. М. Коваль ; вип. : Географічні та геологічні науки).
  14. Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке / В. И. Подшивалкина, Р. Н. Свиarenко, Е. В. Полевщикова ; авт.-сост.: М. В. Алексеенко [и др.] ; науч. ред. В. И. Подшивалкина ; отв. ред. М. А. Подрезова ; библиогр. ред. В. В. Самодурова ; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова. – Одесса : Астропринт, 2010. – 350 с. – (Развитие науки в Одесском (Новоросийском) университете / гл. ред. И. Н. Коваль ; вып. : Психология).
  15. Омельчук В. [Рецензія] / В. Омельчук // Бібл. вісн. – 1998. – № 6. – С. 42. – Рец. на кн.: Чишко В. С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / В. С. Чишко. Київ : БМТ, 1996. 239 с.
  16. Попова Т. Н. Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций: Теория. Методология. Практика / Т. Н. Попова. – Одесса : Вид. Бондаренко М. А., 2017. – 455 с.
  17. Самодурова В. В. Библиографы в контексте научного облика библиотеки ОНУ имени И. И. Мечникова: цели, задачи, новации / В. В. Самодурова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2015. – Т. 20, вип. 2 (14). – С. 152–164.

References

- [1]. Berezivska L. D. Fakhovyi pohliad na biohrafichnu spravu v Ukraini [Professional view of biographical case in Ukraine]. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*. 2018, iss. 16, pp. 298–304. Retsenzia [Review]: Vitchyzniani resursy biohrafichnoi ta biobibliohrafichnoi informatsii: problemy formuvannia y vykorystannia. Kyiv, 2016. 272 p.
- [2]. Buhaieva O. Stvorennia ukrainskoho biohrafichnogo slovnyka yak etap vidrozhennia istorychnoi pamiaty ukrainskoho narodu [Creation of the Ukrainian biographical dictionary as a stage of revival of historical memory of the Ukrainian people]. *Ukrainoznavstvo [Ukrainian Studies]*. 2003, no 4 (9), pp. 360–363.
- [3]. Vashchenko V. V. Kontsept «intelektualna biohrafia» ta konstruiuvannia «naukovykh biohrafii» v ukrainskii istoriohrafii [The concept of «intellectual biography» and construction of «scientific biographies» in Ukrainian historiography]. *Eidos [Eidos]*. 2009, Vol. 4, pp. 475–486.
- [4]. Podrezova M. A., Samodurova V. V., Murashko Ye. S. *Vklad fizikov Odesskogo (Novorossiyskogo) universiteta v razvitie nauki v Odessa, 1925–1933 [Contribution of physicists of Odessa (Novorossiysk) University to the development of science in Odessa, 1920–1933]*. Odessa, 2010, 326 p.
- [5]. Hotra O. Biohrafistyka v konteksti doslidzhennia istorii [Biography in the context of history research]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Serii: Istorii. Politychni nauky. Mizhnarodni vidnosyny [Scientific Bulletin of Chernivtsi University. Series: History. Political Science. International relations]*. 2014, Vol. 684–685, pp. 147–151.
- [6]. Domin O. B., Aleksieienko M. V. *Shukach slov'ianskykh skarbiv V. I. Hryhorovych [The finder of Slavic treasures V. I. Grigorovich]*. Odesa, 2015, 482 p.
- [7]. *Istoriia Akademii nauk Ukrainy, 1918–1923 : dokumenty i materialy [History of the Academy of Sciences of Ukraine, 1918–1923 : documents and materials]*. Kyiv, 1993, 570 p.
- [8]. *Istoriia kafedry ukrainskoi literatury Odesskoho natsionalnogo universytetu imeni I. I. Mechnykova: personalii i fakty : 2 t. [History of the Department of Ukrainian Literature of Odessa I. I. Mechnikov National University: personalities and facts]*. Odesa, 2018.
- [9]. Kotliarova T. V. Biohrafika u vitchyznianomu naukovoinformatsiinomu prostori. Cektisia 5 Mizhnarodnoi naukovo konferentsii «Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia. Stratehichni zavdannia rozvytku naukovykh bibliotek» [Biography in the national scientific and information space. Section 5 of the International Scientific Conference. «Library. Science. Communication. Strategic tasks for the development of scientific libraries»]. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*. 2018, Vol. 16, pp. 326–335.
- [10]. Liashko S. M. Poniattia «naukova biohrafia» u teorii ta praktytsi istoryko-biohrafichnykh doslidzen [The concept of «scientific biography» in the theory and practice of historical and biographical research]. *Ukrainska biohrafistyka [Biographistica Ukrainica]*. 2016, Vol. 10, pp. 25–47.
- [11]. Mikulinskiy S. R. V. I. Vernadskiy kak istorik nauki [V. I. Vernadsky as a historian of science]. *Vernadskiy V. I. Trudy po vseobshchey istorii nauki [V. I. Vernadsky. Proceedings on the general history of science]*. Moscow, 1988, pp. 19–41.

- [12]. *Naperehodni apoheiu: odeski roky filozofa i psikhologa – profesora Mykoly Yakovycha Hrota (1883–1886)* [On the eve of the apogee: the Odessa years of the philosopher and psychologist – professor Nikolai Grot (1883–1886)] / Podshyvalkina V. I., Holubovych I. V., Podrezova M. O., Khmarskyi V. M., Muzychko O. Ye. Odesa, 2016, 454 p.
- [13]. *Nauky pro Zemliu v Odeskomu (Novorosiiskomu) universyteti* [Earth Sciences at Odesa (Novorosiysk) University] / Cherkez Ye. A., Bilanchyn Ya. M., Krasiekha Ye. N. [et al.]. Odesa, 2010, 102 p.
- [14]. *Nauchnoe nasledie N. N. Lange v universitetskoj biblioteke* [N. Lange's Scientific Heritage in the University Library] / V. I. Podshyvalkina, R. N. Svinarenko, Ye. V. Polevshchikova [et al.]. Odesa, 2010, 350 p.
- [15]. Omelchuk V. Retsenziia [Review]. *Bibliotichni visnyk* [Library herald]. 1998, № 6, pp. 42. Retsenziia [Review]: Chyshko V. S. Biohrafichna tradytsiia ta naukova biohrafiiia v istorii i suchasnosti Ukrainy. Kyiv, 1996. 239 p.
- [16]. Popova T. N. *Zhizneopisanie uchenogo-istorika na perekrestke istoriograficheskikh traditsiy: Teoriya. Metodologiya. Praktika* [Biography of the historian at the crossroads of historiographic traditions: Theory. Methodology. Practice]. Odesa, 2017, 455 p.
- [17]. Samodurova V. V. Bibliografy v kontekste nauchnogo oblika biblioteki ONU imeni I. I. Mechnikova: tseli, zadachi, novatsii [Bibliographers in the context of the scientific appearance Library of Odesa I. I. Mechnikov National University: goals, objectives, innovations]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Bibliotekoznavstvo, bibliohrafoznnavstvo, knyhoznnavstvo* [Odesa National University herald. Library studies. Bibliography studies. Bibliology]. 2015, t. 20, Vol. 2 (14), pp. 152–164.

Поступила 15.12.2020 г.

Мурашко О. С.,

завідувач інформаційно-бібліографічного відділу Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: bibik@onu.edu.ua

Самодурова В. В.,

головний бібліограф Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: bibik@onu.edu.ua

**РОЗВИТОК НАУКИ В ОДЕСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА КРІЗЬ ПРИЗМУ
БІОГРАФІСТИКИ**

У статті розкривається роль особистості в історії класичного університета, розвиток вітчизняної біографістики в цілому, а також у Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова, зокрема в університетській Науковій бібліотеці. У публікації коротко проаналізовано напрацювання в галузі біографістики. Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова протягом багаторічної практики, спираючись у своїй діяльності на рекомендації та приклади, почерпнуті з теорії й методики науки «біографістики», накопила багатий досвід у здійсненні біографічних досліджень, зробивши їх одним з пріоритетних напрямків своєї роботи.

У статті вказані основні праці університетської бібліотеки в даному напрямку за останні роки: публікації у наукових журналах та збірниках, що написані у вигляді біографічних етюдів; енциклопедичні словники й довідники; персональні біобібліографічні покажчики та монографії. Увага акцентується на виданнях серії «Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова», яка була заснована у 2010 р. Серія готується при тісному академічному співробітництві бібліотеки з кафедрами й цілими підрозділами університету. У статті зроблено огляд монографій, які вийшли в рамках цієї серії та присвячені як окремій особі, так і колективу вчених університету. В огляді вказано, як створюючи біографічні роботи, автори намагалися показати в них образи вчених різних спеціальностей, використовуючи при цьому певний контекст, різні композиційні варіанти біографічного матеріала й застосовуючи конкретний біографічний ключ. У кожній конкретній біографії подана характеристика оточення, в якому жила й працювала особа в рамках університетської корпорації. В роботі над виданнями було задіяно багатий фактичний матеріал, зібраний в архівах університету, міста й області. Кожне з видань цієї серії має власну концепцію та структуру, яка була розроблена з урахуванням напрямків діяльності й специфіки поглядів ученого чи колективу наукових співробітників, та відбиває їхній гідний внесок до науки Одеського університету.

Ключові слова: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, розвиток науки, біографістика, М. М. Ланге, М. Я. Грот, В. І. Григорович, фізичний факультет, геолого-географічний факультет, кафедра української літератури.

Мурашко Е. С.,

заведующая информационно-библиографическим отделом

Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: bibik@onu.edu.ua

Самодурова В. В.,

главный библиограф Научной библиотеки

Одесского национального университета имени И. И. Мечникова

ул. Преображенская, 24, г. Одесса, 65082, Украина

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: bibik@onu.edu.ua

РАЗВИТИЕ НАУКИ В ОДЕССКОМ НАЦИОНАЛЬНОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ИМЕНИ И. И. МЕЧНИКОВА СКВОЗЬ ПРИЗМУ БИОГРАФИСТИКИ

В статье раскрывается роль личности в истории классического университета, развитие отечественной биографистики в целом, а также в Одесском нацио-

нальном университете имени И. И. Мечникова. В публикации речь идет о работах университетской Научной библиотеки в области биографистики. В статье перечислены основные труды университетской библиотеки в данном направлении за последние годы: энциклопедические словари и справочники; персональные биобиблиографические указатели и монографии. Внимание акцентируется на изданиях серии «Развитие науки в Одесском национальном университете имени И. И. Мечникова», основанной в 2010 г. В статье сделан обзор монографий, которые вышли в рамках названной серии и посвящены как отдельной личности, так и коллективу ученых университета.

Ключевые слова: Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова, развитие науки, биографистика, Н. Н. Ланге, Н. Я. Грот, В. И. Григорович, физический факультет, геолого-географический факультет, кафедра украинской литературы.

УДК 027.7:004]-055.1/.2

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).182541](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).182541)

Польовик Світлана Миколаївна,

кандидат наук із соціальних комунікацій, завідувач відділу

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

вул. Володимирська, 62, м. Київ, 01033, Україна

тел.: (044) 218 14 13

e-mail: spolevik1968@gmail.com

orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1141-1812>

ГЕНДЕРНА СКЛАДОВА БІБЛІОТЕЧНОЇ ПРОФЕСІЇ: КОНТЕНТ-АНАЛІЗ ФАХОВИХ ВИДАНЬ

У статті розкрито питання гендерної сегрегації на прикладі ІТ-сфери сучасних бібліотек. Характеристика даної проблеми представлена через дослідження фахових журнальних видань США та Росії протягом 1980–2017 років у контексті аналізу статі авторів публікацій. Встановлено, що незважаючи на деякі успіхи жінки бібліотекарі не тільки менше публікуються, ніж чоловіки у фахових журналах з інформаційних технологій, але і відповідно менше представлені у ІТ сфері бібліотеки. Наголошено, що дієвими методами для вирішення питання гендерної сегрегації в роботі сучасних бібліотек можуть стати наступні: участь в заходах зі сприяння побудові кар'єри в галузі ІТ шляхом впровадження програм навчання в процесі роботи, наставництва та стажування, створення онлайн-мереж для жінок в ІТ, залучення жінок у дослідну та інноваційну діяльність з метою розвитку потенціалу, необхідного для застосування творчих підходів, наповнення досліджень новим змістом.

Ключові слова: гендерна сегрегація, бібліотека, бібліотечна професія, професійні журнали, ІТ-сфера, автори публікацій, гендерна упередженість, жіноча професія.

Постановка проблеми дослідження. Своєрідність сучасного етапу розвитку всього суспільства, динамізм соціальних процесів, загострення соціальних суперечностей не могли не відбитися на відносинах між статями, детермінуючи інтерес до гендерної проблематики.

Професійна сегрегація за ознакою статі є однією з найбільш часто обговорюваних проблем нерівності між чоловіками і жінками. Високий рівень сегрегації вважається значущим фактором диспропорцій у рівні оплати праці, кар'єрних можливостях, тому аналіз гендерних аспектів професійної сегрегації важливий як з точки зору соціальної справедливості, так і з боку підвищення ефективності використання трудових ресурсів.

Мета дослідження. Здійснити аналіз гендерної сегрегації на прикладі ІТ-сфери сучасних бібліотек шляхом дослідження фахових періодичних видань у контексті аналізу статі авторів публікацій, у яких висвітлено питання розвитку та впровадження ІТ у роботу бібліотек.

Аналіз останніх досліджень та публікацій за даною темою засвідчив, що зарубіжні автори досить активно і ґрунтовно вивчають проблеми гендерної сегрегації в бібліотечній сфері. Зокрема, мова йде про таких зарубіжних дослідників як М. Лемонт [9], М. Хакансон [7], У. Негі [10], Д. Гесмондальг [8], С. Гюль [6], М. Шабаліна [5] та ін. Серед вітчизняних дослідників, які висвітлювали окремі аспекти даної проблеми, слід виокремити В. Осаулу [2], Н. Кушнарєнко [1] та ін. Незважаючи на зростаючий інтерес до означеної проблеми серед зарубіжних та вітчизняних дослідників, назріває необхідність в з'ясуванні сучасного стану питання гендерної сегрегації в ІТ-сфері бібліотек з метою розробки дієвих методів його вирішення

Виклад основного матеріалу. Серед численних параметрів бібліотечної професії на особливу увагу заслуговує її фемінізація, тобто переважне представництво жінок. Формування бібліотечної справи як жіночої сфери зайнятості стало, мабуть, результатом збігу декількох тенденцій. По-перше, до початку ХХ ст. жінки потрапили до складу працюючого населення, адже більшість з них закінчили коледжі та інші середні навчальні заклади. По-друге, у цей період відбувається безпрецедентний ріст кількості бібліотек, що потребувало здатних, освічених працівників, згодних працювати за невелику плату.

Слід сказати, що для частини жінок бібліотечна професія була реальною професійною кар'єрою, де вони зможуть знайти застосування своїми можливостям і знанням. Інша частина жінок обрала цю сферу в результаті невдалої спроби проявити свої можливості в «чоловічій» професії. У будь-якому випадку, бібліотечна справа надавала жінкам можливість реалізувати себе в професії.

Як зазначає Н. М. Кушнарєнко: «Бібліотечна професія передбачає різні види діяльності – організаторську, педагогічну, інтелектуальну, фізичну, технологічну, комунікативну, освітню та ін...» [1, с. 11]. Без сумніву, професійна діяльність бібліотечних фахівців є багатоаспектною. Водночас саме бібліотечна галузь відображає гендерну стратифікацію суспільства та культури в цілому, демонструючи на своєму прикладі неоднорідний статус жінок і чоловіків. Як правило, бібліотекарі та обслуговуючий персонал – жінки, а директор, особливо у великій бібліотеці, – чоловік. Кадровий склад бібліотек на 90 % складається з жінок, але з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, частка чоловіків у колективах помітно збільшується.

Вітчизняний дослідник В. Осаула, розглядаючи чоловічу складову сучасної бібліотечної професії, виокремив дві групи чоловіків, котрі працюють у бібліотеках: 1) співробітники – бібліотечні фахівці; 2) співробітники – фахівці інших галузей [2]. Якщо аналізувати першу групу чоловіків-бібліотекарів, то можна констатувати, що для них професія бібліотекаря є повноцінною, адже тією чи іншою мірою задовольняє їх чоловічі амбіції. Стосовно другої категорії, то у своїй більшості її складають ІТ-фахівці, які активно включилися у процес інформатизації та комп'ютеризації сучасних бібліотек.

Як показали практика та спеціальні дослідження останніх років, робота бібліотекарів в умовах активного впровадження ІТ у роботу бібліотек, змінюється, при цьому зміна функцій спеціалістів у зв'язку з введенням нової техніки стосується, перш за все, ІТ-фахівців.

Беззаперечним є той факт, що ІТ-фахівці сьогодні займають провідні позиції, сприяючи створенню нової моделі бібліотечного простору. Однак, виходячи з того, що чоловіки складають лише 10 % персоналу бібліотеки, саме вони займають більшість посад, зокрема керівних в ІТ-відділах цієї установи.

Таким чином, на сьогодні існують протиріччя між необхідністю збільшення присутності жінок серед ІТ-фахівців у бібліотеці та збереженням різного роду бар'єрів, які обмежують їх кар'єрне зростання і висхідну соціальну мобільність.

Зарубіжні дослідники досить ґрунтовно вивчали цю проблематику. Зокрема, в 2005 р. американська дослідниця М. Хакансон опублікувала статистичні дані, проведеного аналізу авторів статей у професійних журналах з бібліотечної справи США за період 1980–2000 рр. щодо гендерної сегрегації серед ІТ-фахівців, які свідчать про значні кількісні переваги чоловіків (63 %) як авторів статей з ІТ, що склало 26 % [6].

Аналогічні результати були отримані М. Ламонт у 2008 р. на основі аналізу фахових журналів США з бібліотечної справи за період 2006–2007 рр., які свідчать про гендерну сегрегацію у 22 % на користь авторів чоловіків (61 %) [9]. Результати цих досліджень вказують на те, що чоловіки частіше є авторами публікацій у професійних журнальних виданнях з акцентом на цифрові дослідження та розробки, в тому числі на застосування нових технологій у бібліотеці.

Згідно зі статистичними даними дослідження, проведеного автором на прикладі професійних журналів США «Information Technology & Libraries», «D-Lib Magazine», «College & Research Libraries», «Journal of Academic Librarianship» за 2014–2015 рр. було констатовано гендерну сегрегацію між авторами жінками (44 %) і авторами чоловіками (56 %) в 12 % (на користь чоловіків) [3]. Результатом цього дослідження стали висновки про те, що незважаючи на те, що жінок набагато більше ніж чоловіків у бібліотечній професії, вони публікуються значно менше і відповідно існує нерівність між жінками і чоловіками, задіяних в ІТ-професії в бібліотеці.

За результатами контент-аналізу російського щомісячного науково-практичного журналу для фахівців бібліотечно-інформаційної та споріднених галузей «Наукові й технічні бібліотеки» за 2013–2015 рр., проведеного автором, було зроблено висновки про те, що індекс репрезентованості жінок і чоловіків у виданні складає 16 % (58 % жінок та 42 % чоловіків), тобто фіксується не значний дисбаланс гендерної сегрегації, причому на користь жінок [4]. Ці результати свідчать про зростання тієї ролі, яку відіграють жінки в ІТ-спеціаль-

ності в бібліотеці так, як вони частіше стають авторами публікацій у фахових журналах з технічним ухилом.

Дослідження американського ученого У. Негі щодо статі авторів матеріалів, опублікованих в «Літописі бібліотечних та інформаційних досліджень» протягом року 2008–2017 років, показало, що кількість авторів чоловіків є високою порівняно з жінками авторами [10]. Зокрема, згідно з результатами контент-аналізу, з 429 публікацій 342 (79 %) авторів були чоловіками та 87 статті опублікували жінки (21 %). З вищенаведених даних видно, що внесок чоловічої статі автори були високими порівняно з авторами жінками протягом періоду дослідження. Найнижча кількість досліджень, представлених авторами жінками на сторінках видання склала у 2008 році, авторів чоловіків у 2012 році. Крім того, автор констатує, що продуктивність авторів жінок збільшується, коли вони співпрацюють з чоловіками у своїх дослідницьких роботах.

Таким чином, можна відслідкувати як вирішується означена проблема протягом майже 50 років (Рис. 1).

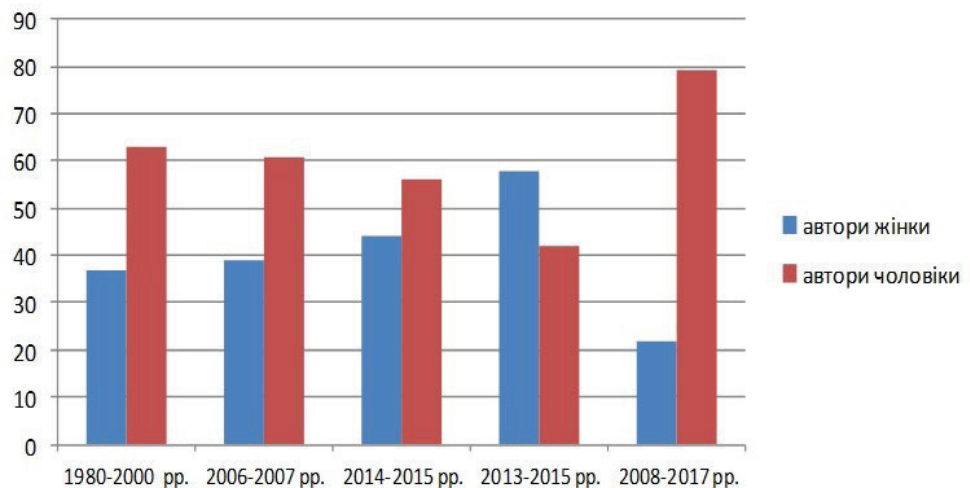

Рис. 1

Згідно з результатами досліджень, проведених на прикладі аналізу фахових журналів з бібліотечної справи, на сторінках яких висвітлюються проблеми впровадження ІТ в роботу бібліотек, можна констатувати, що збільшилася кількість жінок, як авторів статей у бібліотечних журналах з технічним ухилом. Як показало дослідження, існують такі ознаки гендерної сегрегації: фактично рівномірне представлення наукових публікацій серед жінок і чоловіків, які представляють сферу ІТ у бібліотеці, на тлі переважання жіночого контингенту серед співробітників бібліотеки; відзначається значна кількісна перевага співавторів чоловіків; чоловіки ІТ-спеціальностей частіше співпрацюють з ко-

легами жінками в розробці спільних проєктів, що знаходить своє відображення в публікаціях про проблеми ІТ, написаних у співавторстві; простежується незначна тенденція до зростання кількості жінок серед авторів публікацій у фахових виданнях з бібліотечної справи з технічним ухилом.

Таким чином, незважаючи на деякі успіхи жінок, як ми побачили на прикладі, як і раніше можна стверджувати, що жінки бібліотекарі не тільки менше публікуються, ніж чоловіки в професійних журналах з інформаційних технологій, але і відповідно менше представлені у ІТ сфері бібліотеки.

Наведені дані дають підстави для висновку про те, що проблема гендерної сегрегації у бібліотечній сфері залишається надзвичайно актуальною в соціальному вимірі й на найближчу перспективу потребує розробки дієвого механізму її регулювання. Адже відсутність жінок в ІТ-сфері, у тому числі і бібліотек, продовжує посилювати стереотипи і дисбаланс.

Як бачимо, ситуація не є простою. Серія організаційних, соціальних і культурних факторів інгібують жінок від прояву себе в ІТ. Сучасна гендерна політика перешкоджає жінкам вливатися в ІТ-сферу, зокрема заважає бібліотечним працівникам у перетворенні організаційної культури. На нашу думку, перш за все, слід переосмислити підходи до ІТ так, як у даний час бібліотека має дихотомію робочої сили жінок бібліотекарів і чоловіків ІТ-фахівців. Згодом навички бібліотекарів і «технарів» змішаються. Для цього потрібно сприяти тому, щоб теорія і практика в бібліотеці поєднувалася з ІТ у створенні динамічної і різноманітної робочої сили, адже «бібліотечна справа не є сферою гендерної конкуренції, але, ймовірно, стереотип про те, що бібліотечна сфера – жіноча професія, робить негативний вплив на розвиток цієї галузі в даний час» [5]. В епоху цифрової революції бібліотека повинна як ніколи прагнути до пізнання і освоєння нових ІТ, задіюючи в цьому процесі не тільки ІТ-фахівців чоловіків, а й жінок.

Безумовно, що професійна сегрегація за статтю обмежує колективне процвітання, оскільки це призводить до ситуації, коли людям важче підібрати свої таланти до професій, тим самим перешкоджаючи тому, як таланти людей можуть служити загальному благу [10]. Тому дієвими методами для вирішення означеної проблеми можуть стати наступні: участь в заходах зі сприяння побудові кар'єри в галузі ІТ шляхом впровадження програм навчання в процесі роботи, наставництва та стажування, створення онлайн-мереж для жінок в ІТ, залучення жінок у дослідну та інноваційну діяльність з метою розвитку потенціалу, необхідного для застосування творчих підходів, наповнення досліджень новим змістом.

Висновки. Резюмуючи, можна сказати словами С. Гюля, «протягом багатьох років спостерігається збільшення частки авторів-чоловіків, що спричиняє, відповідно, зменшення кількості жінок-авторів» [6]. Очевидно, що однією із системних причин такого становища жінок в ІТ-сфері бібліотеки є гендерні стереотипи, які вкоренилися у суспільстві. Справедливості ради слід зазначи-

ти, що ситуація з жіночим представництвом в ІТ-сфері загалом вкрай неоднорідна і рухлива, і потребує подальшого вивчення. Багато дослідників, зокрема вважають, що лише широке залучення жінок у ІТ-сферу може допомогти у подоланні кризи сучасної індустрії програмної продукції, яку на сьогодні переживають бібліотеки через брак кваліфікованих розробників. Для того, щоб виправити недостатнє представлення жінок в ІТ, можна було просто створити розширення освітніх можливостей для жінок, програму навчання для молодих жінок-фахівців та економічних стимулів. Подальші дослідження, на нашу думку, слід спрямувати на пошуки оптимального вирішення означеної проблеми шляхом розробки та впровадження дієвих механізмів для подолання гендерної упередженості та сегрегації в ІТ-сфері сучасної бібліотеки.

Список використаної літератури:

1. *Кушнарєнко Н. М.* Гендерний підхід у бібліотекознавстві: теоретико-методологічний дискурс / Н. М. Кушнарєнко // Вісн. Харк. Держ. академії культури. – 2015. – Вип. 46. – С. 4–15.
2. *Осаула В.* Типи і роль співробітників-чоловіків у бібліотеках у сучасних умовах / В. Осаула // Бібл. форум України. – 2006. – № 4. – С. 42–44.
3. *Полевик С. М.* Гендерные аспекты применения информационных технологий в библиотеке / С. М. Полевик // Междунар. науч. журн. – 2016. – Вып. 2. – С. 28–32.
4. *Польовик С. М.* Характерні особливості гендерної сегрегації в бібліотеці / С. М. Польовик // Вісн. Кн. палати. – 2016. – № 8. – С. 27–29.
5. *Шабалина М. В.* Гендерные стереотипы библиотечной профессии [Электронный ресурс] / М. В. Шабалина // Гендерные стереотипы в современной России : материалы Интернет-конф. (1 мая – 7 июля 2006 г.). – Электрон. дан. – РФ, 2006. – Режим доступа: <https://bit.ly/35aTAoR> (дата обращения: 02.09.2019). – Загл. с экрана.
6. *Gul S.* Effects of gender in library and information science research: A case study of The Electronic Library / S. Gul, T. A. Shah, S. N. Hamade // The Electronic Library. – 2016. – № 34 (3). – P. 488–503.
7. *Hakanson M.* The Impact of Gender on Citations : An Analysis of College & Research Libraries, Journal of Academic Librarianship and Library Quarterly / M. Hakanson // College & Research Libraries. – 2005. – № 66. – С. 312–322.
8. *Hesmondhalgh D.* The Cultural Industries / D. Hesmondhalgh. – London : Sage, 2012. – 480 p.
9. *Lamont M.* Gender, Technology, and Libraries / M. Lamont // Information technology and libraries. – 2009. – № 9. – С. 137–142.
10. *Negi U.* Research Productivity and Gender: A Study of Annals of Library and Information Studies / U. Negi // International Journal of Next Generation Library and Technologies. – 2018. – Vol. 4, iss. 2. – P. 58–63.

References

- [1]. Kushnarenko N. M. Hendernyi pidkhdid u bibliotekoznavstvi: teoretyko-metodolohichnyi dyskurs [Gender approach in library science: A theoretical and methodological discourse]. *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture]*. 2015, no 46, pp. 4–15.
- [2]. Osaula V. Typy i rol spivrobotnykiv-cholovikiv u bibliotekakh u suchasnykh umovakh [The types and role of male employees in libraries in today's context]. *Biblioteknyi forum Ukrainy [Library Forum of Ukraine]*. 2006, no 4, pp. 28–32.
- [3]. Polevik S. M. Gendernye aspekty primeneniya informatsionnykh tekhnologiy v biblioteke [Gender Aspects of the Application of Information Technologies in the Library]. *Mezhdunarodnyy nauchnyy zhurnal [International Scientific Journal]*. 2016, no 2, pp. 28–32.
- [4]. Polovyk S. M. Kharakterni osoblyvosti hendernoi sehrehatsii v bibliotetsi [Characteristic features of gender segregation in the library]. *Visnyk Knyzhkovoi palaty [Bulletin of the Book Chamber]*. 2016, no 8, pp. 27–29.

- [5]. Shabalina M. V. Gendernye stereotypy bibliotechnoy professii [Gender stereotypes of the library profession]. Available at: <https://bit.ly/35aTAoR>.
- [6]. Gul S. Effects of gender in library and information science research : A case study of the Electronic Library. *The Electronic Library*. 2016, no 34(3), pp. 488–503.
- [7]. Hakanson M. The Impact of Gender on Citations : An Analysis of College & Research Libraries, *Journal of Academic Librarianship and Library Quarterly*. *College & Research Libraries*. 2005, no 66, pp. 312–322.
- [8]. Hesmondhalgh D. *The Cultural Industries*. London : Sage, 2012, 480 p.
- [9]. Lamont M. Gender, Technology, and Libraries. *Information technology and libraries*. 2009, no 9, pp. 137–142.
- [10]. Negi U. Research Productivity and Gender: A Study of Annals of Library and Information Studies. *International Journal of Next Generation Library and Technologies*. 2018, vol. 4, no 2, pp. 58–63.

Надійшла 26.12.2020 р.

Полевик С. Н.,

кандидат наук по социальным коммуникациям, заведующая отделом
Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского
ул. Владимирская, 62, г. Киев, 01033, Украина
тел: (044) 218 14 13
e-mail: spolevik1968@gmail.com
orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1141-1812>

**ГЕНДЕРНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ БИБЛИОТЕЧНОЙ
ПРОФЕССИИ: КОНТЕНТ-АНАЛИЗ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ
ИЗДАНИЙ**

В статье раскрыты вопросы гендерной сегрегации на примере ИТ-сферы современных библиотек. Характеристика данной проблемы представлена через исследования профессиональных журнальных изданий США и России в течение 1980–2017 годов в контексте анализа пола авторов публикаций. Согласно результатам исследования, в частности контент-анализа публикаций по библиотечному делу, на страницах которых освещаются проблемы внедрения ИТ в работу библиотек, было констатировано, что существуют следующие признаки гендерной сегрегации: фактически равномерное представления научных публикаций среди женщин и мужчин, представляющих сферу ИТ в библиотеке, на фоне преобладания женского контингента среди сотрудников библиотеки; отмечается значительное преобладание соавторов мужчин; мужчины ИТ-специальностей чаще сотрудничают с коллегами женщинами в разработке совместных проектов, находит свое отражение в публикациях о проблемах ИТ, написанных в соавторстве; прослеживается незначительная тенденция к росту числа женщин среди авторов публикаций в профессиональных изданиях по библиотечному делу с техническим уклоном в последние годы. Установлено, что несмотря на некоторые успехи женщины библиотекари не только меньше публикуются, чем мужчины в профессиональных журналах по информационным технологиям, но и соответственно меньше представлены в ИТ сфере библиотеки. Отмечено, что действенными методами для решения вопроса гендерной сегрегации в работе современных библиотек могут стать следующие: участие в мероприятиях по содействию построению карьеры в области ИТ путем внедрения программ обучения в процессе работы, наставничества и стажировки, создание онлайн-сетей для женщин в ИТ, привлечение жен-

щин в дослідницьку і інноваційну діяльність в цілях розвитку потенціала, необхідного для застосування творчих підходів, наповнення досліджень новим змістом.

Ключевые слова: гендерная сегрегация, библиотека, библиотечная профессия, профессиональные журналы, ИТ-сфера, авторы публикаций, гендерная сегрегация, женская профессия.

Polovyk S. M.,

Candidate of Social Communications, Head of Department

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

62 Volodymyrska St., Kyiv, 01033, Ukraine

tel.: (044) 218 14 13

e-mail: spolevik1968@gmail.com

orcid: <https://orcid.org/0000-0002-1141-1812>

GENDER COMPONENT OF THE LIBRARY PROFESSION: CONTENT ANALYSIS OF PROFESSIONAL PUBLICATIONS

Summary

The article deals with gender segregation on the example of the IT sphere of modern libraries. The characteristic of this problem is presented through the research of professional journal editions of the USA and Russia during 1980–2017 in the context of the analysis of the gender of the authors of the publications. According to the results of the study, including content analysis of librarianship publications, which cover the issues of IT implementation in the work of libraries, it was found that the following signs of gender segregation exist: almost a uniform distribution of scientific publications among women and men which represent the IT field in the library, despite the background of the female contingent among the library staff; there is a significant quantitative advantage of male co-authors; IT majors are more likely to collaborate with their female counterparts to develop collaborative projects, which is reflected in co-authored publications about IT issues; there is a slight tendency of increase of the number of women authors of publications in the professional library publications with a technical bias in recent years. It has been found that, despite some successes, women librarians are not only less published than men in professional information technology magazines, but also less represented in the IT field of the library. It is noted that the effective methods to address the issue of gender segregation in the work of modern libraries can be: participation in activities to promote IT careers by implementing on-the-job training programs, mentoring and internships, creating online networks for women in IT, involvement of women in research and innovation in order to develop their capacity to apply creative approaches and to fill research with new content.

Keywords: gender segregation, library, library profession, professional journals, IT sphere, authors of publications, gender bias, women's profession.

УДК 021.4-028.22:001.891

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202092](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202092)

Скаченко Олена Олексіївна,

завідувач сектору методичної роботи

Наукової бібліотеки Київського національного

університету культури і мистецтв

вул. Євгена Коновальця, 36, м. Київ, 01133, Україна

тел.: (044) 529 98 34

e-mail: skachenko.nana@ukr.net

ORCID: 0000-0003-3827-5985

ПРОЕКТ «12+ КНИГ РОКУ» ЯК ІНТЕРАКТИВНА ФОРМА ВІЗУАЛЬНОЇ ПРЕЗЕНТАЦІЇ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ УНІВЕРСИТЕТУ

Стаття присвячена актуальній проблемі промоції результатів науково-видавничої діяльності університету. Узагальнено практичний досвід презентації наукових, навчальних, довідкових, періодичних видань, підготовлених науково-педагогічними працівниками Київського національного університету культури і мистецтв та представлених громадськості у рамках інформаційного проекту «12+ книг року» наукової бібліотеки університету.

Основний зміст дослідження полягає в характеристиці способу візуалізації контенту у формі інтерактивного плакату, аналізі кількісних показників ефективності проекту.

Встановлено, що візуалізація є потужним інструментом ефективної комунікації бібліотеки і користувачів. Її перевагами є здатність систематизувати значні обсяги інформації та можливість демонструвати контент у зручному для користувачів форматі. Візуалізація контенту проекту осучаснила способи обміну інформацією між бібліотекою та користувачами, сприяла збільшенню книговидачі, покращила рівень сприйняття інформації на веб-сайті, дозволила користувачам за допомогою лайків і репостів поширювати інформацію далі у соціальних мережах.

Ключові слова: вища освіта; бібліотечне обслуговування; інтерактивний плакат; онлайн презентація книг; інструмент Genial.ly; візуалізація інформації в бібліотеці.

*Важливо не те на що ви дивитеся,
а те що ви бачите.
Генрі Девід Торо*

Актуальною метою розвитку сучасної вищої школи є визнання українських закладів вищої освіти рівноправними учасниками світової університетської спільноти. Глобалізаційні тенденції в освіті вимагають враховувати сучасні виклики та проблеми вищої школи і формувати якісний освітній продукт, конкурентний серед української та зарубіжної молоді.

Важливими напрямками діяльності Київського національного університету культури і мистецтв сьогодні є побудова інноваційної моделі підготовки фахівців вищої освіти, модернізація матеріальної бази, розвиток міжнародної співпраці, участь у міжнародних наукових, творчих та освітніх проектах, проведення наукових досліджень з проблем історії і теорії культури, мистецтвознавства, дизайну, міжнародних відносин, PR і журналістики, інформаційних технологій, музейної та пам'яткоохоронної справи, туризму, готельного і ресторанного бізнесу тощо. Результати наукових досліджень висвітлюються у наукових та навчальних виданнях, збірниках науково-методичних праць, матеріалах конференцій.

Постановка проблеми. Наукова бібліотека Київського національного університету культури і мистецтв (далі – НБ КНУКіМ) позиціонує себе як важливий інформаційний центр закладу вищої освіти, у якому впроваджуються сучасні інформаційні технології і послуги, формується віртуальний простір дистанційного обслуговування, розвивається інформаційна грамотність користувачів, реалізуються проекти, що презентують результати наукових досліджень і видавничої діяльності університету.

Питання трансформації завдань і напрямків розвитку вищої освіти в Україні, посилення вимог до публікації результатів наукової діяльності, участь бібліотек у редакційно-видавничій підготовці наукової періодики університетів, застосування візуалізації як сучасного методу подання різноманітної інформації, відносяться до найбільш актуальних тем сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Не зважаючи на те, що нині спостерігається активне використання інформаційної графіки у діяльності освітніх закладів, бізнесі та медіа, питання візуалізації контенту у роботі бібліотек України не стали предметом спеціальних досліджень.

При дослідженні базових основ інформаційної графіки, унікальності візуалізації як інформаційного феномена, найбільш корисними були роботи та зауваження: В. П. Кожем'яко, А. М. Ярового, А. А. Ярового [5], А. Г. Григорович та Б. А. Григорович [2], С. І. Сімакової [8]. Експертне коло теоретиків і практиків застосування інфографіки для візуалізації великих інформаційних масивів даних сформувалося серед зарубіжних дослідників: Дж. Боумен [1], S. Card, J. Mackinlay і B. Shneiderman [11], Edward R. Tufte [19], Stephen Few [12], Sarah Murphy [17], Panagiotis Gkioulekas, Panayiota Polydoratou [14] та ін.

В останні роки зарубіжними науковцями активно обговорюється питання: що візуалізація може дати бібліотекам? Так, Керрі О'Мейлі Воліва [21] головною перевагою вбачає у можливості використання візуалізації для аналізу даних і створення релевантного контенту для своїх користувачів. За словами Марти Кириліду [16], використання візуалізації в бібліотеках дозволяє оцінити мотивацію, ідентифікувати і аналізувати поведінку користувачів стосовно використання платних електронних ресурсів. Методика візуалізації даних для порівняння розділів бібліотечних колекцій, запропонована бібліотекарами Джаннет

Фінч та Анжелою Фленнер із College of Charleston [13] дозволяє виявляти можливий дисбаланс комплектування бібліотечних фондів, вказує на достатність чи недостатність забезпечення книгами основних і додаткових дисциплін. Про важливість впровадження візуалізації в бібліотечну діяльність, її здатність підвищувати цінність бібліотеки для її користувачів йдеться у роботі грецьких дослідників Panagiotis Gkioulekas та Panayiota Polydoratou [14].

Крім того, тема статті є продовженням досліджень автора щодо практичних аспектів візуалізації контенту в бібліотечній діяльності, розпочаті раніше [10]. Проміжні підсумки проекту «12+ книг року» (у частині візуалізації) були представлені на міжнародній науково-практичній конференції «Короленківське читання–2018» у Харкові [9].

Мета дослідження – здійснити аналіз результатів інформаційного проекту «12+ книг року», що реалізовувався у НБ КНУКіМ упродовж 2015–2019 років.

Завдання дослідження:

- розглянути загальні поняття «візуалізація інформації», «інтерактивний плакат»;
- охарактеризувати практичний досвід НБ КНУКіМ зі створення інтерактивного контенту за допомогою онлайн додатку Genial.ly;
- узагальнити цілі та ефективність візуалізації інформаційного контенту проекту «12+ книг року»;
- дослідити роль проекту у систематизації та презентації результатів науково-видавничої діяльності науково-педагогічних працівників університету.

Методологія дослідження полягає у використанні методів: кількісного і типологічного аналізу презентованих у проекті видань; порівняльного методу для виявлення подібності і класифікації структурних компонентів; теоретичного для підведення підсумків дослідження. Для вивчення завдань, функцій, характерних ознак візуалізації контенту використано джерелознавчий метод.

Виклад основного матеріалу. Ключовими словами грамотності і професійного розвитку у сучасному суспільстві стають: інформація, знання, візуалізація та комунікація.

Американський художник-графік Вільям Джорж Боумен ще у 1971 році дав визначення терміну візуалізації як «методу подання інформації у вигляді оптичного зображення (ілюстрацій, фотографій, графіків, діаграм, карт)» [1, с. 65]. С. Кард, Дж. Макінлай і Б. Шнайдерман [11] візуалізацію інформації пропонують розглядати як використання комп'ютерної, інтерактивної, візуальної презентації абстрактних даних для посилення пізнання.

За типом результату візуалізація буває трьох видів [3]:

- статична (зображення, презентація);
- динамічна (анімаційний ролик);
- інтерактивна (створена за допомогою онлайн-сервісів).

Чад Скелтон (Chad Skelton) наголошує, що «візуалізація даних – не тільки спосіб представлення даних. Візуалізації часто є “рекламними білбордами” які вам доводиться робити, щоб привернути увагу людей до інформації, яка насправді є першопричиною створення комунікації» [12].

Інфографіка – вид візуального контенту, що допомагає подати інформацію у простому, зручному та привабливому форматі. З розвитком інформаційних технологій інфографіка набуває ознак і форм мультимедійності. Це «мікс інформації, дизайну та ілюстрації. Завдання інфографіки (дизайну та ілюстрації) полягає у виявленні та відображенні того, для чого не достатньо слів», зазначає С. Веласко [20].

З часом, різноманітні графіки стали доповнюватися текстом, зображеннями, відео чи аудіофайлами, розширюючи цим саме поняття інфографіки. Як зазначає С. І. Сімакова «до цього жанру графічної візуалізації відносять і таймлайни, і карти, і хмари слів, і інтерактивну графіку» [8, с. 37].

Одним із факторів, що сприяв активному розвитку інфографіки як категорії візуалізації вважають інтерактивність (від англ. Interaction – «взаємодія»). «Інтерактивність – це здатність додатку реагувати на дії користувача через використання інтерактивної навігації (відкривати нові світлини, переходити за лінком на додатковий текст, переглядати відео чи слухати музику). Повний контент інтерактивного плакату з’являється не відразу, він розкривається після дій користувача» [9, с. 55].

Інтерактивний плакат – це зображення, що містить певні об’єкти (елементи). До елементів плакату додаються мітки, що детальніше характеризують об’єкти, містять коментарі чи пояснення, лінки для переходу на сторінки із додатковою інформацією. Деякі сервіси, наприклад, Thinglink та Genial дають можливість додавати текст, фото, відео у вигляді окремих спливаючих вікон для перегляду.

«Роль бібліотекарів, спеціалістів у сфері інформації та установ культури у наданні допомоги людям з пошуку надійної інформації стає ще більш важливою» [15]. Сучасні користувачі, все більше взаємодіючи із навколишнім світом за допомогою гаджетів, спонукають бібліотеки активніше застосовувати нові, конвергентні формати комунікації.

Оскільки візуалізація розглядається як один із засобів аналізу даних, їй відводиться вагома роль у майбутньому розвитку наукових досліджень. Проектуючи завдання візуалізації стосовно подання наукових даних, на зміни традиційних завдань бібліотечної діяльності з інформаційного обслуговування користувачів, НБ КНУКіМ у січні 2015 року започаткувала інформаційний проект «12+ книг ...року».

Мета проекту полягає в інформуванні наукової та педагогічної громади України про нові видання з інформаційної, музейної справи, графічного дизайну, туризму, аудіовізуального, операторського, сценічного, музичного, хо-

реографічного мистецтва, які видані у поточному році науково-педагогічними працівниками КНУКіМ та є у фонді бібліотеки.

Візуалізація контенту у проекті виконує наступні завдання:

- «відображає інформацію в наглядній формі для користувача» [цит. за 2];
- подає інформацію уніфіковано і лаконічно, акцентуючи увагу на зображенні обкладинки та анотації;
- дозволяє користувачу активно взаємодіяти із контентом за допомогою інтерактивності.

Упродовж п'яти років, щомісяця у першій декаді, на веб-сайті бібліотеки у рубриці «Новини» з'являється матеріал «Книги січня», «Книги лютого», ... «Книги грудня» і т. п. Для збереження даних та зручності пошуку, інформація дублюється у спеціальній вкладці на сторінці «Проекти бібліотеки» [6] та наприкінці року систематизується у друкованому анотованому каталозі [4].

У 2015–2017 роках інформація про нові видання на веб-сайті бібліотеки подавалася у вигляді довгої «розгортки», скроливши яку користувачі мали змогу знайомитися із представленими книгами.

Враховуючи, що візуальну інформацію мозок людей сприймає у 60 разів швидше за текстову, у 2018 році проект набув нового формату завдяки використанню інтерактивних можливостей он-лайн додатку Genial.ly. Інформація про книжкові новинки стала подаватися у формі *багаторівневого інтерактивного плакату*, де зображення обкладинок книг трансформується в інтерактивні об'єкти. Основна функція плакату полягає у наочній демонстрації інформації. Важливою перевагою візуалізації контенту у форматі інтерактивного плакату є можливість швидкого перегляду інформації користувачами на своїх телефонах і планшетах у зручному місці та у будь-який час.

Оскільки головною функцією плакату є інформування про нові книги викладачів університету, що надійшли до бібліотеки, – та враховуючи, що головним завданням візуалізації є спрощення інформації, на першому рівні плакату розташовані зображення обкладинок книг. Кожне зображення – це анонс компоненту другого рівня, що діє простіше, швидше і цікавіше, ніж просто бібліографічний опис. Інтерактивними обкладинки книг стають при натисканні/наведенню курсора на інтерактивні мітки, після активування яких з'являються масштабовані виноска з додатковим текстом або посиланням на PDF файл. Всі елементи інфографіки, присутні на інтерактивному плакаті, несуть певне смислове навантаження. Кожна з інтерактивних міток доповнює загальну картину додатковою інформацією.

Від самого початку *інформаційний блок* про видання мав наступну структуру: обкладинка книги, бібліографічний опис, коротка анотація, фото та інформація про автора/авторів. Зважаючи, що одним із завдань проекту є інформування про нові навчальні, наукові видання мистецького, культурологічного спрямування, які потрібні фахівцям-практикам, було прийняте рішення до

інформаційного блоку додавати PDF-файл із змістом, в окремих випадках (за згодою авторів) – повних текстів видань.

Експерт із візуалізації даних, викладач Університету Майамі Альберто Каїро (Alberto Cairo) запропонував враховувати чотири принципи створення інфографіки, які були використані при розробці макету інтерактивного плакату [18].

1. *Візуалізація даних повинна мати контекст.* Було враховано, що одного зображення обкладинки книги мало для оцінки її значення і змісту. Тому користувачу пропонуються деталі (бібліографічний опис, анотація) і додаткова інформація (світлина, посилання на стрічку новин з повним текстом повідомлення про захід-презентацію видання). Додатковий контент пропонує мітка, що містить інформацію про мету і виконавців проекту (знаходиться на логотипі бібліотеки у правому верхньому кутку плаката) та мітка з гіперпосиланням на домашню сторінку проекту на веб-сайті бібліотеки (знаходиться зліва від назви проекту).

2. *Важливим є виділення загальних тенденцій для бачення сенсу фактів.* Цей принцип було застосовано для групування видань на плакаті: першою представлено групу монографій/колективних монографій, далі – навчальні видання (посібники, підручники). Третій блок презентує довідкові/нотні/художні видання або матеріали конференцій, залежно від їх надходження у бібліотеку.

3. *Творіть скептично, пам'ятаючи для чого робиться візуалізація.* Щоб не перенасичувати плакат великою кількістю видань, представлених на ньому одночасно, було вирішено щомісяця презентувати від 2 до 10 книг. Однак, при потребі (як, наприклад, у травні 2019 року) коли необхідно було представити 57 навчально-методичних комплексів дисциплін готельно-ресторанної, екскурсійної, туристичної справи, було створено багатосторінковий інтерактивний плакат, що складався із 5 сторінок, які гортаються за зразком слайдів презентації [7]. Подібний багатосторінковий шаблон додатку Genial.ly було використано у липні та грудні 2019 року для інформування користувачів про публікацію нових випусків 15 наукових періодичних видань КНУКіМ, до редакційно-видавничої підготовки яких залучена наукова бібліотека університету.

4. *Зосереджуйтеся на тому, що дійсно є важливим.* Пам'ятаючи, що аудиторією проекту є користувачі, які використовують різні гаджети, було враховано труднощі роботи з мобільними пристроями, наприклад такі, коли контент необхідно показувати частинами. Тому, для детальнішого інформування про книги, при накладанні мітки на обкладинку видання, найчастіше обирався формат «спливаючого вікна» Tooltip, коли потрібно було дати невеликий за обсягом текст (Рис. 1). Формат Window використовувався за необхідності подачі більшого за обсягом тексту, світлин, посилання на повний текст книги тощо (Рис. 2).

Використання можливостей додатку Genial.ly дозволило значно покращити формат презентації видань. Завдяки інтерактивним компонентам плакату вдалося візуалізувати контент, надати користувачам можливість самостійно обира-

ти порядок перегляду книг та ін. Після створення, інтерактивні плакати вбудовуються на домашню сторінку проекту на веб-сайті бібліотеки та обов'язково поширюються у соціальній мережі Facebook.

Рис. 1. Формат інтерактивного подання інформації Tooltip, скріншот

Рис. 2. Формат Window для подання інформації великого обсягу, скріншот

Упродовж 2018 року фонове зображення плакату – background – відповідало порі року: зима, весна, літо, осінь та місяцю (використовувалися відповідні природні, квіткові фони). У 2019 році плакати отримали спеціально розроблений кольоровий формат шаблону, де відповідно до пори року змінюється лише колір текстової вкладки з назвою місяця, а загальний дизайн плакату залишається незмінним (Рис. 3).

Рис. 3. «Книги квітня 2018», «Книги квітня 2019»

За п'ять років на сайті університету та у виставковій залі бібліотеки представлено 416 видань, авторами яких є професорсько-викладацький склад 10 факультетів КНУКіМ. Типологічна структура видань зображена на Рис. 4.

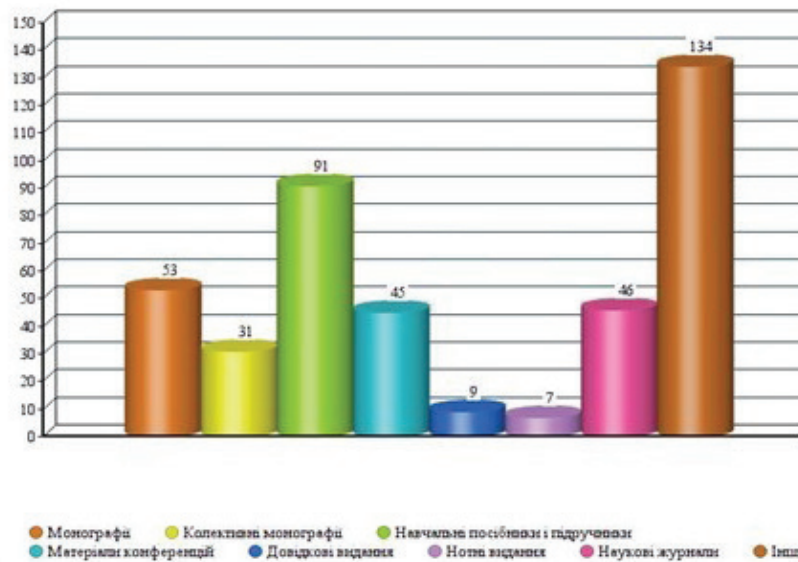

Рис. 4. Структура видань за типами

Із 416 видань (за виключенням збірок праць, матеріалів конференцій, круглих столів, семінарів, практикумів), 70 видань підготовлені авторами – докторами наук; 155 видання підготовлені авторами, які мають наукове звання «кандидат наук»; 36 видань опубліковано викладачами, які мають почесні звання: народний артист України, заслужений артист України, заслужений діяч мистецтв України, заслужений працівник культури України.

Структуру представлених видань у кількісному вимірі за факультетами показано на Рис. 5:

Рис. 5. Структура представлених видань за факультетами, 2015–2019 рр.

Від 2015 року здійснюється оцінка ефективності візуального контенту у розрізі статистики переглядів домашньої сторінки проекту на веб-сайті бібліотеки, на платформі Genial.ly (лише 2018 рік) та у соціальній мережі Facebook (2019). Крім статистики переглядів, це, зокрема, географічне охоплення інтернет-аудиторії, наявність коментарів у соціальних мережах, показники репостів, дані про час перебування користувачів на сторінці проекту тощо.

Аналіз відвідуваності домашньої сторінки проекту «12+ книг року» демонструє, що на веб-сайті бібліотеки її переглянули 1619 раз (у т. ч. 865 унікальних переглядів) упродовж 2015–2019 років, на платформі Genial.ly – 327 переглядів за 2018 рік. У Facebook контент інтерактивних плакатів переглянуло 122 користувачі упродовж 2019 року. Тобто, разом зафіксовано 2068 переглядів.

Найбільшу кількість переглядів у 2019 році на веб-сайті (всього за рік – 287) мали «Книги серпня» та «Книги березня» (88 та 70 переглядів відповідно). У соціальній мережі Facebook найбільше переглядів у «Книг липня» (25 за місяць).

Аналіз географії переглядів проводився за країнами та містами (дані за 2015 рік відсутні). Так, найбільше (84,4 %) проектом цікавилися відвідувачі з України. 27 (3,86 %) переглядів здійснено з Білорусії. Від 2 до 18 переглядів зафіксовано з Німеччини, Нідерландів, Естонії, Польщі. Від 1 до 5 переглядів здійснено з Великобританії, Чехії, Тайланду.

Найчастіше відвідували сторінку проекту користувачі з Києва, Харкова, Одеси, Вінниці, Мінська. До ТОП-10 міст увійшли також Ужгород, Чернівці, Дніпро, Львів, Кривий Ріг.

Порівняння кількості постійних та нових користувачів проекту у 2016–2018 роках було на користь постійних, їх було більше: 225 переглядів проти 181. Дані свідчать, що у ці роки склалося ядро зацікавленої аудиторії, яка постійно стежить за проектом, відслідковуючи нові видання. У 2018 році, можливо, завдяки новому формату створення «Книг місяця» на платформі Genial.ly та візуалізації інформації, відбулася зміна кількості переглядів за типом споживача: на сторінку проекту зверталось більше нових користувачів: 202 проти 134 постійних. Ця тенденція продовжилася і у 2019 році: зафіксовано більше нових користувачів.

Про актуальність, необхідність та значення проекту як нового формату презентації наукового доробку та наукових шкіл КНУКіМ свідчить те, що є запити від наукових бібліотек України про обмін книгами, представленими у проекті. Зокрема, найбільше прохань про обмін стосувалося книг з хореографічного, сценічного, кіно і телемистецтва (Серія: Нова енергія професіоналів).

Крім електронного формату представлення видань, у читальній залі бібліотеки проводяться «живі» презентації книг за участю авторів, рецензентів, вчених, аспірантів, магістрантів університету. За весь час існування проекту проведено 24 презентації.

Висновки. Актуальним і сучасним засобом привернення уваги користувачів до інформації на бібліотечному веб-сайті і сторінці у соціальних мережах є візуалізація контенту. Найпоширенішим трендом візуальної комунікації є інтерактивна інфографіка. Застосування інструментів візуалізації сприяє покращенню обміну інформацією між бібліотекою та користувачами, робить комунікацію миттєвою, універсальною та цікавою.

Інформаційний проект «12+ книг року», розвиваючись упродовж п'яти років став важливим джерелом інформації про новинки навчальних, наукових, довідкових видань науково-педагогічних працівників КНУКіМ. Візуалізація інформації допомогла донести потрібну інформацію до всіх зацікавлених внутрішніх та зовнішніх користувачів у зручному і доступному для розуміння вигляді. Надання інформації сучасним способом сприяло покращенню іміджу бібліотеки серед користувачів.

Багаторівневі інтерактивні плакати є формою подання інформації, що реагує на дії користувачів. Використання шаблону онлайн додатку Genial.ly зі створення багаторівневого інтерактивного плакату дозволило візуалізувати

контент, інтегрувавши текст, зображення та гіперпосилання на PDF-файли зі змістом видань.

Різноманітні електронні формати презентації книг (веб-сайт, он-лайн додаток Genial.ly, Facebook) залучають аудиторію різного віку, різних міст України (Київ, Харків, Одеса, Вінниця, Львів, Дніпро) та країн світу (Білорусія, Чехія, Естонія, Польща, Великобританія та ін.).

За допомогою комунікаційної функції візуалізація осучаснила способи обміну інформацією між бібліотекою та користувачами, сприяла збільшенню книговидачі, покращила рівень сприйняття інформації на веб-сайті, дозволила користувачам за допомогою лайків і репостів поширювати інформацію далі у соціальних мережах.

Використання сучасного інтерактивного формату подання інформації, візуалізації контенту, інфографіки, позиціонує бібліотеку як потужний інноваційний, творчий та інформаційний центр університету.

Список використаної літератури

1. *Боумен У. Дж.* Графическое представление информации / У. Дж. Боумен ; пер. с англ. А. М. Пашутина ; под ред. В. Ф. Венда. – М. : Мир, 1971. – 227 с.
2. *Григорович А. Г.* Технології візуалізації даних / А. Г. Григорович, Б. А. Григорович // *International Academy Journal Web of Scholar*. – 2018. – 4 (22), vol. 1. – Р. 23–28.
3. *Доброва И.* Три уровня визуализации: данных, информации, знания / И. Доброва. – Электрон. дан. – РФ, 2011. – Режим доступа: <https://bit.ly/2VJrez3> (дата обращения: 14.01.2020). – Загл. с экрана.
4. Інформаційний проект «12+ книг року», 2019 : анот. кат. / уклад.: О. О. Скаченко, О. Ф. Омеляненко-Набуліна ; редкол.: Ю. І. Горбань, В. В. Лук'яненко ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв, наук. б-ка. – Київ : Вид. центр КНУКіМ, 2020. – 62 с.
5. *Кожем'яко В. П.* Візуалізація як унікальна інформаційно-інтелектуальна технологія: потреба нової методології та нового логічного базису / В. П. Кожем'яко, А. М. Яровий, А. А. Яровий // *Оптико-електронні інформаційно-енергетичні технології*. – 2014. – Вип. 2 (28). – С. 5–16. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/35сАоас> (дата звернення: 15.01.2020).
6. Наукова бібліотека КНУКіМ. Інформаційний проект «12+ книг ...року». – Електрон. дані. – Україна, 2015. – Режим доступу: <https://bit.ly/2W7jdCU> (дата звернення: 15.01.2020). – Загол. з екрана.
7. Наукова бібліотека КНУКіМ. Книги травня, 2019. – Електрон. дані. – Україна, 2015. – Режим доступу: <https://bit.ly/3сNHtRa> (дата звернення: 12.01.2020). – Загол. з екрана.
8. *Симакова С. И.* Инфографика как способ визуализации журналистского контента / С. И. Симакова // *Знак: проблемное поле медиаобразования*. – 2015. – Вип. 1. – С. 34–40. – Электрон. дан. – РФ, 2015. – Режим доступа: <https://bit.ly/3aI0PWv> (дата обращения: 14.01.2020). – Загл. с экрана.
9. *Скаченко О. О.* Инфографика Genially, або візуалізація контенту у бібліотеках / О. О. Скаченко // *Короленківські читання 2018. «Бібліотеки, архіви, музеї як центри освіти та саморозвитку особистості»* : матеріали 21-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 24 жовт. 2018 р.) : у 2 ч. – Харків, 2019. – Ч. 2. – С. 51–62. – Відомості доступні також через Інтернет: <https://bit.ly/3aLoiGi> (дата звернення: 10.02.2020).
10. *Скаченко О. О.* Інформаційна діяльність бібліотек: курс на мультимедійність (з досвіду наукової бібліотеки КНУКіМ / О. О. Скаченко // *Інформація, комунікація та управління знаннями в глобалізованому світі* : до 50-річчя заснування Київ. нац. ун-ту культури і мистецтв і поч. підгот. в ньому фахівців бібл.-інформ. галузі : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 15 трав. 2018 р.). – Київ, 2018. – С. 179–182.
11. *Card S.* Readings in Information Visualization: Using Vision to Think / S. Card, J. Mackinlay, B. Shneiderman. – San Francisco : Morgan Kaufmann, 1999. – 686 p.
12. *Few S.* What Makes a Chart Boring? / S. Few. – Электрон. дані. – 2013, April 1-st. – Режим доступу: <https://bit.ly/3aJ1Mu3> (дата звернення: 14.01.2020). – Загол. з екрана.
13. *Finch J.* Using Data Visualization to Examine an Academic Library Collection / J. Finch, A. Flenner // *College & Research Libraries*. – 2017. – Vol. 77, № 6. – P. 765–778.

14. *Gkioulekas P.* Information visualisation and library data: A case study of Public Library of Veria, Greece / P. Gkioulekas, P. Polydoratos // *ELPUB : 23rd edition of the International Conference on Electronic Publishing* (Marseille, Jun. 2019). – Електрон. дані. – 2019. – Режим доступу: <https://bit.ly/3atcAjI> (дата звернення: 15.01.2020). – Загол. з екрана.
15. *Gregory T.* The Big Trends Transforming Libraries, Museums and Archives in 2019 and Beyond / T. Gregory. – Електрон. дані. – 2019, July 4. – Режим доступу: <https://bit.ly/3arNmBZ> (дата звернення: 14.01.2020). – Загол. з екрана.
16. *Kyrillidou M.* Business Intelligence and Data Visualization with Tableau in Research Libraries / M. Kyrillidou // *Research Library Issues*. – 2016. – Vol. 288. – P. 1–4. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/3aHge9H> (дата звернення: 14.01.2020). – Загол. з екрана.
17. *Murphy S.* How Data Visualization Supports Academic Library Assessment: Three Examples from the Ohio State University Libraries Using Tableau / S. Murphy // *College and Research Libraries*. – 2015. – Vol. 76, № 9. – P. 482–486. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://bit.ly/2RY42Le> (дата звернення: 14.01.2020). – Загол. з екрана.
18. *Pérez D.* Alberto Cairo's tips for more effective data visualization / D. Pérez // *International journalists' network*. – Електрон. дані. – 2014, May 15. – Режим доступу: <https://bit.ly/2XVZkbt> (дата звернення: 14.01.2020). – Загол. з екрана.
19. *Tufte E.* *The Visual Display of Quantitative Information* / E. Tufte. – 2-nd ed. – Cheshire, Conn. : Graphics Press, 2001. – 213 p.
20. *Velasco S.* Reclaiming the word «Infographics», once again / S. Velasco. – Електрон. дані. – 2015, February 26. – Режим доступу: <https://bit.ly/3byblEl> (дата звернення: 14.01.2020). – Загол. з екрана.
21. *Voliva C.* Data Visualization for Public Libraries. *Public Libraries Online* / C. Voliva. – Електрон. дані. – 2015, April 20. – Режим доступу: <https://bit.ly/2zi4HAt> (дата звернення: 14.01.2020). – Загол. з екрана.

References

- [1]. Boumen U. Dzh. *Graficheskoe predstavlenie informatsii [Graphical presentation of information]*. Moskva, 1971. p. 65.
- [2]. Hryhorovych A. H., Hryhorovych B. A. Tekhnologii vizualizatsii danykh [Data visualization technologies]. *International Academy Journal Web of Scholar*. 2018, 4(22), Vol. 1. p. 23–28.
- [3]. Dobrova I. *Tri urovnya vizualizatsii: danykh, informatsii, znaniya [Three levels of visualization: data, information, knowledge]*. Rossiya, 2011. Available at: <https://bit.ly/2VJrez3>.
- [4]. *Informatsiyni projekt «12+ knyh roku», 2019 [Information Project 12+ Books of the Year, 2019]*. Kyiv, 2020. 62 p.
- [5]. Kozhemiako V. P. Vizualizatsiia yak unikalna informatsiino-intelektualna tekhnolohiia: potreba novoi metodolohii ta novoho lohichnogo bazysu [Visualization as a unique information and intellectual technology: the need for a new methodology and a new logical basis]. *Optyko-elektronni informatsiino-enerhetychni tekhnolohii*. 2014, no. 2 (28). p. 5–16. Available at: <https://bit.ly/35cAoac>
- [6]. *Naukova biblioteka KNUKiM. Informatsiyni projekt «12+ knyh ... roku [KNUKA Scientific Library. Information Project 12+ Books ... Year]*. Available at: <https://bit.ly/2W7jdCU>
- [7]. *Naukova biblioteka KNUKiM. Knyhy travnia, 2019 [KNUKA Scientific Library. Books May, 2019]*. Available at: <https://bit.ly/3cNHtRa>
- [8]. Simakova S. I. Infografika kak sposob vizualizatsii zhurnalistskogo kontenta [Infographics as a way to visualize journalistic content]. *Znak: problemnoe pole mediaobrazovaniya*. 2015, no. 1. p. 34–40. Available at: <https://bit.ly/3aI0PWv>
- [9]. Skachenko O. O. Infografika Genially, abo vizualizatsiia kontentu u bibliotekakh [Genially infographic, or content rendering in libraries]. In: *Korolenkivski chytannia 2018. «Biblioteky, arkhivy, muzei yak tsentry osvity ta samorozvytku osobystosti»*, Kharkiv, 24 zhovt. 2018. U 2 ch. Ch. 2. Kharkiv, 2019. p. 51–62. Available at: <https://bit.ly/3aLoiGi>
- [10]. Skachenko O. O. Informatsiina diialnist bibliotek: kurs na multymediinist (z dosvidu naukovi biblioteky KNUKA) [Information activities of libraries: a course on multimedia (from the experience of KNUKA scientific library)]. In: *Informatsiia, komunikatsiia ta upravlinnia znanniamy v hlobalizovanomu sviti: materialy Mizhnar. nauk. konf.*, Kyiv, 15 trav. 2018. Kyiv, 2018. p. 179–182.
- [11]. Card S., Mackinlay J., Shneiderman B. *Readings in Information Visualization: Using Vision to Think*. San Francisco: Morgan Kaufmann Publishers Inc., 1999, 686 p. ISBN:978-1-55860-533-6
- [12]. Few S. *What Makes a Chart Boring?* 2013, 1 kvitnia. Available at: <https://bit.ly/3aJ1My3>

- [13]. Finch J., Flenner A. Using Data Visualization to Examine an Academic Library Collection. *College & Research Libraries*, 2017, 77 (6), 765. doi: <https://doi.org/10.5860/crl.77.6.765>
- [14]. Gkioulekas P., Polydoratos P. Information visualisation and library data: A case study of Public Library of Veria, Greece. In: *ELPUB 2019 23rd edition of the International Conference on Electronic Publishing*, Jun 2019, Marseille, France. Available at: <https://bit.ly/3atcAjI>
- [15]. Gregory T. *The Big Trends Transforming Libraries, Museums and Archives in 2019 and Beyond*. 2019, 4 Iypnia. Available at: <https://bit.ly/3arNmBZ>
- [16]. Kyriallidou M. Business Intelligence and Data Visualization with Tableau in Research Libraries. *Research Library Issues*. 2016, no. 288: 1–4. Available at: <https://bit.ly/3aHge9H>
- [17]. Murphy S. How Data Visualization Supports Academic Library Assessment: Three Examples from the Ohio State University Libraries Using Tableau. *College and Research Libraries*. 2015, 76 (9), 482–86. Available at: <https://bit.ly/2RY42Le>
- [18]. Pérez D. *Alberto Cairo's tips for more effective data visualization*. 2014, 15 travnia. Available at: <https://bit.ly/2XVZkbt>
- [19]. Tufte E. *The Visual Display of Quantitative Information*, 2nd ed., Cheshire, Conn.: Graphics Press, 2001. 200 p. ISBN-10: 1930824130
- [20]. Velasco S. *Reclaiming the word «Infographics», once again*. 2015, 26 liutoho. Available at: <https://bit.ly/3bybleI>
- [21]. Voliva C. Data Visualization for Public Libraries. *Public Libraries Online*. 2015, 20 kvitnia. Available at: <https://bit.ly/2zi4HAt>

Надійшла 21.01.2020 р.

Скаченко Е. А.,

заведующая сектором методической работы
Научной библиотеки Киевского национального
университета культуры и искусств
ул. Евгения Коновальца, 36, г. Киев, 01133, Украина
тел.: (044) 529 98 34
e-mail: skachenko.nana@ukr.net
ORCID: 0000-0003-3827-5985

**ПРОЕКТ «12+ КНИГ ГОДА» КАК ИНТЕРАКТИВНАЯ ФОРМА
ВИЗУАЛЬНОЙ ПРЕЗЕНТАЦИИ РЕЗУЛЬТАТОВ НАУЧНЫХ
ИССЛЕДОВАНИЙ УНИВЕРСИТЕТА**

Статья посвящена актуальной проблеме продвижения результатов научно-издательской деятельности университета. Представлен обзор практического опыта презентации научных, учебных, справочных, периодических изданий, подготовленных научно-педагогическими работниками Киевского национального университета культуры и искусств и представленных общественности в рамках информационного проекта «12+ книг года» научной библиотеки университета.

Основное содержание исследования заключается в характеристике способа визуализации контента в форме интерактивного плаката, анализе количественных показателей эффективности проекта.

Установлено, что визуализация является мощным инструментом эффективной коммуникации библиотеки и пользователей. Ее преимуществами являются способность систематизировать значительные объемы информации и возможность демонстрировать контент в удобном для пользователей формате. Визуализация контента проекта осовременила способы обмена информацией между библиотекой и пользователями, способствовала увеличению книговыдачи,

улучшила уровень восприятия информации на сайте, позволила пользователям с помощью лайков и репоста распространять информацию дальше в социальных сетях.

Ключевые слова: высшее образование; библиотечное обслуживание; интерактивный плакат; онлайн презентация книг; инструмент Genial.ly; визуализация информации в библиотеке.

Skachenko O. O.,

Head of the methodological work sector
Scientific Library of the Kiev National
University of Culture and Arts
36 Yevhen Konovalets St., Kyiv, 01133, Ukraine
tel.: (044) 529 98 34
e-mail: skachenko.nana@ukr.net
ORCID: 0000-0003-3827-5985

**PROJECT «12+ BOOKS OF THE YEAR» AS AN INTERACTIVE
FORM OF VISUAL PRESENTATION OF THE RESULTS OF
THE UNIVERSITY RESEARCH**

Summary

The article is devoted to the actual problem of promoting the results of scientific and publishing activities of the University.

The practical experience of the presentation of scientific, educational, reference, periodicals, prepared by the scientific and pedagogical staff of the Kiev National University of Culture and Arts is considered. The books were presented to the public in the information project «12+ books of the year» by the Scientific Library of the University.

The main content of the study is to characterize the way the content is presented in the form of an multi-level interactive poster, to analyze the quantitative indicators of project effectiveness.

In the course of the study, the concepts of «information visualization», «infographics», «interactivity» and «interactive poster» were considered.

As a result of studying visualization has been recognized as a powerful tool for effective communication between the library and users. Its advantages are the ability to organize a large amount of information and the ability to display content in a user-friendly format. The use of content visualization in the 12+ Books of the Year project helped to demonstrate important information concisely and unifiedly. Users got the opportunity to choose different interactive elements of the Genial.ly online application (text, image, PDF files, hyperlinks) for a more detailed acquaintance from the proposed publications. Visualizing the content of the project modernized the way information was exchanged between the library and users, facilitated the publication of books, improved the perception of information on the website and allowed users to further disseminate information through social networks.

Keywords: higher education; library service; interactive poster; online presentation of books; Genial.ly tool; visualization of information in the library.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1\(23\).202093](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2020.1(23).202093)

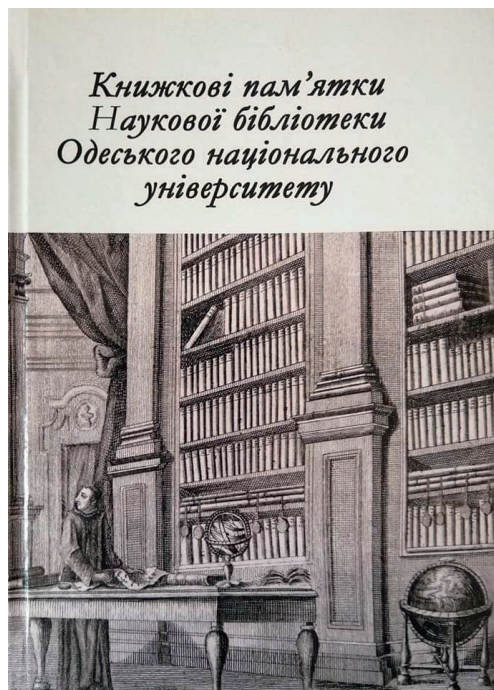
Бондар Наталія Петрівна,

кандидат історичних наук,
завідувач відділу стародруків та рідкісних видань
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
тел.: (044) 288 13 85
e-mail: bondarnat@ukr.net

**РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ «КНИЖКОВІ ПАМ'ЯТКИ
НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ: ПУТІВНИК»**

Книжкові пам'ятки Наукової бібліотеки Одеського національного університету : путівник / Одес. нац. ун-т імені І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд.: М. В. Алексеєнко, Г. В. Великодна, О. В. Полевщикова ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова. – Одеса : ОНУ, 2019. – 178 с. : іл. – (Книжкові колекції НБ ОНУ ім. І. І. Мечникова).

Одним із завдань великих книгозбірень, значну частину фонду яких складають меморіальні колекції і видання, є їх дослідження й популяризація. У вітчизняній бібліотечній скарбниці серед її перлин чільне місце належить книгозбірням провідних українських університетів, що мають давню історію збирання окремих книжкових раритетів, і цілісних приватних колекцій, певних масивів видів друку – краєзнавчих видань, історичних альбомів, газет, дисертацій, інформаційних бюлетенів, журналів і продовжуваних видань. Тут ми закономірно пригадаємо історичні книгозбірні Львівського, Харківського, Київського, Чернівецького, Ужгородського та багатьох інших українських університетів. Однією із яскравих як своїми раритетами, так і за ступенем активного їх дослідження і популяризації є Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Вона і за кількісними показниками фонду, який перевищує 4 мільйони примірників документів,

є однією з найбільших університетських бібліотек України. У щойно виданому друком путівнику книгозбірні представлений великий стародрукований та рідкісний фонд книгозбірні, що нараховує 115 тисяч примірників, є невід'ємною частиною культурної спадщини України і з 2004 р. має статус об'єкта національного культурного надбання.

Як правило, історії бібліотек, путівники по фондах і їх огляди готуються з нагоди ювілеїв таких установ чи підрозділів, тому закономірно, що видання «Книжкові пам'ятки» було підготовлене до 40-літнього ювілею відділу рідкісних книг та рукописів університетської бібліотеки, в складі фондів якого й акумульовано давні книжкові скарби.

Автори-укладачі вибрали зручний формат подачі інформації, вдало поєднавши дві складові такого типу видань – науковість наповнення і популярність викладу. Путівник містить коротке вступне слово ректора Одеського національного університету імені І. І. Мечникова і поціновувача бібліотечної збірки Ігоря Миколайовича Ковалю, загальну передмову з викладом основного перебігу історії формування і подальшого функціонування бібліотечних фондів та два рівноправних блоки оглядового матеріалу, що висвітлюють одиничні книжкові пам'ятки й найбільш цікаві цілісні приватні та родинні книжкові зібрання. До складу авторського колективу з підготовки путівника увійшли із самостійними розділами завідувачка відділу рідкісних книг та рукописів Майя Володимирівна Алексеєнко та провідні фахівці підрозділу Олена Вікторівна Полевщикова та Ганна Володимирівна Великодна, наукову редакцію викладеного матеріалу здійснено директоркою бібліотеки Мариною Олексіївною Подрезовою.

Бібліотека Одеського університету, як найдавніша вузівська книгозбірня півдня України, веде свій відлік з 1817 р. За цей час вона акумулювала в своїх фондах величезну кількість стародрукованих видань, окремі підрозділи нового путівника присвячені першодрукам-інкунабулам, виданням XVI ст., в тому числі палеотипам, альдинам, етьєнам, європейським книгам XVII–XVIII ст., первісткам кириличного друку, серед яких Острозька Біблія 1581 р., продукція Києво-Печерської Лаври, праці визначних українських письменників-богословів Іоанікія Галатовського та Антонія Радивиловського, раритетні римські і венеціанські слов'янські друки. Чільне місце у складі наукової збірки книжкових раритетів займають видання громадянського друку XVIII – першої половини XIX ст., рідкісна україніка XIX – початку XX ст., бібліофільські друки XIX–XX ст., велика добірка малоформатних мініатюрних видань. Окремі підрозділи нового путівника присвячено цінній періодиці XVII – початку XX ст. та одеським краєзнавчим книжковим пам'яткам.

Серед відомостей про раритети є й інформація про їх власників – зокрема, найдавніші наукові інкунабульні видання походять зі збірки викладача Новоросійського (Одеського) університету Ю. І. Тимченка, дві третини видань XVI ст. входили до складу бібліотеки польського історика та юриста Р. Губе, придбаної у власника для університетської книгозбірні у 60-ті рр. XIX ст. Зі сторінок

путівника ми дізнаємось про традицію передачі коштів для придбання книжок та книжкових колекцій, що бере початок від засновника Рішельєвського ліцею, на базі якого постав Одеський університет, Армана Емманюеля дю Плессі де Рішельє, який пожертвував значну суму коштів на закупівлю книг для навчального закладу.

Окремі великі підрозділи путівника присвячені найцікавішим приватним та родинним книгозбірням Одеського університету. На сторінках путівника читач ознайомиться з історіями про власників раритетних видань та долю їхніх бібліотек. Насамперед це знаменита колекція Новоросійського генерал-губернатора, мецената та поціновувача старожитностей Михайла Семеновича Воронцова, що успадкував родові збірки своїх предків. Книжкова колекція перейшла до його сина С. М. Воронцова, який заповів унікальну більш ніж 50-тисячну збірку Новоросійському університету. Представники родини Воронцових були поліглотами і пристрасними бібліофілами, займали високі державні посади, будували дипломатичні кар'єри, проживали в Європі, внаслідок цього зосередили в складі колекції унікальні книжкові пам'ятки, особливо з XVIII ст. Яскраво демонструють історію бібліофілства і численні суперекслібриси різних представників відомої родини. Окрім книг у збірці, яка в складі книгозбірні університету називається Воронцовським фондом, зібрані ілюстровані атласи, географічні карти, журнали, художні альбоми, рукописи, ноти, гравюри.

Окремий розділ путівника присвячений майже восьмитисячному зібранню іншого Новоросійського губернатора Олександра Григоровича Строганова, отриману університетом теж за заповітом власника. До складу збірки увійшла особиста бібліотека О. Г. Строганова, що збирав наукові видання, цікавився військовою справою, медициною, збирав енциклопедії.

Зі сторінок путівника дізнаємося, що до комплектування збірки Новоросійського університету в XIX ст. окрім знаменитих одеситів активно долучилися й вузівські викладачі. Першим з них став декан історико-філологічного факультету Новоросійського (Одеського) університету Віктор Іванович Григорович, який передав до бібліотеки свою збірку зі славістики. Оскільки він активно збирав книги під час подорожей Європою, у колекції акумульовано рідкісні кириличні друки. Цінну частину складає й слов'янська періодика та праці відомих європейських славістів XIX ст., відтак цілісно колекція стала славістичною навчальною бібліотекою.

Не всі приватні цілісно збережені книжкові збірки були передані безпосередньо до університетської книгозбірні. Колекція книг Миколи Карловича Шидлера сформувалася з дублетних примірників, переданих із Імператорської бібліотеки Академії наук у Санкт-Петербурзі. Окремі розділи путівника розкривають склад та презентують найцінніші видання XIX–XX ст. з меморіальних колекцій науковців та бібліофілів Ф. Є. Петруня, А. Г. Готалова-Готліба, М. В. Терещенка, Б. О. Лупанова, і кожна з цих книжкових збірок віддзеркалює різноманітні особистісні зацікавлення їхніх власників.

В усіх розділах путівника йдеться про конкретні книги, подано їх назву в українському перекладі й оригінальний відповідник. Стилїстика викладу доступна, відзначається фаховістю, зацікавлює й поціновувачів давньої книги, й тих, хто вперше занурюється в специфічний загадковий світ найрізноманітніших бібліофільських раритетів. Величезним достоїнством публікації є її наповненість добре підібраним продуманим і доречним ілюстративним матеріалом, причому посторінкові фото виконані в кольорі і хорошій якості. Путівник загалом відзначається добротною поліграфією, його опубліковано тиражем у 100 примірників.

У кожного з читачів путівника по багатющим фондам Наукової бібліотеки Одеського університету, і особисто в нас, після прочитання старанно зібраного матеріалу виникає бажання терміново відвідати бібліотеку, безпосередньо попрацювати з раритетами в читальному залі, прослухати екскурсію в Музеї книги та потрапити на книжкову виставку, ознайомитись з іншими публікаціями про описані старожитності з метою подальшого заглиблення в історію книжкових надбань, зайти на сайт книгозбірні та попрацювати з електронними ресурсами, отже автори максимально вдало справились з поставленим завданням актуалізації власних унікальних бібліотечних фондів. Не можна не відмітити яскравий, доступний, насичений і живий авторський виклад матеріалу, відтак хочеться побажати науковцям унікальної книгозбірні Одеського університету подальших цікавих публікацій, присвячених багатющій давній і сучасній одеській книжковій спадщині.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Бібліотечний Меркурій» є науковим виданням, яке було засновано у 2007 р. До 2019 р. журнал мав назву «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство», що включене до переліку друківаних наукових фахових видань України в галузі історичних наук (Наказ МОН № 996 від 11.07.17 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт.

Видання «Бібліотечний Меркурій» було офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Проблематика журналу:

- дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпорошених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- розкриття та вивчення фонду бібліотек закладів вищої освіти шляхом бібліографічних розвідок;
- дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- наукові статті
- короткі повідомлення
- рецензії.

Статті публікуються українською, російською та англійською мовами. Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Бібліотечний Меркурій» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:

- до 15 квітня кожного року
- до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:

- загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.
- стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля – ліве - 30 мм, праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє - 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Бібліотечний Меркурій» подається:

- друкований примірник, підписаний авторами;
- електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;
- на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова чи електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК

Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я та по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Resercher ID тощо) (кегель 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль) та російською мовою після тексту статті. Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжується резюме англійською мовою. Публікація російською мовою супроводжується резюме українською та англійською мовами. Публікація англійською супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

- предмет, тема, ціль роботи (Purpose);
- метод чи методологія проведення роботи (Methodology);
- результат роботи (Finding);
- галузь застосування результатів (Practical value);
- висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Бібліотечний Меркурій» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (російський або український аналог).

Ключові слова (українською, російською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та двома іншими мовами після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту. Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302:2015

«Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посилається автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

1) список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегль 11). Див. зразки оформлення: <https://bit.ly/2Ma6WYx>

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: <http://search.crossref.org>).

2) транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком

References:

- транслітерація кирилиці латиницею:
  - **українська мова.** Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею, встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;
  - **російська мова.** Використовувати правила транслітерації Департаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).
- при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:
  - **автори** – транслітерація
  - **назва статті** – транслітерація [переклад англійською]
  - **назва джерела** – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно прийняту назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)
  - **місце видання** – переклад англійською
  - **рік, номер, сторінки** – переклад англійською
  - знаки «. →» замінити на «.» або «,»; знаки «/», «//» не використовувати. **П р и к л а д :**
Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoekonomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54-57.

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Бібліотечний Меркурій» у розділі «Подання»:
<http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions>

Дата надходження статті до редакції (поставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегель 12).

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини

«Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. ...».

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1, 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгор-

нутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Не робити посторінкових посилань.

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів. Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається.

Статті до редакційної колегії журналу приймаються:

- за адресою:

Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна

- електронною поштою за адресою: visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання <http://vislib.onu.edu.ua/> (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватися <http://vislib.onu.edu.ua/login>).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Бібліотечний Меркурій»:

<http://vislib.onu.edu.ua>.

Українською, російською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 17.06.2020 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк.15,75.

Тираж 100 прим. Зам. № _____.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua